

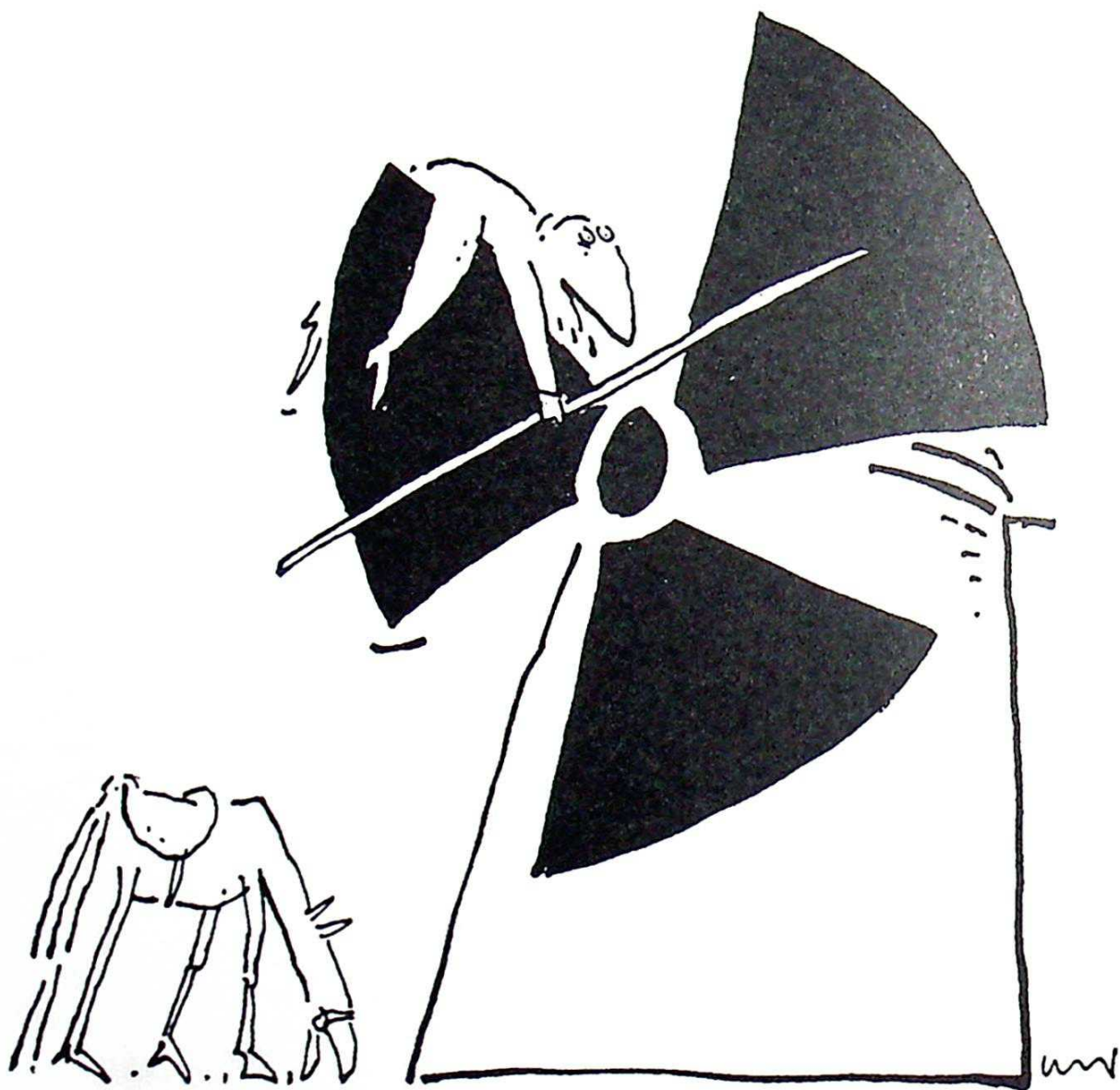
Daarin waren opstellen opgenomen over onderwerpen die tijdens de zittingsdagen van het Tribunaal waren behandeld, de uitspraak van het College, alsmede het verslag van de openbare hoorzitting op 13 december 1985 van de vaste Kamercommissies van Defensie en Buitenlandse Zaken waarop leden van het College werden gehoord.

Op 1 november 1985 deelde het kabinet-Lubbers I de Tweede Kamer mee dat er in Nederland kruisraketten zouden worden geplaatst. Een motie waarin het regeringsbesluit werd veroordeeld haalde het niet. Even leek het erop dat de uitspraak van het Tribunaal nog wel gewicht in de schaal zou leggen bij Tweede Kamerleden. Op 13 december 1985 werd door de vaste Tweede Kamercommissies van Buitenlandse zaken en Defensie samen met de bijzondere commissie voor Grondwetsherziening een openbare hoorzitting gehouden. Hiervoor waren Akkermans en twee leden van het College, Degenkamp en De Waart uitgenodigd, naast I. Samkalden, D. Simons en A. Donner 'teneinde hun visie te vernemen op de volkenrechtelijke en staatsrechtelijke aspecten van het wetsvoorstel inzake de stationering van een eenheid vanaf de grond te lanceren kruisvluchtwapens van de luchtmacht van de Verenigde Staten'. De Waart betoogde dat het bilateraal verdrag ernstig tekortschoot. 'Het verdrag schept namelijk onzekerheid of maakt, zou men kunnen zeggen, de onzekerheid tot een schijnzekerheid.' Na onduidelijkheden in het verdrag te hebben behandeld, sloot De Waart zijn inleiding af met: 'Ik vind dus dat dit eerste verdrag waarbij Nederland zich actief mengt in rechtsvorming met betrekking tot het gebruik van kernwapens, aan alle kanten rammelt.' Degenkamp betoogde geheel in de geest van de uitspraak van het tribunaal dat er wel degelijk een aantasting van de soevereiniteit zou plaatsvinden. Het plaatsingsverdrag gaf de president van de Verenigde Staten de mogelijkheid tot inzet van de kernwapens, ook in het kader van een conflict niet gerelateerd aan de NAVO. Volgens Degenkamp betekende de aantasting van de soevereiniteit een uitholling van de Grondwet. De Tweede Kamerleden stelden vragen aan de hoogleraren waarbij enige discussie was, maar de opvattingen van de parlementariërs veranderden niet. Het plaatsingsverdrag met de Verenigde Staten kreeg in 1986 goedkeuring van de Tweede Kamer met een normale meerderheid.

Kunstenaresen tegen kernwapens.

3 VERBIEDT DE KRUISRAKETTEN 1983-1993

Eind 1983 was het massale verzet tegen de kruisraketten stilgevallen. De demonstratie in Den Haag met 550.000 betogers leidde niet tot het gewenste resultaat. Weliswaar durfde de regering het niet aan om het over plaatsing van kruisraketten op een stemming in de Tweede Kamer te laten aankomen, maar het was duidelijk dat het kabinet-Lubbers I naar middelen zocht om het NAVO-dubbelbesluit te effectueren. De vredesbeweging, verenigd in het Komitee Kruisraketten Nee (KKN), was in een impasse geraakt. Meer massademonstraties zouden niet helpen en er was onenigheid over de koers. Maar in Amsterdam borrelde een nieuw idee op, dat net als de demonstraties ongekend grote steun zou krijgen.

Het initiatief

Phon van den Biesen was advocaat in Amsterdam en werkte met twee advocaten samen in een advocatencollectief. Als beginnende advocaten hadden ze ieder een patroon nodig, een advocaat met minimaal zeven jaar ervaring. Eens in de week belegde men een gezamenlijke bijeenkomst waarin zaken met een patroon werden doorgesproken. Van den Biesen richtte zich destijds speciaal op woonpraktijken in Amsterdam en verdedigde veel krakers. Bij procedures en ontruiming kwam hij regelmatig Stan van Houcke tegen, journalist van STAD Radio Amsterdam, en ze raakten bevriend. Op de borrel van 'een kraakpand dat wat te vieren had' vroeg Van Houcke aan Van den Biesen: 'Waarom begin jij geen kort geding tegen de kruisraketten?' Van den Biesen: 'Dat was eerst half serieus. Daar hebben we wat over gekletst en ik zei: Dat lijkt mij een prima plan, maar ik kan geen zaak beginnen als ik geen klanten heb. Dan moet jij me maar aan klanten helpen. Stan zei: "Oh, dat doe ik wel."' Terwijl Van Houcke aan de slag ging om medestanders en financiering te vinden, bedacht Van den Biesen dat een dergelijk proces wel een heel grote klus zou worden die hij niet in zijn eentje wilde aanpakken. Hij vroeg Peter Ingelse, een van de patroons van het advocatencollectief, of hij mee wilde doen. Ingelse vond het interessant

en stemde in, maar alleen als ze serieuze juridische argumenten zouden hebben.

Van Houcke legde contact met Piet Kruithof, een bekende defensie-belastingweigeraar, die namens de Quakers lid was van het Platform Radicale Vredesbewegingen. Kruithof, die zestig jaar oud was, zag als gemeenteamttenaar op tegen veranderingen op zijn werk en vooral tegen de invoering van de computer. Hij kon met vroegpensioen en in zijn woorden 'de resterende werkbare tijd gebruiken voor acties'. Piet Kruithof stelde 'de nadrukkelijk uitgesproken steun van de achterban van de vredeorganisaties' als voorwaarde om de kar te trekken in een eventueel proces. In een vervolgggesprek op 1 december 1983 verzocht hij Ingelse en Van den Biesen om een voorlopige uiteenzetting van de mogelijkheden en de gronden voor een proces. Er volgde een brief van de advocaten met argumenten voor een verbod tot plaatsing van kruisraketten, met verwijzing naar verschillende internationale verdragen. Na deze brief volgden nog enkele gesprekken en werden er meer mensen bij het initiatief betrokken. Op 4 januari 1984 zaten naast Kruithof, de beide advocaten, en Van Houcke, ook Hendrik Jan ter Bals (Kerk en Vrede), kapitein mr. Meindert Stelling die ook betrokken was bij het Tribunaal voor de Vrede, Loes van Luyck (Vrouw en Vrede), Paul van Ewijk (Stop de N-bom), Hans Wiebenga ('t Kan Anders), Henk Droese (Pax Christi) en de mensenrechtenadvocaat mr. Jacq Smeets aan tafel. Van den Biesen en Ingelse zetten uiteen dat een degelijk vooronderzoek wenselijk was. Besloten werd om het KKN te vragen de actie zowel moreel als financieel te steunen. Op een vergadering een week later deelden Wiebenga en Ter Bals mee dat het KKN wel sympathiek tegenover het proces stond, maar het niet wilde ondersteunen. Waarop de vergadering besloot het Landelijk Overleg Vredes Organisaties (LOVO) te benaderen. Ingelse schreef de organisatie een brief met het verzoek om op te treden als opdrachtgever en mee te werken aan de procedure. Het LOVO reageerde negatief.

Er was financiering nodig voor het vooronderzoek. Uit persoonlijke middelen werden kleine advertenties bekostigd met een verzoek om donaties. Samen met de respons op een tweede ronde advertenties, betaald door sympathisanten van het initiatief, leverden de donaties ruim voldoende financiering op voor het vooronderzoek. Er was echter ook een aanzienlijk bedrag nodig om het proces voor de rechtbank te kunnen voeren, nog los van een eventueel hoger beroep. Kruithof wees op de honderdduizenden demonstranten in Den Haag: 'Als al die mensen nou eens een kwartje geven, dan schieten we al aardig op.' Concreter,

als 10.000 mensen bereid waren 35 gulden te doneren, dan was het benodigde bedrag binnen. Ook organisaties zou om geld gevraagd kunnen worden. Daarmee was er een haalbaar perspectief. De 10.000 donateurs zou ook gevraagd kunnen worden mede-eiser in het proces te worden.

Omdat het KKN en het LOVO nee hadden gezegd, wilde de initiatiefgroep een eigen 'club' met rechtspersoonlijkheid oprichten, die als eiser en opdrachtgever voor het proces op kon treden en voor de werving van financiële middelen kon zorgen. Op 6 april 1984 verschenen Wiebenga en Kruithof voor de notaris om 'te komen tot oprichting voor onbepaalde tijd' van de Stichting Verbiedt de kruisraketten (SVK). De stichting stelde zich als doel 'het voorkomen dat op Nederlands grondgebied kruisraketten zullen worden geplaatst'. Voorzitter werd Hans Wiebenga, Piet Kruithof werd secretaris en Hendrik Jan ter Bals penningmeester. Dit drietal reisde in juli af naar Stiens voor een bezoek aan de Friese vredesactiviste Dora van Albada-Jensma, die toetrad als vierde bestuurslid.

Publiciteit

Nog voordat de kleine advertenties met het verzoek tot financiële steun werden geplaatst, begonnen landelijke kranten aandacht aan het initiatief te besteden. *NRC Handelsblad* beet samen met *Het Parool* op 29 februari 1984 de spits af met een bescheiden artikel onder de kop 'Plan tot dagvaarding Staat bij plaatsing kruisraketten', met een korte weergave van de bedoeling van het proces: onderzocht zou worden of een besluit tot plaatsing van kruisraketten in Woensdrecht niet in strijd was met de geschreven en ongeschreven regels van nationaal en internationaal recht. Peter Ingelse werd geciteerd: 'Op grond hiervan moet een onafhankelijke rechter kunnen bepalen of een beschaafde staat dit zijn bevolking en andere staten kan aandoen.' De dagen erna verschenen in zes landelijke kranten advertenties met de 'slogan': 'Laten we bewijzen dat Nederland een rechtsstaat is en wil blijven.' *Het Parool*, *de Volkskrant* en *De Waarheid* stonden positief tegenover het proces en ook de toon in *Trouw* was welwillend. Deze krant volstond niet alleen met een opsomming wat de SVK-advocaten van plan waren, maar vroeg ook Bert Röling, gewezen Nederlands rechter in het Internationaal Tribunaal voor het Verre Oosten en hoogleraar polemologie, naar zijn mening. Röling liet weten weinig van de procedure te verwachten, hij vond de juridische argumenten te zwak. Het KKN wees de procedure af omdat de PvdA en D66, die in het KKN waren vertegenwoordigd, vonden dat de strijd tegen plaatsing in het parlement moest gebeuren en niet in de rechtszaal. Het IKV geloofde

volgens *Trouw* ook niet in het welslagen van de actie. Bestuursleden van het KKN en het IKV deden wel op persoonlijke titel mee aan het proces. Steun kwam van Kerk en Vrede, Pax Christi, Stop de N-bom en Vrouwen voor Vrede.

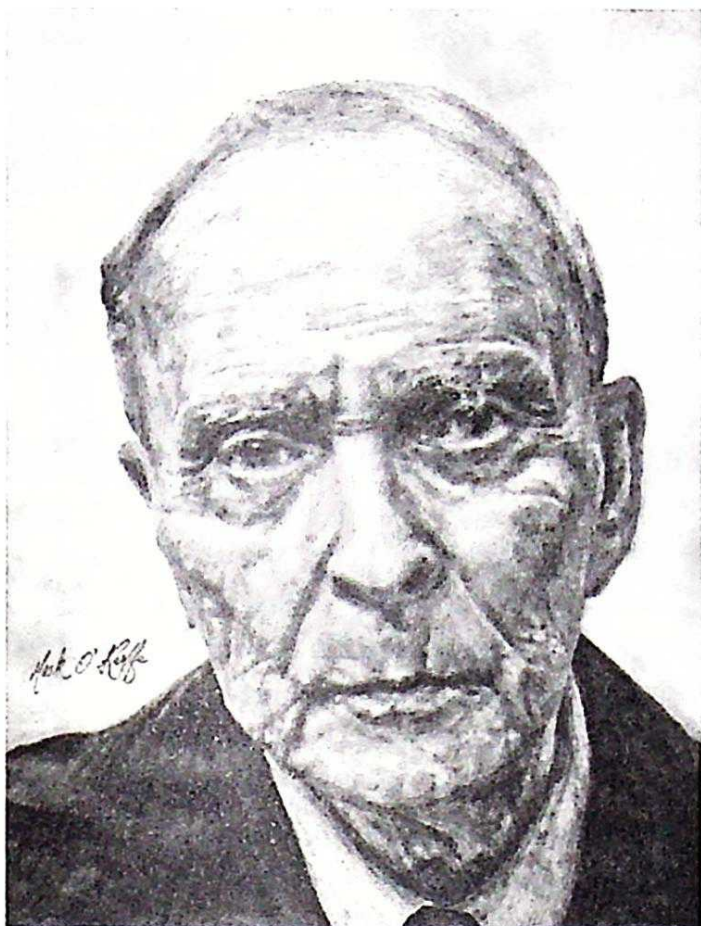
In de rechtse pers werd het initiatief niet toegejuicht. Zo brandde Leo Derksen in zijn column in *De Telegraaf* het initiatief af: 'De geborneerdheid van deze initiatiefgroep is indrukwekkend. Men kan zich afvragen of wij niet een proces tegen deze groep kunnen beginnen omdat die groep bezig is onze veiligheid direct in gevaar te brengen.' In haar latere redactionele commentaren liet deze krant weten geen aanhanger van het proces te zijn en dat een besluit tot plaatsing van kruisraketten een zaak was van het parlement, waar rechters beter buiten konden blijven. Maar aan het eind van het jaar, toen namens bijna 20.000 eisers de dagvaarding was ingediend, oordeelde ook de redactie van *De Telegraaf* dat dit hun goed recht was. In *NRC Handelsblad* werden linkse parlementariërs, die hadden meebetaald aan de tweede ronde advertenties en met naam hierin werden genoemd, de mantel uitgeveegd omdat zij als medewetgevers, in een situatie waarin nog geen oordeel over de plaatsing was uitgesproken, steun vroegen voor een proces tegen de Staat.

Met de aandacht in de media en de advertenties had het initiatief landelijke bekendheid verworven. Toen later in het jaar duidelijk werd hoe het proces zou worden gevoerd en hoe de SVK dit wilde financieren, kon op de voorgaande publiciteit worden voortgeborduurd.

Het vooronderzoek en de vorm van het proces

Een kort geding zoals Van Houcke had geopperd zou het niet worden. Als spoedprocedure leende zich dit niet voor ingewikkelde zaken die veel uitleg en toelichting behoeven. Een civielrechtelijke procedure, waarin meerdere wisselingen van schriftelijke stukken tussen partijen kunnen plaatsvinden, leek voor dit proces de aangewezen weg.

Het proces zou moeten worden gebaseerd op een onrechtmatige handelwijze van de Staat. Wilde het kans van slagen hebben, dan zou die onrechtmatigheid moeten kunnen worden gebaseerd op schending of dreigende schending van het internationaal recht. Dit was grotendeels onbekend terrein voor zowel Van den Biesen als Ingelse. Van den Biesen: 'We moesten het wiel uitvinden in die zin dat het toepassen van internationaal recht in de Nederlandse rechtspraktijk pas sinds het begin van de jaren zeventig gebeurde. Maar het oorlogsrecht toepassen.... Er was vrijwel niemand die dat deed. Er was in de jaren vijftig een zaak tegen de Staat geweest van KNIL-militairen, maar veel anders dan dat was er niet.'

lers jurist, politicus en vredesactivist Seán MacBride. Portret door Mark O'Keeffe.

De advocaten gingen vrijwel meteen op zoek naar mensen van juridische faculteiten die, zoals Van den Biesen het uitdrukte, iets dichter op het vuur zaten. Er werd een begeleidingsgroep gevormd waarin een tiental mensen zitting nam, onder wie Jacq Smeets en Meindert Stelling. Al snel stapelde de juridische documentatie zich op en vroegen de advocaten het bestuur toestemming om iemand in dienst te nemen die hen hiermee kon helpen. Rechtenstudent Antoon Schotman werd voor vier dagen in de week als onderzoeker aangenomen. Schotman was van groot belang, want de documentatie moest overal vandaan worden gehaald. Bibliotheken werden bezocht, boeken besteld en gelezen. De voetnoten hierin leidden als vanzelf tot meer bronnen.

Een van de bronnen bleek onverwacht rijk, te weten een getuigenverklaring van Seán MacBride. Phon van den Biesen: 'Die naam zei ons op dat moment niks, maar dat bleek een heel groot iemand te zijn. Hij had een prachtige deskundigenverklaring geschreven voor de verdediging van Amerikaanse vredesactivisten die een basis waren

binnengedrongen. Die getuigenverklaring zette al die stukjes en beetjes en bronnen waarmee wij ook aan het stoeien waren systematisch op een rij. Juridisch was het een goed doortimmerd stuk. Wij waren er zo van onder de indruk dat we met die man wilden praten om zijn mening over en input voor onze zaak te krijgen. Ik kreeg zijn secretaresse aan de telefoon, die wilde van alles weten en schreef het op. Een dag later ontving ik een fax waarin MacBride ons uitnodigde om de week erop naar Genève te komen. Daar had hij een bijeenkomst georganiseerd met juristen en advocaten uit de hele wereld, die zich allemaal met dit onderwerp bezighielden. Voor ons was dat een soort cadeautje. MacBride was toen president van het International Peace Bureau, de oudste vredesorganisatie ter wereld. Hij was jurist, een van de oprichters van de IRA (Provisional Irish Republican Army), oprichter van Amnesty International en kreeg de Nobelprijs voor de Vrede, de Leninprijs voor de Vrede, alles... Die man was levensgroot en had in Genève 40 man verzameld, die zaten allemaal over dit onderwerp te praten op de manier die je onder advocaten hebt als je er allemaal al tien jaar mee bezig bent. Wij waren nog maar een jaar bezig en konden er veel van leren en hebben dat ook gedaan. Dat was uiteindelijk ons fundament. We waren een heel eind gekomen met wat we zelf bij elkaar hadden gezocht, maar van hen kregen we te horen "Je moet dit lezen en dat." Als we zeiden tegen onze klanten en het stichtingsbestuur: "Wij hebben de beste argumenten," dan meenden we dat ook omdat we dat niet alleen zelf vonden, maar ook omdat de mensen die hun sporen allang hadden verdiend dat ook vonden. Met hen hadden wij een enorme *backing*.'

Het vertrouwen van de advocaten bleek ook uit de notulen van de bestuursvergadering van 15 juni 1984: 'Met betrekking tot de kwaliteit van het door de begeleidingsgroep verzamelde materiaal kan gesteld worden dat het van zodanig overtuigende kracht is, dat een aantal eerder tot scepsis neigende juristen nu van mening is dat een zorgvuldig voorbereid proces wel tot het beoogde resultaat zou kunnen leiden.' Het was geen vraag meer of er een proces moest komen, maar in welke vorm. Onderzocht werd of de rechtbank, voorafgaand aan de dagvaarding van de Staat, moest worden verzocht om een zogenaamd voorlopig getuigenverhoor. Een dergelijk verhoor kon feiten aan het licht brengen die van belang waren voor de procedure en de formulering van de dagvaarding. Oud-rechtbankpresident W. Borgerhoff Mulder, die zich openlijk had uitgesproken ten gunste van het proces, werd geconsulteerd of dit een haalbare kaart was. Begin augustus deelden Ingelse en Van den Biesen het bestuur mee dat ze afzagen van het getuigenverhoor in

verband met de mogelijke complicaties. Er werd voor gekozen om op de gangbare manier met een dagvaarding te beginnen. Tijdens het proces kon dan alsnog blijken of er getuigen of deskundigen moesten worden gehoord of ingeschakeld.

Hulp van buiten

Op 1 juni 1984 nam het kabinet-Lubbers I het zogenaamde 1 junibesluit waarmee de beslissing tot plaatsing van de kruisvluchtwapens opnieuw werd opgeschort, nu tot 1 november 1985. Voor de SVK en de advocaten was dit uitstel niet onwelkom, want zo ontstond meer ruimte voor het opstellen van de dagvaarding en het verwerven van financiële middelen. Een serie voorlichtingsbijeenkomsten die voor eind juni was gepland werd doorgeschoven naar eind augustus, begin september. Meerdere ideeën om aan de benodigde som geld te komen passeerden de revue, zoals het zoeken naar de medewerking van de ruim 600 plaatselijke vredesgroepen. Als de vredesgroepen een bedrag tussen de 200 en 300 gulden zouden werven, was al een groot deel van de te verwachten kosten gedekt. Een ander idee was een aantal kapitaalkrachtige personen en instanties te vragen of zij wilden bijdragen aan een garantiefonds, als rugdekking voor het geval dat de kosten te hoog zouden oplopen. Hiervoor werd onder meer Cees Commandeur van de vakcentrale FNV benaderd. Het idee om 10.000 mensen te vragen 35 gulden te doneren kreeg uiteindelijk de voorkeur. Zij zouden ook als mede-eiser met de SVK de Staat dagvaarden. Op deze manier werd duidelijk gemaakt dat het proces niet zo maar een hobby was van enkele activisten die er een paar advocaten bij hadden gevonden.

Het SVK-bestuur zag een grote hoeveelheid werk op zich afkomen. Er moesten informatieavonden voor de werving van mede-eisers worden gehouden, het proces moest in de publiciteit komen en blijven, er moesten brieven worden geschreven, brochures gemaakt en als de mede-eisers zouden toestromen moesten deze allen administratief worden verwerkt, evenals hun financiële bijdragen. Mede-eisers en donateurs moesten op de hoogte worden gehouden van de stand van zaken van het proces middels een nieuwsbrief, wat een bijhorende adressenadministratie vereiste. Halverwege 1984 bestond het bestuur uit vier leden, verdere organisatie ontbrak. Penningmeester Ter Bals zou bij het opzetten van de boekhouding hulp krijgen van Jan van der Lee. Secretaris Kruithof regelde alles nog vanuit huis. Door de kantoren van Van den Biesen en Ingelse werd waar nodig een helpende hand toegestoken, maar dit was voor hen oneigenlijk werk.

In juni besprak het bestuur de mogelijkheid of een professionele organisatie moest worden ingeschakeld voor publiciteit en fondsenwerving. Er bestond aarzeling om dit aan een buitenstaander toe te vertrouwen. Het bestuur overlegde op 1 augustus met het bureau WRIK (Welzijnskritische Reklame en Ideële Kommunikatie) over de mogelijkheden van samenwerking. De vraag was wat WRIK in ondersteunende zin zou kunnen doen. Voor WRIK waren Niels Rood en Rik Enklaar aanwezig, die vertelden over hun achtergrond en werkzaamheden. Het bureau beschikte in Amsterdam over vijf mensen in vaste dienst en een aantal freelance medewerkers. De vraag van de SVK viel deels buiten hun werkervaring, maar Rood was van mening dat WRIK competent was en de voorgelegde opdracht aankon. De SVK stelde een no cure, no pay-constructie voor. Als uitgangspunt was dat bespreekbaar, maar de gemaakte kosten moesten wel worden vergoed. Omdat WRIK ook betrokken zou worden bij de financiële administratie, opperde Rood geen garanties te vragen maar een eenmalige grote gift. Wiebenga vatte de punten samen waaraan prioriteit moest worden gegeven: 1) het geld, 2) de eisers en 3) de garantieverklaringen. De garantieverklaringen moesten de verantwoordelijkheid van de SVK blijven, bij de twee andere punten kon WRIK helpen. Er werd verder gepraat over de mogelijkheden van WRIK om grote aantallen eisers te verwerken met de computer, waarna het gesprek zich richtte op de tijdsplanning. Rood en Enklaar beloofden hun gedachten over de opzet van de werkzaamheden te laten gaan en er op korte termijn op terug te komen. Niet veel later werd de overeenkomst tussen de SVK en WRIK gesloten. WRIK zou alles gaan doen waar de SVK niet of deels niet toe in staat was: publiciteit, het verwerken van de aanmeldingen van de mede-eisers, het beheer van de financiën van de SVK, de druk en verzending van vijf nummers van het informatiebulletin en medewerking aan een grote voorlichtingsbijeenkomst in Amsterdam.

Gezocht: 10.000 mede-eisers

Alles zou vallen of staan met publiciteit. De aftrap voor de werving van mede-eisers startte met een persconferentie op 21 september. Hierin werd meegedeeld dat de dagvaarding op 21 november 1984 zou worden uitgebracht, precies drie jaar na de grote demonstratie in Amsterdam. De deadline om mee te doen lag voorlopig op 29 oktober. Hiermee resteerden slechts 38 dagen voor de wervingsactiviteiten en de aanmelding van mede-eisers. Voor zowel het bestuur (werving) als WRIK (verwerking) brak een hectische periode aan.

Voorafgaand aan de persconferentie had het bestuur al een advertentie geplaatst in *de Volkskrant* van 15 juni 1984 met de oproep aan de plaatselijke vredesbewegingen hun contactadressen te sturen. Het KKN had geweigerd deze aan de SVK te verstrekken en de adressen waren hard nodig om de vredesbewegingen van informatie over het proces te voorzien. Met deze advertentie en andere media-aandacht bleef het proces tegen de Staat voor het grote publiek zichtbaar.

Er werden ook kleine advertenties in de landelijke 'linkse' kranten geplaatst, met als kop 'Wij zoeken 10.000 Nederlanders die met ons een proces willen voeren tegen de Staat.' Ook stichtingen en verenigingen werden verzocht mee te doen. De advertentie werd afgesloten met de zin 'U in de aanval. De Staat in de verdediging. De rechter beslist.' De advertenties werden opgetuigd met een beeldmerk van Opland, die het bekende vrouwtje dat een trap geeft tegen een raket had vervangen door een advocaat in toga. Er was veel media-aandacht en het lukte moeiteloos om ook de maand oktober volop in de belangstelling te blijven staan.

Potentiële mede-eisers werden opgezocht en in veel grote steden werden informatieavonden georganiseerd. De vier bestuursleden maakten een schema wie waar zou spreken, aangevuld met een van de advocaten voor juridische vragen. Een vraag die vaak werd gesteld, ook door de pers, was die naar de kans op succes van het proces. Ingelse zei hierover: 'Ons antwoord was altijd dat we goede argumenten hadden en als er naar zou worden geluisterd en alles goed in overweging werd genomen, dan was er een behoorlijke kans dat de vordering zou worden toegewezen.' Het *Nederlands Dagblad* schreef dat Van den Biesen nooit zou zeggen 'dat is een geheid gewonnen zaak', maar meende dat er zeker een goede kans was dat plaatsing van kruisraketten in Nederland door de rechter zou worden verboden. Niet alleen op eigen informatieavonden werd geworven. Destijds waren er talloze activiteiten van plaatselijke vredesgroepen en daarmee mogelijkheden om mensen te benaderen. Willemijn van der Werf, de latere secretaris van de SVK: 'Gelukkig hadden ze Piet Kruithof, die de boodschap goed uitdroeg. Want als je op een manifestatie was – die waren er heel veel – dan was hij daar weer met zijn grote megafoon: "De laatste kans om nog iets tegen die kernwapens te doen!" Dat maakte indruk.'

Op 5 oktober kwamen bestuur, advocaten en WRIK bijeen om de stand van zaken door te spreken. Op de girorekening stond een bedrag dat overeenkwam met ongeveer 2.500 eisers. Rood vond de respons tot dan toe tegenvallen. Wiebenga was optimistischer en wees erop dat de bekendheid duidelijk toenam. Een van de agendapunten was de grote

Het bestuur van de SVK, de advocaten en mede-eisers voor het gebouw van de Hoge Raad in Den Haag, 21 november 1984. Het proces tegen de Staat is aanhangig gemaakt met de betekening van de dagvaarding.

informatiebijeenkomst die in Amsterdam in de Mozes en Aäronkerk zou worden georganiseerd. Behalve het SVK-bestuur en advocaten zouden er prominente sprekers zijn onder wie Hylke Tromp en Meindert Stelling, met na de pauze een toespraak door Seán MacBride. MacBride stak daags tevoren in een interview in *de Volkskrant* het proces een hart onder de riem: 'Het is volledig in strijd met het internationale recht om deze wapens te gebruiken. Evenzeer is het ontwikkelen van die wapens onrechtmatig of het voornemen ze te gebruiken.'

De weken na 5 oktober steeg de hoeveelheid aanmeldingen van eisers snel, op 19 oktober stond het aantal op 7.400. Wie zich per brief aanmeldde kreeg een oranje kaart toegestuurd, vergezeld van een acceptgiro, met het verzoek daar de volledige naam- en adresgegevens op in te vullen en deze naar het antwoordnummer van de SVK te sturen. Dat antwoordnummer werd doelwit van een actie van tegenstanders van het proces, met volgens *De Telegraaf* en *de Volkskrant* 100.000 kaarten met de voorgedrukte tekst 'Sorry, wij snappen u niet!', uiteraard anoniem. Deze actie kon een financiële strop voor de SVK betekenen en die weigerde de kaarten in ontvangst te nemen. De directie van het PTT-postdistrict Amsterdam ging er mee akkoord de ongewenste post niet in rekening te brengen.

De gevraagde 35 gulden was niet voor iedereen moeiteloos op te brengen. *De Waarheid* interviewde de 87-jarige mevrouw Volkerts uit de Spaarndammerbuurt in Amsterdam. Zij vond dat er toch nog te veel mensen niet mee konden doen omdat 35 gulden voor sommigen veel geld is. Dus vormde zij koppeltjes van zeven personen die samen 'een lot' kochten. Een van de vragen waar potentiële deelnemers mee zaten was: 'Wat als het proces wordt verloren, ben ik dan ook aansprakelijk voor de proceskosten?' Wiebenga, die evenals zijn medebestuurleden stad en land afreisde, stelde de mensen gerust dat de SVK hiervoor geld had gereserveerd.

Op 29 oktober berichtte *Het Parool* dat de SVK al 11.000 mede-eisers kon noteren. Een week later stond de teller op ongeveer 16.000 mede-eisers, waaronder instellingen als vredesorganisaties, wereldwinkels, plaatselijke afdelingen van politieke partijen, advocatencollectieven en vijf vakbonden. Meerdere gemeenten deden mee, waaronder pikant genoeg de gemeente Woensdrecht. Op 6 november verschenen advertenties met de volgende koppen: 'Laatste dag' en 'Aanmelden als mede-eiser kan alleen vandaag nog. Als u later stort, wordt u donateur.' Toen de werving was afgesloten telde men 20.997 aanmeldingen, waarvan een aantal alleen als donateur.

Het onverwacht grote aantal aanmeldingen leidde tot problemen bij WRIK omdat ze die moesten invoeren in hun computer, wat niet allemaal op tijd lukte. Mensen die geen oranje kaart hadden gekregen begonnen geld over te maken per giro, waarna men hen alsnog een kaart moest sturen. Het werd nachtwerk voor de mensen van WRIK, die werkdagen maakten van zestien uur. De aanmeldingen werden verzameld op lijsten met de namen van alle mede-eisers die aan de dagvaarding toegevoegd zouden worden. Omdat WRIK de hoeveelheid aanmeldingen niet op tijd kon verwerken, werd besloten om na de dagvaarding van 21 november 1984 een tweede dagvaarding uit te brengen namens de mede-eisers die bij de eerste dagvaarding nog niet als eiser konden worden genoemd. De dagvaarding van 21 november werd uitgebracht met 14.774 natuurlijke personen en rechtspersonen als mede-eiser. De tweede dagvaarding, namens 4.473 mede-eisers, volgde op 7 december. Ze kregen van de rechtbank ieder een rolnummer, maar zouden als één zaak worden behandeld. Een aparte categorie vormden kinderen tot 18 jaar. Minderjarigen kunnen zelf niet procederen en hun ouders of voogd moesten dat namens hen doen en daartoe een machtiging van de kantonrechter verkrijgen. Toen deze hectiek achter de rug was kon tevreden worden teruggekeken op het succes van de werving. Nooit eerder was een dagvaarding uitgebracht met zo'n groot aantal (mede-)eisers.

De dagvaarding

Deurwaarder E. van Mastrigt uit Den Haag reikte, in aanwezigheid van een honderdtal mede-eisers, de dagvaarding uit aan mr. W.J. Berger, procureur-generaal bij de Hoge Raad. Berger verklaarde dat hij de dagvaarding zou overhandigen aan de regering, die zich voor de rechtbank zou laten vertegenwoordigen door de landsadvocaat. Op 18 december 1984 besliste de rechtbank Den Haag dat de Staat tot 16 april 1985 de tijd kreeg om op de dagvaarding te reageren. Voorlopig zou het proces alleen schriftelijk worden gevoerd, waarbij partijen op elkaars standpunten konden ingaan en bewijsstukken konden inbrengen. Deze fase zou vermoedelijk een jaar duren.

Een samenvatting van de dagvaarding vormde het grootste deel van de inhoud van het eerste SVK-informatiebulletin, dat toepasselijk *Procesnieuws* werd genoemd. Aan de pers waren afschriften van de dagvaarding overhandigd. Dit leidde tot een artikel in *de Volkskrant* van 8 december met de kop 'Dagvaarding rakettenproces is monumentaal document'. Dienand Christe, juridisch medewerker van die krant:

'Zo'n beetje alles wat de mensheid tot nu toe aan officiële regelgeving tegen grootschalige geweldsuitoefening heeft voortgebracht is in deze dagvaarding geordend verwerkt. Zo beschouwd is er sprake van een juridisch document, dat een plaats verdient in de beste atoomschuilkelder die we hebben, opdat tenminste voorgoed zal vaststaan dat we het wel hebben geweten, anno 1984.'

De dagvaarding, die halverwege 1985 door de juridische uitgeverij *Ars Aequi Libri* werd gepubliceerd als boekje van ruim 120 pagina's, startte inhoudelijk met een uiteenzetting over de geschiedenis van politieke en militaire besluitvorming over de plaatsing van nucleaire middellangeafstandswapens in Europa. Daarna werd ingegaan op de zogenaamde *AirLand Battle*-doctrine van de Amerikaanse krijgsmacht, 'omdat daaruit blijkt op welke wijze kruisraketten *onder meer* bedoeld zijn te worden ingezet'. Die bespreking was van belang omdat de eventueel te plaatsen kruisraketten in Woensdrecht onder Amerikaans bevel zouden staan, en in de praktijk reeds herhaaldelijk was gebleken dat de Verenigde Staten zijn krijgsmacht inzette zonder overleg daarover met de NAVO-bondgenoten. Vervolgens werden de technische aspecten van de kruisraketten en hun inzet aan de orde gesteld, evenals de gevolgen van de inzet en plaatsing van kruisraketten. Daaropvolgend werden de relevante rechtsnormen voor gebruik en plaatsing belicht.

Wat betreft het gebruik van kernwapens wees de dagvaarding er in de eerste plaats op dat daardoor het voortbestaan van de volkeren en ander leven op aarde op het spel zou worden gezet. Een dergelijke massale geweldstoepassing is strijdig met het 'recht op overleven' van de samenleving. Ook werd een beroep gedaan op het volkerenrechtelijk verbod van gebruik van militair geweld dat niet-onderscheidend is, dat wil zeggen geen onderscheid maakt tussen militairen en de burgerbevolking, of tussen militaire doelen en civiele objecten. Dit algemeen erkend verbod werd al in 1868 in de Verklaring van Sint-Petersburg tot uitdrukking gebracht. Tot slot werd met betrekking tot het gebruik van kernwapens gewezen op de strijdigheid daarvan met het Genocideverdrag. Dat verdrag verbiedt naast de opzettelijk gehele of gedeeltelijke uitroeiing van nationale groepen ook het opleggen van levensomstandigheden die op die uitroeiing zijn gericht.

Gezien de aard van kernwapens werden deze in de dagvaarding als 'verboden wapens' betiteld, dat wil zeggen als wapens waarvan ieder gebruik zonder meer verboden is. Dit op grond van internationaal geldende verboden van massavernietigingsmiddelen, met name het algemeen geldende verbod van giftige of verstikkende gassen, en van

De dagvaarding namens de Stichting Verbiedt de kruisraketten tegen de Staat, in boekvorm gepubliceerd.

alle soortgelijke vloeistoffen, materialen of middelen. In dit verband werd verwezen naar resoluties van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (AVVN) van 1961 en 1980 waarin was verklaard: 'The use of nuclear weapons will be a violation of the Charter of the United Nations and a crime against humanity' (Het gebruik van kernwapens is een schending van het Handvest van de Verenigde Naties en een misdaad tegen de menselijkheid).

Naast de bespreking van het gebruik van kernwapens in het licht van volkenrechtelijke verboden die de toepassing van militair geweld begrenzen, ging de dagvaarding in op de dreiging die uitgaat van de plaatsing van die gewelddsmiddelen. Die dreiging is in strijd met het internationaal vredesrecht en het verdragsrechtelijk gewaarborgde recht op leven. Het internationaal vredesrecht kent het agressieverbod, dat niet alleen het voorbereiden en voeren van een aanvalsoorlog verbiedt, maar ook het voorbereiden en voeren van een oorlog die strijdig is met internationale verdragen. Schending van het agressieverbod vormt overeenkomstig

het Handvest van het Internationaal Militair Tribunaal te Neurenberg, waarvan de geldigheid in resoluties van de AVVN is bevestigd, een misdaad tegen de vrede. Plaatsing van de kruisraketten zou daarmee dan ook een misdaad tegen de vrede zijn.

Wat betreft het recht op leven is van belang dat dit recht ook onverkort van toepassing is tijdens gewapend conflict. Het biedt bescherming tegen zowel de beëindiging als het nodeloos in gevaar brengen van mensenlevens. Ten tijde van gewapend conflict zou sprake zijn van onrechtmatige beëindiging of nodeloos in gevaar brengen van mensenlevens, indien dit het gevolg zou zijn van onrechtmatig militair geweld. Het leven van de bevolking die in de nabijheid van de te plaatsen kruisraketten woont, zou gevaar lopen door zowel mogelijke ongelukken met de kruisraketten in vredetijd, als een eventuele aanval op de kruisraketten door de Sovjet-Unie in geval van gewapend conflict. Het verdragsrechtelijk gewaarborgde recht op leven van de bevolking zou zodoende worden geschonden.

Het op het recht gebaseerde oordeel over gebruik en plaatsing van nucleaire kruisraketten had in de dagvaarding overigens een sterk fundament in het rapport dat de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) in 1984 publiceerde inzake de gevolgen van inzet van kernwapens. Daarin was vastgesteld dat zelfs bij het gebruik van kernwapens tegen louter militaire doelen er zestien keer zoveel doden onder burgers zouden vallen als onder militairen. Ook was berekend dat bij een totale kernoorlog de helft van de wereldbevolking het onmiddellijke slachtoffer van de oorlog zou zijn. Kernwapens en daarmee ook kruisraketten met kernkop schenden derhalve het internationaal recht, niet alleen in oorlogstijd, maar ook in vredetijd.

Die onrechtmatigheid van plaatsing en gebruik gaven aan wat de belangen van de eisers waren bij hun geding tegen de Staat inzake de kruisraketten. Hun belangen zouden op onrechtmatige wijze worden geschonden. Hun recht op leven zou onnodig in gevaar worden gebracht. Zij zouden te maken kunnen krijgen met opdrachten of bevelen om mee te werken aan de plaatsing van de kruisraketten, hetgeen hen tot medeplichtige aan het misdrijf tegen de vrede zou maken. Ook zouden zij - zeker als militair - te maken kunnen krijgen met de inzet van die wapens, hetgeen hen medeplichtig zou maken aan oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid. Uiteraard wilden eisers dit voorkomen.

Op grond van de door hen aangevoerde argumenten eisten de eisers primair dat de Arrondissementsrechtbank in Den Haag zou verklaren

dat de Staat jegens hen onrechtmatig zou handelen, indien zou worden overgegaan tot de plaatsing van kruisraketten in Woensdrecht of tot het gebruik ervan. De primaire eis hield tevens in dat het de Staat zou worden verboden om tot plaatsing over te gaan of daaraan mee te werken, onderscheidenlijk om toe te staan dat vanuit Nederland kruisraketten zouden worden ingezet of dat daaraan medewerking zou worden verleend. Voor het geval de rechter deze primaire eisen niet zou inwilligen, waren subsidiaire en meer subsidiaire eisen geformuleerd. Deze vorderingen beoogden een rechterlijk verbod te verkrijgen van de plaatsing van kruisraketten zonder dat Nederland zou beschikken over een effectief vetorecht inzake de inzet van die geweldsmiddelen, of zonder dat een *no first use*-verklaring zou zijn afgelegd betreffende die inzet.

De dagvaarding trok internationale aandacht en er werden samenvattingen in het Frans, Italiaans, Duits, Engels en Esperanto gemaakt die hun weg over de hele wereld vonden. Uiteindelijk verscheen er ook een volledige Engelse vertaling in boekvorm. In binnen- en buitenland vond de dagvaarding gretig aftrek.

Problemen en oplossingen

Het onverwacht grote aantal mede-eisers leverde welkome publiciteit op voor de SVK, die verder werd gevoed met een persconferentie op 13 februari 1985 in het Mozeshuis in Amsterdam. Kruithof vertelde hoe de SVK ervoor stond en de beide advocaten lichtten de dagvaarding en de procedure toe. Alles leek op rolletjes te lopen, maar achter de schermen waren er grote organisatorische problemen. WRIK had haar beloften niet waargemaakt. Er waren fouten ontstaan met de invoer van de gegevens van de mede-eisers in de computer. Die bleek halverwege kapot te zijn gegaan en de 10.000 kaarten met de verdere aanmeldingen moesten met de hand worden geschreven en de namen later alsnog ingevoerd. Werk onder grote tijdsdruk, met als resultaat een onbetrouwbare eisersadministratie. Dat bleek toen grote hoeveelheden oranje kaarten en later *Procesnieuws* 1 als onbestelbaar werden teruggestuurd. WRIK wilde voor het extra werk van het kaarten schrijven wel geld hebben, maar over haar declaraties bestond onduidelijkheid. Omdat ze gemachtigd was voor de bankrekening van de SVK, had alleen WRIK een financieel overzicht. Toen het bestuur eind februari 1985 ondanks toezeggingen de stukken over de financiële situatie nog steeds niet had ontvangen, was het vertrouwen in WRIK weg. Het bestuur had ondertussen een 'waslijst aan grieven' en wilde de verdere betrokkenheid van WRIK minimaliseren.

Landelijke studiedag van het SVK over het proces tegen de Staat in de Mozes en Aäronkerk in Amsterdam. Hans Wiebenga (links) met de winnaar van de Nobelprijs voor de Vrede Seán MacBride, 27 oktober 1984.

Dat zou kunnen door met een andere partij in zee te gaan of door de zaak in eigen hand te nemen en een volwaardig secretariaat op te zetten. Hiertoe werd besloten.

In het bestuur was vastgesteld dat secretaris Kruithof in zijn werk voor de SVK ontlast moest worden. Kruithof was enkele dagen ziek geweest en de correspondentie was blijven liggen. Hij kreeg toestemming om een secretariaatsmedewerker aan te nemen, die ook werk van de penningmeester op zich zou kunnen nemen, notulen zou maken van de bestuursvergaderingen en materiaal zou verzenden. Een eigen onderkomen voor het secretariaat, een voormalig fietsenhok

van bescheiden afmetingen, werd gevonden in het ELVAS-gebouw op de Minahassastraat 1 in Amsterdam en op 1 mei 1985 betrokken. Bestuursvergaderingen werden voortaan ook op dit adres gehouden. Frans van Kesteren werd aangetrokken als medewerker, maar er lag te veel werk voor één medewerker. In *Procesnieuws* 2 verscheen een oproep voor nog enkele vrijwilligers voor een paar dagen in de week. Volgens Hans Schagen, die zich aanmeldde als vrijwilliger, was het fietsenhok ruim gevuld met het bureau van Kruithof, werkruimte voor hem en Van Kesteren en materiaal dat verzonden moest worden. Enige tijd later kon een lokaal boven in het gebouw in gebruik worden genomen.

Het secretariaat had een tijdlang de handen vol aan het herstel van de eisersadministratie. In juni werd met WRIK overeenstemming bereikt over het beëindigen van de samenwerking. De harddisk van de computer werd overgenomen. Voor publiciteit en het opstellen van een pr-plan werden gesprekken gevoerd met twee andere externe partijen. Het redigeren, drukken en verzenden van *Procesnieuws* 2 en de latere nummers werden ondergebracht bij Novamedia.

Het bestuur werd uitgebreid met drie leden: Bea Irik, juriste bij de Stichting Ombudsman in Hilversum; Cor Hoek, die als dienstplichtig militair uitzending naar Indië had geweigerd en daarvoor gevangen was gezet; en Cees Commandeur, FNV-bestuurder.

De schriftelijke fase van het proces

De rechtbank had de Staat tot 16 april 1985 de tijd gegeven om op de dagvaarding te reageren. Niet geheel onverwacht werd uitstel verleend tot 7 mei, waarmee de hoop vervloog dat de mondelinge fase van het proces nog voor 1 november zou beginnen, de dag waarop politiek Den Haag een besluit zou nemen over plaatsing van de kruisraketten. De Staat werd in deze fase vertegenwoordigd door twee landsadvocaten: mr. Everhard Korthals Altes en mr. Joan de Wijkerslooth. In hun conclusie van antwoord reageerden ze op de dagvaarding. Er werd ingegaan op de meeste argumenten daarin, maar vanwege een geheimhoudingsplicht niet op de werking van kruisraketten en de beveiliging ervan. De Staat gebruikte drie tegenargumenten. Het al dan niet plaatsen van raketten hoorde niet op het bordje van de rechter thuis. In *NRC Handelsblad* verwoordde Korthals Altes dit als: 'De rechter moet niet voor zijn beurt spreken. Doet hij dit toch dan maakt hij een wezenlijke inbreuk op het beginsel van de scheiding der machten dat aan ons staatsbestel ten grondslag ligt.' Het tweede tegenargument was dat de eisers geen individueel belang bij de vorderingen hadden, het derde dat

het onaannemelijk was dat plaatsing en gebruik van kruisvluchtwapens in strijd waren met verdragen zoals in de dagvaarding genoemd. Alle vorderingen van de eisers, ook de subsidiaire en meer subsidiaire, moesten daarom worden afgewezen.

Van den Biesen en Ingelse vonden het weerwoord van de Staat weinig verrassend, en beoordeelden het als cynisch dat de Staat hierin betoogde dat normen die voorafgaand aan de uitvinding van de kernwapens waren ontwikkeld niet op kernwapens konden worden toegepast. Zo redenerend zou je niet met een tank het vuur mogen openen op non-combattanten (mensen die niet aan gevechtshandelingen deelnemen), maar wel met een kruisraket. Het ontkennen van de belangen van de eisers werd met enig ongeloof ter kennis genomen, omdat daar in de dagvaarding juist uitgebreid op in was gegaan. In de conclusie van repliek, de reactie van de advocaten op de conclusie van antwoord, werd hierop gereageerd. Deze reactie werd ondersteund door vijfhonderd verklaringen van individuele mede-eisers over hun belang, die na een oproep in *Procesnieuws* 2 door de SVK waren ontvangen en vervolgens gelijktijdig met de repliek op 28 augustus bij de rechtbank werden ingediend.

In de repliek werd tegengesproken dat het de eisers zou gaan om een verbod een verdrag af te sluiten. Het ging juist om de plaatsings-handeling zelf en de gevolgen van mogelijk gebruik van kruisraketten. Het plaatsen zou een onrechtmatige daad zijn waarover de rechter wel degelijk een uitspraak kon doen. De repliek besloot dan ook met: 'Op grond van al het voorgaande handhaven eisers alle onderdelen van de bij de dagvaarding ingeleide vordering.'

Daarmee was het eind augustus geworden en naast aandacht in de media voor het proces, trok de laatste actie van het KKN voor even de meeste belangstelling. Nog een keer zette de hierin verenigde vredesbeweging er de schouders onder en werd voor het volkspetitionnement een recordaantal handtekeningen tegen plaatsing opgehaald. Op 26 oktober werden die door premier Lubbers in de Haagse Houtrusthallen in ontvangst genomen. Het mocht niet baten. Op 1 november 1985 besloot het kabinet tot plaatsing in Woensdrecht.

De Staat kon nog een keer reageren en deed dit op 17 december met de conclusie van dupliek. Er werd wel enigszins dieper ingegaan op de zaak, maar nieuwe gezichtspunten leverde dit nauwelijks op. Met de dupliek als laatste stuk was de schriftelijke fase van het proces afgerond.

Brieven van mede-eisers

Vijfhonderd mensen namen de moeite hun motieven om deel te nemen aan het proces toe te lichten. Sommige deden dit met balpen op een velletje papier, anderen stuurden het uitgetypt op persoonlijk briefpapier. Van enkele zinnen tot een dicht beschreven kantje vol. Een bloemlezing hieruit verscheen op 7 september 1985 in *Vrij Nederland*:

Als mede-eiseres van het proces tegen de Staat is mijn grootste reden: ik voel me erg bedreigd omdat de Staat meent dat ik mij niet bedreigd hoef te voelen! (Ik houd erg veel van mijn kinderen en wil dat zo houden.)

Mw. C.J., Apeldoorn

Edelgrootachtbare heer. Waarom voer ik als mede-eiser dit proces? Als iemand op aarde toevallig president van de U.S.A. is, zoveel macht bezit dat hij alleen kan beslissen, om waar ook ter wereld een kernwapen in te zetten, en zomede alle leven op aarde te vernietigen, wie zou er dan geen eiser in dit proces zijn?

J.M.J., Alkmaar

Hoe durven dan bepaalde woordvoerders van de Staat (mijn Staat, onze Staat) mijn belang bij een rechterlijk verbod van de kruisraketten in Nederland in twijfel te trekken?!

drs. M.A.G.J., Waalwijk

Waarom voer ik als mede-eiser dit proces? Omdat:

- 1: Ik als Christen niet in flagrante strijd mag komen met het Evangelie van Jezus Christus en zwijgen mij medeplichtig zou maken aan een geweldsdenken, aan een voorbereiding tot geweld en aan een uitvoering van het opgeslagen geweld.*
- 2: Ik noch actief noch passief mag medewerken aan een onvoorstelbare vernietiging van de schepping.*
- 3: Ik voor mijn vijf kinderen en zeven kleinkinderen nog een mogelijkheid tot leven wens op deze aarde.*
- 4: Ik de 'tegenpartij' niet met totale vernietiging, zowel wat het huidige geslacht als het nageslacht betreft, mag tegemoet treden.*
- 5: Ik niet mag en wil medewerken aan misdrijven tegen de vrede, tegen de mensheid en tegen mijzelf.*
- 6: Ik de Overheid van mijn eigen Nederland wil behoeden voor deelneming in welke vorm dan ook aan nimmer meer uit te wissen misdaden.*

drs. G.J., Hardenberg

Ik voer als mede-eiseres dit proces omdat ik in mijn (privé)leven probeer na te streven mezelf te ontwapenen om agressie te verminderen. Dit kost moeite. Laat de Staat ook maar moeite doen om agressie te verminderen.
Mw. W.N.I., Haarlem

Ik voer als mede-eiseres dit proces tegen de Staat der Nederlanden omdat ik daarmee een klein beetje van mijn intense woede over het in levensgevaar brengen van mij en mijn naasten door deze Staat kan afreageren. Dit proces geeft mij de mogelijkheid op een betaalbare wijze mijn recht op een veilig leven voor de rechter te bepleiten.
Mw. A.vL.-dV., Hoenderloo

Plaatsing betekent voor mij een constante bedreiging door soortgelijke wapens van buiten Nederland. Door deze bedreiging bevind ik me reeds nu in een toestand van vrees. Deze manifesteert zich in een voortdurend vaag aanwezig besef dat bescherming niet mogelijk is. (...) De in de Preambule van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens genoemde vrijheid van vrees is voor mij dus niet weggelegd.
W.A.H., IJmuiden

Nieuwe problemen

In *Procesnieuws* 2, dat vanwege de ontwikkelingen in het proces aanzienlijk later verscheen (juli 1985) dan oorspronkelijk gepland, stond een financieel verslag van penningmeester Ter Bals. Hoewel er meer kosten waren dan aanvankelijk geraamd, had Ter Bals er alle vertrouwen in dat toekomstige uitgaven gedekt zouden worden. Op papier zag het er goed uit, maar in *Procesnieuws* 4 (februari 1986) stond een onthutsende mededeling, Ter Bals liet weten dat de SVK de bodem van de schatkist had bereikt. En dat terwijl tweemaal zoveel mede-eisers en donateurs zich hadden aangemeld en daarmee ook ruim twee keer zoveel geld was binnengekomen als begroot.

Op 23 september 1985 luidde Ter Bals de noodklok met een brief aan het bestuur: 'In het afgelopen weekend heb ik enig rumoer veroorzaakt door de toch wel onrustbarende ontdekking dat we per 22-09-85 nog maar net genoeg geld in kas hebben om *Procesnieuws* 3 te betalen, de rekeningen van de advocaten en de reservering voor de eventuele proceskosten.' Hoe had het zover kunnen komen? De kosten voor WRIK waren hoger door het dubbele aantal mede-eisers, maar de grootste kostenoverschrijding zat in de declaraties van de advocaten. De advocaten betoogden dat ze veel oneigenlijk werk verrichtten. Hun kantoren

hadden werk uit handen genomen van de SVK en ze maakten meer uren dan voorzien. Het proces was tenslotte 'pionieren'; niemand had ervaring met een dergelijk proces qua inhoud. Er werden tussen bestuur en advocaten over en weer dingen gezegd die niet goed vielen. Wiebenga vatte het standpunt van Van den Biesen 'Er zal betaald moeten worden, anders is er geen proces meer' samen als 'geen geld, geen Zwitsers'. Hij stelde de advocaten voor om vijf uur per week vrijwilligerswerk voor de SVK te doen. In een vergadering merkte een bestuurslid op dat het toch bekend was dat advocaten met een vork schreven. Van den Biesen hierover: 'Dat is niet goed gevallen en het heeft ertoe geleid dat het bestuur zich hierover moest uitspreken. Dat is gebeurd en het bestuur heeft toen met zoveel woorden gezegd dat ze vertrouwen had en heeft in wat we deden.'

Voor wat betreft het uit de hand lopen van de kosten gaf Ter Bals aan: 'De fout ligt in ieder geval bij het bestuur en bij mij als penningmeester in de eerste plaats.' Bea Irik stelde een Notitie Functioneren Bestuur op. De afbakening van de werkzaamheden tussen bestuur en advocaten en die tussen bestuur en secretariaat was vaag, afspraken werden te laat of niet nagekomen, en een beleidsplan met betrekking tot de te verrichten werkzaamheden ontbrak: 'Er is een overgang nodig van een "klussen"bestuur naar een "besturend" bestuur.'

Toen de kou uit de lucht was tussen het bestuur en de advocaten bleef het probleem van het tekort aan financiën. Het naar buiten brengen dat er meer geld nodig was moest zorgvuldig gebeuren. Wiebenga voerde een verkennend gesprek met de Industriebond FNV, maar die gaf niet thuis. Intussen werd een groot tekort voorzien. Op informatieavonden was al gesuggereerd dat er een hoger beroep zou komen, waarvoor meer geld nodig zou zijn. Maar Ter Bals vroeg zich af hoever je kon gaan met het steeds weer vragen van een financiële bijdrage van mensen. Hij deed een oproep in *Procesnieuws* 4. De begrote inkomsten voor 1986 zouden voor een deel moeten komen uit giften en verkopen, maar de mede-eisers zouden het leeuwendeel moeten opbrengen. Hij vroeg de mede-eisers ieder 20 gulden over te maken. Dat deden ze en vaak meer dan gevraagd. Ook toen in 1986 de begrote inkomsten werden verhoogd, werd dit bedrag zonder morren opgebracht. Achteraf kan worden geconcludeerd dat met het oorspronkelijk voorziene bedrag het proces niet gevoerd had kunnen worden en het proces financieel mogelijk werd door de grote toestroom van mede-eisers.

Schermutselingen vooraf

Om tijdens de schriftelijke fase de pers op de hoogte te houden, werd op 27 augustus een persconferentie gegeven waarop de advocaten een toelichting gaven op de net door hen ingediende conclusie van repliek. De mede-eisers werden via *Procesnieuws* en voorlichtingsavonden bijgepraat. Internationaal was er grote belangstelling voor het proces en uitnodigingen volgden als vanzelf. Antoon Schotman reisde af naar Kassel (Duitsland) om te spreken voor de Rechters en Officieren van Justitie voor de Vrede, Phon van den Biesen ging naar Genève, Piet Kruithof bezocht het Tribunaal voor de Vrede in Brussel. Dora van Albada-Jensma, die als bestuurslid de taak had om de internationale contacten te onderhouden, reisde af naar Boedapest en even later naar Oslo.

De zittingsdagen van het proces waren vastgesteld op 11 en 12 maart 1986 met als locatie het Paleis van Justitie in Den Haag. Weliswaar was de grootste rechtszaal toegewezen, maar deze had slechts 140 plaatsen voor bezoekers. De SVK was van oordeel dat iedere mede-eiser die wilde, het proces moest kunnen bijwonen en vroeg om een grotere zaal, desnoods buiten het Paleis van Justitie. De rechtbank voelde hier niets voor, bij wijze van uitzondering had ze al toegestaan dat er televisie aanwezig mocht zijn in de rechtszaal. Het bestuur riep daarom de mede-eisers op om zich aan te melden als zij de zittingen wilden bijwonen. Ongeveer 1.000 mensen gaven hieraan gehoor. Het hielp echter niet. De zaal met 140 plaatsen bleef gehandhaafd.

Daarop spande de SVK een kort geding aan tegen de Staat, teneinde alsnog te bewerkstelligen dat mede-eisers de behandeling van hun eigen zaak als procespartij zouden kunnen bijwonen. Dat geding diende op 28 februari 1986 voor de rechtbank Den Haag, nota bene voor de rechtbank die de aangevochten beslissing had genomen!

De Wijkerslooth was mordicus tegen een grotere zaal, want dat zou ordeproblemen voor de rechters kunnen geven, die maar zouden afleiden van waar het om ging. Namens de SVK betoogde mr. Tom Hoogenboom dat nog nooit was voorgekomen dat het eisers geweigerd werd hun proces bij te wonen en suggereerde verplaatsing ervan naar de Houtrusthallen. De Wijkerslooth hield vast aan zijn standpunt en wees op de gang van zaken bij de aanbidding van het volkspetitionnement aan minister-president Lubbers.

Op 3 maart deed de rechter uitspraak: de vordering werd afgewezen. De SVK zou het met de aangewezen rechtszaal moeten doen. Kruithof kwam met de oplossing voor deze impasse: het huren van de Schönberg-

Enkele bestuursleden van de SVK en mede-eisers op de trap van het Paleis van Justitie te Den Haag, in verband met het kort geding voor een grotere rechtszaal, 1986.

zaal in het tegenover het Paleis van Justitie gelegen Koninklijk Conservatorium. Met een straalverbinding konden de door de televisie gemaakte beelden hier worden geprojecteerd op een groot scherm.

Voor de organisatie van de activiteiten rondom het proces had de SVK Margriet de Schepper (De Schepper Campagnes) ingehuurd. Zij stelde een draaiboek op voor de zittingsdagen en de periode daaraan voorafgaand, per activiteit en tevens uitgesplitst naar persoon. Niets werd aan het toeval overgelaten.

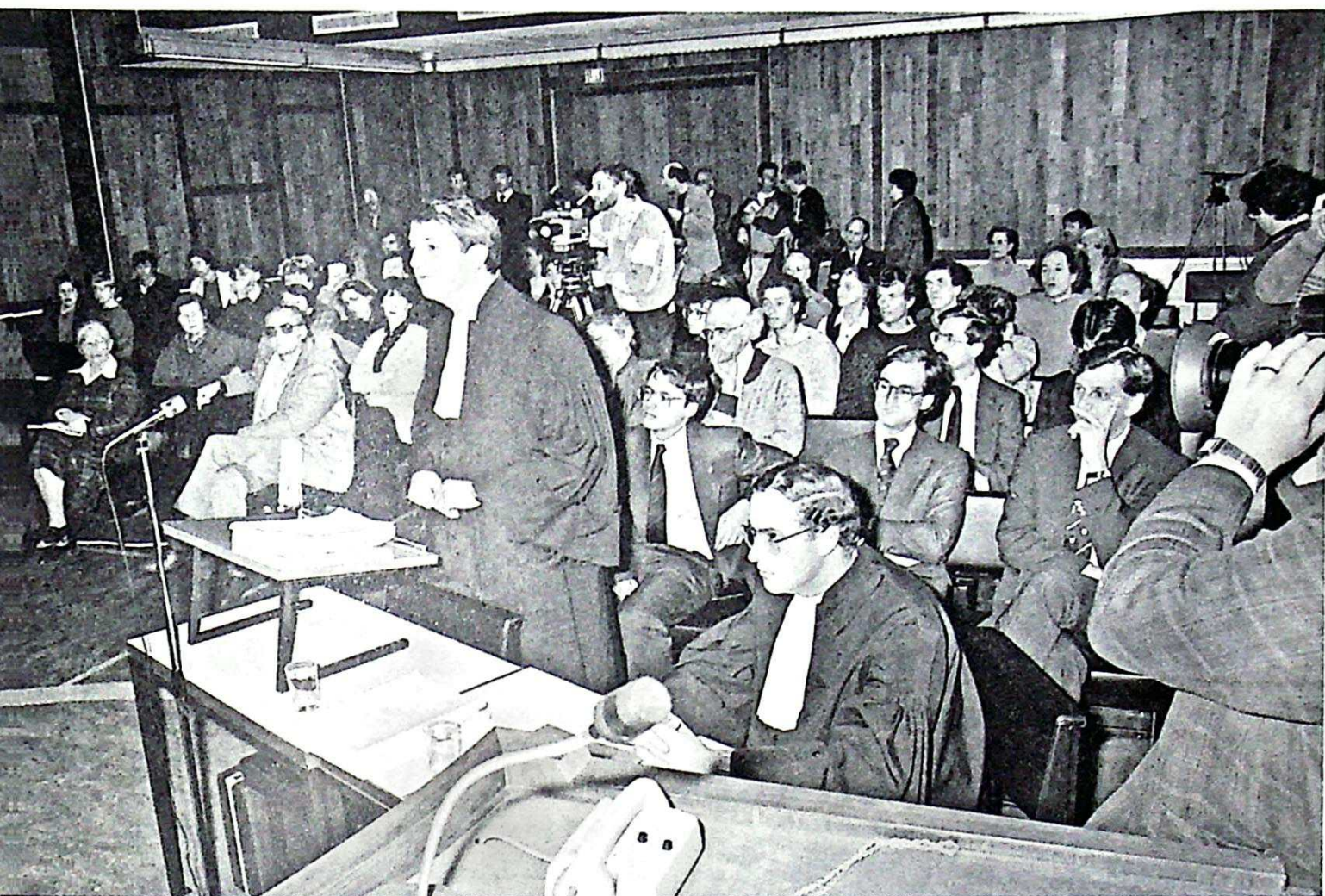
De twee zittingsdagen

Op dinsdag 11 maart 1986, tweeëneenhalf jaar na de opmerking van Stan van Houcke, was het zover. Namens de SVK en bijna 20.000 mede-eisers stonden Van den Biesen en Ingelse voor de rechtbank, in wat *NRC Handelsblad* aanduidde als een 'uniek proces'. Buiten de rechtszaal

waren zeer strenge veiligheidsmaatregelen getroffen, die door Kruithof 'godgeklaagd' werden genoemd. De SVK had 150 mensen een groene kaart gegeven, waarmee ze toegang konden krijgen tot de publieks-tribune in de rechtszaal. Die kaart moest meer dan eens worden getoond aan de interne bewakingsdienst, die getooid was met wapens en handboeien en mensen afsnauwde. Buiten werd een overmacht aan politie gereedgehouden en er waren dranghekken neergezet. 'Veiligheidsmaatregelen of er een rechtszaak tegen terroristen werd gehouden,' aldus Wiebenga. Aan de overkant van de straat ging het er in het Conservatorium gemoedelijker aan toe. In de kantine leek een vredesmanifestatie begonnen te zijn, verschillende groepen hadden op tafels kraampjes ingericht.

Een dag tevoren had Van Albada-Jensma de Engelse vertaling van de dagvaarding overhandigd aan Seán MacBride, die op uitnodiging van de SVK de eerste dag van het proces bijwoonde. Van den Biesen en Ingelse beten de spits af met hun pleidooi. 'Pleidooien in Nederland zijn niet spectaculair', schreven ze naderhand. Voor wie de schriftelijke fase inhoudelijk had gevolgd waren er geen verrassingen. In hun openingswoord stelden zij: 'Waarom vragen wij dit oordeel? Eén kruisraket, zo'n vijftien maal de vuurkracht van de op Hiroshima geworpen bom, dat mág eenvoudig niet; 48 kruisraketten, driemaal de totale vuurkracht die in de gehele Tweede Wereldoorlog werd gebruikt, dat mág eenvoudig niet. Dát is de simpele constatering, die het rechtsgevoel van 20.000 eisers in deze zaak beheerst. De eisers wensen de gevolgen van het hebben van dit soort wapens niet te ondervinden; zij wensen op geen enkele wijze medeplichtig aan of medeverantwoordelijk te zijn voor het gebruik ervan of aan de voorbereiding op een eventueel gebruik.' Waarna ze in hun vier uur durende pleidooi diep ingingen op het door de landsadvocaat aangevochten belang van de eisers en de bevoegdheid van de rechter om deze zaak te toetsen, naast de juridisch-inhoudelijke aspecten van plaatsing.

De Wijkerslooth en De Groot kwamen, zoals te verwachten, met weinig nieuws in hun pleidooi. Driekwart daarvan was gewijd aan de formele kant van de zaak. Het belang van de eisers zou onvoldoende specifiek zijn en de rechtbank was niet de instantie waarbij de eisers hun heil moesten zoeken, maar bij de regering en het parlement. De rechter zou zich niet mogen uitspreken over de rechtmatigheid van het plaatsingsverdrag tussen Nederland en de Verenigde Staten, en bovendien verbiedt de Grondwet toetsing van het ene verdrag aan het andere. Na het pleidooi van de Staat liet rechtbankpresident mr. D. Reisig

De eerste dag van het proces tegen de Staat. Landsadvocaten mr. J.L. de Wijkerslooth (links) en mr. G.R.J. de Groot.

blijken dat hij de betogen te lang vond duren: 'Wilt u de overtuigende kracht morgen alstublieft niet zoeken in herhalingen?' Daarmee was de eerste procesdag ten einde.

'Belangstelling voor proces tegen kruisraketten valt tegen', aldus de kop de volgende dag in *Het Vrije Volk*. Haar verslaggever had een publieke tribune in de rechtszaal gezien die maar halfvol was. De dag erop werd duidelijk waarom: wie geen groene kaart had kwam er niet in. Het beeld in de pers van geringe belangstelling was teleurstellend voor de SVK, die over de twee dagen zevenhonderd mede-eisers had geteld die het proces volgden in de rechtszaal of het Conservatorium.

Van den Biesen begon de tweede termijn namens de eisers met kritiek op de 'draconisch aandoende veiligheidsmaatregelen'. Bezoekers moesten zich wel vijf- à zesmaal met de groene kaart legitimeren, een soort pasjes-

controle die criminaliserend en intimiderend werkte. Vervolgens werd ingegaan op de wijze waarop de Staat de dag ervoor was omgesprongen met de manier waarop het belang van de eisers was geformuleerd. De Staat had zich schuldig gemaakt aan het verdraaien van de stellingen. Van den Biesen in 2019: 'Het was een van de beproefde methodes van Joan de Wijkerslooth, om wat je stelde een kwartslag te draaien en dan te zeggen dat dit volledige onzin was.' De Staat had ook nu niet aangegeven waarom het gebruik van kruisraketten in zijn optiek niet onvermijdelijk tot schending van het humanitair oorlogsrecht zou leiden. Peter Ingelse noemde later de houding van de Staat denigrerend, omdat die maar niet inging op de inhoudelijke argumenten tegen plaatsing. De tweede termijn van de Staat leverde geen nieuwe gezichtspunten op.

Inhoudelijk voegde de tweede dag weinig toe aan wat eerder was bepleit. Wel was er sprake van enig vuurwerk. De partijen ergerden zich aan elkaar en *NRC Handelsblad* plaatste boven een artikel de kop 'Bittere verwijten tijdens proces tegen kruisraketten.' De inhoud: 'Wel werd duidelijk dat beide partijen zich aan elkaar ergerden, Ingelse en Van den Biesen vonden de opstelling van de landsadvocaten "defensief" en "formeel". Zij meenden dat de Staat moedwillig in pleidooi en dupliek de opvattingen van de eisers vals voorstelde. De Wijkerslooth liet zich in dupliek ontvallen er "genoeg van te hebben" dat eisers bij de Staat "altijd maar weer kwade trouw veronderstellen". De rechtbankpresident riep die woensdag zowel de raadslieden van de eisers als de twee landsadvocaten tot de orde.

Na afloop van de tweede zittingsdag liepen Van den Biesen en Ingelse naar het Conservatorium om een toelichting op de afgelopen dagen te geven en vragen van mede-eisers te beantwoorden. Over de vraag 'wat gaat de rechtbank doen?' wilden ze niet speculeren. Het wachten was op de uitspraak.

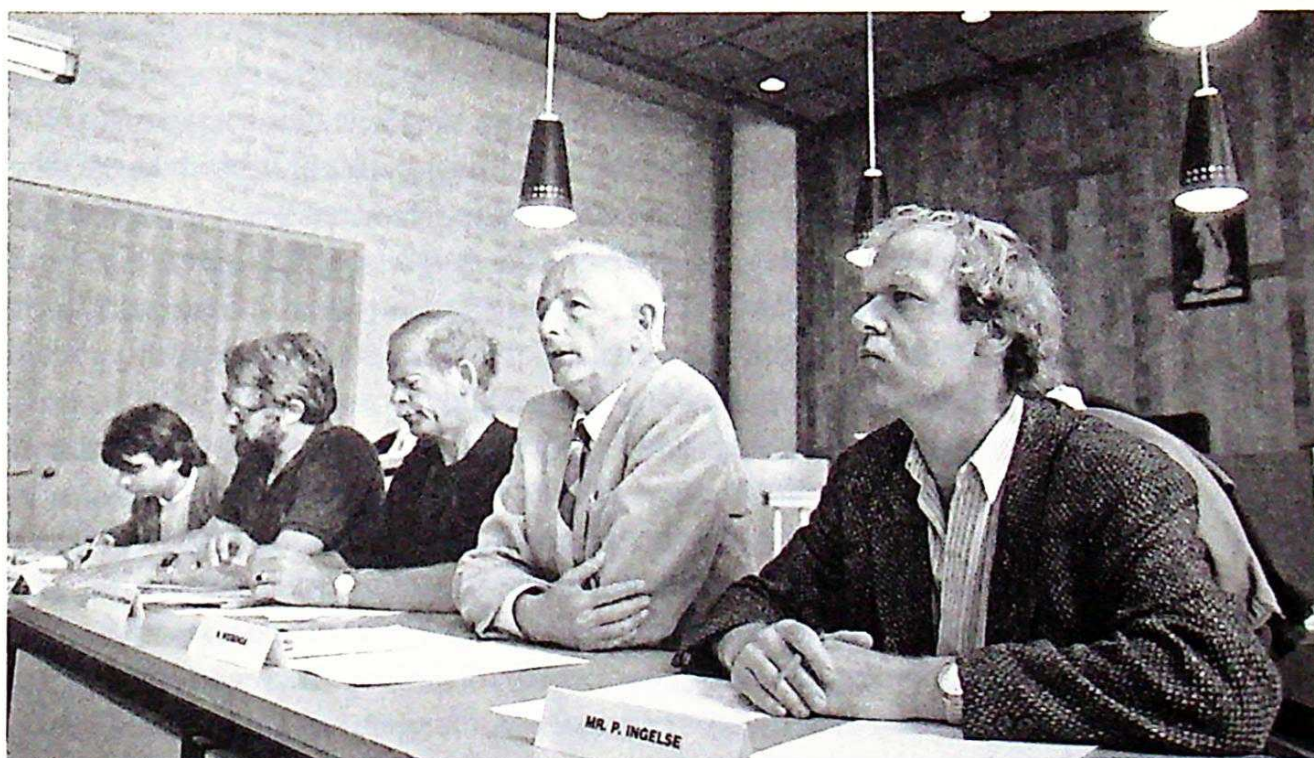
De uitspraak

Op 20 mei 1986 deed de rechtbank uitspraak, die voor velen als een koude douche kwam. Rechtbanken doen uitspraken in de meest uiteenlopende zaken, ook in andere processen tegen de Staat. Uitgerekend in het proces tegen de plaatsing van kruisraketten achtte de rechtbank zich niet bevoegd tot oordelen. Wiebenga stak zijn mening hierover in het voorwoord van *Procesnieuws* 6 niet onder stoelen of banken. 'Voor deze wijze van "recht doen" kunnen wij geen respect hebben.' En: 'Dit is rechtspraak in dienst van de criminaliteit (...).'

De rechtbank baseerde zich in haar vonnis op het gegeven dat de

Peter Ingelse, Cees Commandeur, Hans Wiebenga en Phon van den Biesen lezen de uitspraak van de rechtbank, 20 mei 1986.

Persconferentie inzake de SVK tegen de Staat, met v.l.n.r. Phon van den Biesen, Hendrik Jan ter Bals, Bas de Gaay Fortman, Hans Wiebenga en Peter Ingelse op 20 mei 1986.

plaatsing van de kruisraketten herhaaldelijk in het parlement was besproken en dat de Goedkeuringswet betreffende het plaatsingsverdrag inmiddels was aanvaard en in werking getreden. De rechtbank overwoog dat zij in beginsel bevoegd was om te oordelen over de vorderingen van de eisers, omdat deze waren gebaseerd op een onrechtmatig handelen van de Staat. Maar in de kwestie van de kruisraketten had de volksvertegenwoordiging een beslissing genomen. Daarbij, zo stelde de rechtbank, moeten de Staten-Generaal 'geacht worden te hebben beslist na afweging van alle bij het plaatsen of niet plaatsen van kruisvluchtwapens betrokken belangen'. In dat verband moest er ook van worden uitgegaan dat de Staten-Generaal hadden onderzocht of de plaatsing in strijd zou zijn met het internationale recht. 'Wanneer een dergelijk onderzoek heeft plaatsgevonden,' aldus de rechtbank, 'en dit tot goedkeuring van de regeringsbesluiten (...) heeft geleid, komt het de burgerlijke rechter niet toe zich boven het parlement te stellen om de arbeid daarvan te controleren.' Om deze redenen concludeerde de rechtbank niet bevoegd te zijn om te oordelen. Vervolgens ging de rechtbank in enkele overwegingen ten overvloede nog in op de vraag of zij mocht oordelen over de rechtmatigheid van verdragen, welke vraag eveneens ontkennend werd beantwoord. Ook stelde zij geen taak te hebben met betrekking tot de kwestie van gewetensbezwaren tegen betrokkenheid bij de plaatsing of inzet van de kruisraketten. Dat was een vraagstuk ter zake waarvan de wetgever een regeling tot stand zou kunnen brengen, analoog aan de Wet Gewetensbezwaren Militaire Dienst. Tot slot ging de rechtbank in op de proceskosten die de eisers, nu zij in het ongelijk waren gesteld, dienden te betalen. Het verzoek van de Staat om de eisers hoofdelijk daartoe te veroordelen, werd door de rechtbank niet gehonoreerd. De eisers hadden het proces feitelijk door tussenkomst van de SVK gevoerd, zodat uitsluitend de SVK aansprakelijk werd gesteld.

Het was een teleurstelling, geen afwijzing op inhoudelijke maar op procedurele gronden. Van den Biesen en Ingelse wezen de beslissing dat de rechtbank onbevoegd zou zijn van de hand. Ook de overheid is aan het recht onderworpen en 'het is vaste rechtspraak, dat de rechtbank bevoegd is overheidshandelen, dus ook politiek handelen te beoordelen'. Het argument van de rechtbank dat de rechter in het Nederlands grondwettelijk systeem geen verdragen toetst, was volgens de advocaten gewoon onjuist. Nergens was het de rechter verboden om wetten aan verdragen, en verdragen aan andere verdragen te toetsen. Heel opmerkelijk vonden de advocaten de suggestie van de rechtbank om de problemen voor hen die hand-en-spandiensten zouden moeten

verrichten bij plaatsing en gebruik van de kruisraketten, op te lossen met een Wet Gewetensbezwaren. 'Wij hebben uiteengezet dat de plaatsing en gebruik in strijd zijn met het recht, en er hoeft geen wet in het leven te worden geroepen om de overheid te verplichten het recht na te leven.' Doordat de rechtbank zich onbevoegd had verklaard, hield het vonnis geen inhoudelijk oordeel in over de rechtmatigheid van de plaatsing van kruisraketten. Van den Biesen en Ingelse gaven daarom de SVK en haar mede-eisers het advies in hoger beroep te gaan. Dat moest binnen drie maanden na de uitspraak gebeuren, dus uiterlijk 19 augustus 1986.

Nieuwe hectiek

De uitspraak van de rechtbank was, in de woorden van Ingelse zo 'karig', dat bestuur en advocaten uiterst gemotiveerd waren om in hoger beroep te gaan. Met dit advies van Ingelse en Van den Biesen brak een nieuwe hectische periode aan voor bestuur en secretariaat. In negentien plaatsen verdeeld over het hele land gingen bestuur en advocaten in gesprek met mede-eisers om te polsen of zij mee wilden gaan in een hoger beroep. Op het secretariaat waren al vele positieve reacties binnengekomen, en het geluid van de mede-eisers op de gespreksavonden was niet anders. Begin juli hakte het bestuur de knoop door en besloot in hoger beroep te gaan. De motivatie van de mede-eisers en ook hun boosheid over het vonnis vergrootten hun betrokkenheid.

Op de oproep van Ter Bals om een financiële bijdrage te leveren voor 1986 stroomden de acceptgirokaarten binnen. Op het secretariaat begon het werk zich snel op te stapelen, deels samenhangend met het ontbreken van een eigen computer. De adressen van de mede-eisers en donateurs zaten in de computer van ADP, het bedrijf dat verantwoordelijk was voor de verspreiding van *Procesnieuws*. Frans van Kesteren pleitte al eerder dat jaar in een brief aan het bestuur voor een eigen computer, die alleen al handig zou zijn om de duizenden adresmutaties per jaar te verwerken. Voorlopig kwam het daar echter niet van. De nieuwe wervingsronde onder de mede-eisers, de enigen die in hoger beroep konden, ging van start. Toen de teller uiteindelijk stilstond op 13.806 natuurlijke- en rechtspersonen, waren dit er ruim 5.400 minder dan in het proces voor de rechtbank. Voor het afvallen van dit grote aantal noemde Wiebenga in de media meerdere redenen: het niet doorgeven van adresmutaties en overlijden en de vakantieperiode waarin veel zaken bleven liggen. Maar ook op het secretariaat, waar het werk de vrijwilligers over de schoenen liep, waren zaken blijven liggen. Zevenhonderd mede-eisers, die zich wel tijdig hadden aangemeld, konden als gevolg van

fouten van het secretariaat niet meedoen aan het hoger beroep. Het feit dat men twee jaar na de eerste werving nog steeds geen eigen adressenbestand had, werkte ook niet mee. Naast deze zevenhonderd aanmeldingen bleven meer zaken liggen. Bestuursnotulen werden niet meer op tijd gemaakt en op een vergadering werden de notulen van zes voorgaande bijeenkomsten doorgenomen.

Kruithof stopte in september 1986 met zijn werkzaamheden. Ter Bals legde Kruithofs afscheid uit in *Procesnieuws*: '(...) dat het niet altijd even makkelijk was geweest om met een groot aantal vogels van diverse pluimage, die ieder ook nog een sterk eigen karakter hebben, goed samen te werken'. Willemijn van der Werf, die kort ervoor het secretariaat was komen versterken en Kruithof als secretaris zou opvolgen, dacht dat botsingen in het bestuur in de driehoek Wiebenga-Van Albada-Jensma-Kruithof de reden was. Hans Schagen, die met Kruithof op het secretariaat werkte, vermoedde ook botsingen; over de koers en tussen Kruithof, Wiebenga en Ter Bals. Van den Biesen over het bestuur: 'Ik vond en vind het fantastische mensen die zich de benen uit het lijf liepen voor hun idealen. De gedrevenheid van die mensen was ongelooflijk, en ja, het waren allemaal mensen met een gebruiksaanwijzing. Het waren ook allemaal mensen die niet geïnteresseerd waren in de gebruiksaanwijzing van iemand anders.' Wat de werkelijke reden ook geweest mag zijn van Kruithofs vertrek, hij had de deur achter zich dicht getrokken en die bleef dicht, ondanks dat Wiebenga later herhaaldelijk de loftrumpet over hem stak.

Het afvallen van een groot aantal eisers was een tegenslag die financieel nadelig zou kunnen uitpakken. Om toch een mogelijkheid te bieden het proces te ondersteunen, werd onder de noemer 'Vriend van het proces' de mogelijkheid geïntroduceerd donateur te worden. In december dat jaar hadden ruim 1.700 mensen zich als Vriend aangemeld. De financiën bleven voorlopig een punt van zorg. Ter Bals gaf aan dat hij het penningmeesterschap wilde neerleggen en in *Procesnieuws* 7 verscheen een oproep voor een nieuwe penningmeester. Niet veel later meldde Wil Pon zich voor deze bestuursfunctie aan.

De memorie van grieven

Op 14 augustus 1986 werd de Staat in hoger beroep gedagvaard. De bedenkingen die bij de SVK en de advocaten tegen het vonnis van de rechtbank bestonden, werden nog niet in de appèldagvaarding verwoord. Dit gebeurde enkele maanden later, in de zogenaamde memorie van grieven die op 4 december bij het gerechtshof te Den Haag werd ingediend.

In hun memorie van grieven gingen Van den Biesen en Ingelse er niet direct toe over om hun bezwaren tegen het vonnis van de rechtbank uiteen te zetten. Eerst gingen zij in op enkele feitelijke en juridische ontwikkelingen die zich na de zitting van de rechtbank van 11 en 12 maart 1986 hadden voorgedaan. Onderdeel hiervan was de uitspraak van het Internationaal Gerechtshof van 27 juni 1986 in de zaak die Nicaragua tegen de Verenigde Staten had aangespannen vanwege onder meer de blokkade van Nicaraguaanse havens door middel van zeemijnen en de steun die werd verleend aan de zogenaamde contra's, de strijdgroepen die de sandinistische regering van Nicaragua bestreden. Een uitspraak die van belang was voor het kruisrakettenproces, omdat deze duidelijk maakte dat de Verenigde Staten een te ruime uitleg gaf aan het recht op zelfverdediging en zodoende het agressieverbod had geschonden. Maar ook omdat de uitspraak volledig was gebaseerd op gewoonterechtelijke normen, waaraan alle staten gebonden zijn, ongeacht of zij verdragspartij zijn bij de specifieke verdragen waarin die normen zijn bevestigd en nader uitgewerkt. Naast die uitspraak van het Internationaal Gerechtshof werd in de memorie van grieven tevens gewezen op het eigenmachtige militaire optreden van de Verenigde Staten tegen Libië, als vergelding voor terroristische aanslagen in West-Europa waarbij Amerikaanse slachtoffers waren gevallen. Daaruit bleek dat de NAVO-bondgenoten niet of onvoldoende waren geconsulteerd, dat die militaire acties van de Verenigde Staten uitsluitend Amerikaanse belangen dienden, en dat de Verenigde Staten zijn militaire middelen die op het grondgebied van NAVO-partners waren gestationeerd daarvoor had gebruikt. Een handelwijze die zich dus ook zou kunnen voordoen ten aanzien van de kruisraketten die op Nederlandse bodem zouden worden gestationeerd. Waarbij het dan de vraag zou zijn of de Verenigde Staten zich aan de gewoonterechtelijke beperkingen van militair geweld zou houden, nu hij in juni 1986 te kennen hadden gegeven de Aanvullende Protocollen van 1977 bij de Geneefse Rode Kruisverdragen van 1949 niet te zullen ratificeren. Die Aanvullende Protocollen bevestigden voor een belangrijk deel de gewoonterechtelijke normen, maar de Amerikaanse Verenigde Chiefs van Staven achtten die bevestiging kennelijk onverenigbaar met de NAVO-strategie.

Cartoon van Len Munnik.

Voorafgaand aan de grieven werd ook een aanvulling van de vorderingen geformuleerd. Dit gebeurde om duidelijkheid te verkrijgen over de vraag of eisers, in deze fase van de procedure aangeduid als 'appellanten', ooit betrokken zouden kunnen worden bij de plaatsing of het gebruik van kruisraketten. Gesteld werd dat de vorderingen die in de dagvaarding waren neergelegd, tevens de opvatting tot uitdrukking brachten dat appellanten van die betrokkenheid verschoond wensten te blijven. Dit op grond van hun persoonlijke verantwoordelijkheid ten opzichte van het internationale recht, waarmee de rechtbank geen rekening had gehouden. Daarom werd in hoger beroep tevens de verklaring voor recht gevraagd, dat appellanten op geen enkele manier medewerking behoeften te verlenen aan de plaatsing of het gebruik van de kruisraketten, en dat zij evenmin gevolg behoeften te geven aan enig bevel of opdracht daaromtrent.

In de twaalf grieven die vervolgens tegen het vonnis van de rechtbank werden aangevoerd richtten de appellanten zich in de eerste plaats tegen het vonnis in het algemeen. Gesteld werd dat de motivering daarvan onvoldoende was, onder meer omdat de redenering van de rechtbank ondoorgrondelijk was. Ook was voorbijgegaan aan de standpunten die door de appellanten in eerste aanleg waren ingenomen omtrent de bevoegdheid van de rechtbank. Bovendien had de rechtbank zich in het geheel niet uitgesproken over de kwestie van de rechtmatigheid van het gebruik van de kruisraketten.

In de tweede plaats werden grieven aangevoerd tegen de argumenten van de rechtbank inzake haar onbevoegdheid. In dat verband werd betwist dat het van belang zou zijn dat de plaatsing van kruisraketten een zaak was van alle Nederlandse ingezetenen. Dat gegeven deed namelijk niet af aan de belangen van appellanten, zodat de rechtbank daarover had moeten oordelen. Verder was evenmin van belang dat de Staten-Generaal hadden beslist over de plaatsing van de kruisraketten. De bewoording van het vonnis was van dien aard, dat de opvatting van de rechtbank alle beslissingen van de Staten-Generaal betrof. Daarmee was de rechtbank niet onbevoegd, aangezien rechters regelmatig overheidshandelen toetsen, ook indien een meerderheid van het parlement daarmee heeft ingestemd en dat handelen is gebaseerd op formeel wettelijke bepalingen. De rechtbank gaf in haar overwegingen, zo werd gesteld, er blijk van politieke besluitvorming te verwarren met rechterlijke toetsing. Verder had de rechtbank zich ten onrechte onbevoegd verklaard om te oordelen, omdat appellanten zich hadden beroepen op grondrechten. De rechter is zonder meer bevoegd om te oordelen over een schending of dreigende schending van grondrechten.

In de derde plaats werden grieven gericht tegen de overwegingen die de rechtbank ten overvloede in het vonnis had neergelegd. Daarbij werd benadrukt dat appellanten zich niet hadden gericht tegen de besluitvorming inzake de kruisraketten, maar tegen de concrete handelingen van de plaatsing en het mogelijke gebruik van de kruisraketten. Ook werd er op gewezen dat het Plaatsingsverdrag en de Goedkeuringswet van dat verdrag getoetst konden worden aan regelingen van hogere orde. Daaronder vallen zowel het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) als de dwingend volkenrechtelijke normen van het vredesrecht en het humanitair oorlogsrecht. Verder richtten appellanten zich tegen de overweging van de rechtbank dat de wetgever een regeling zou moeten treffen voor degenen die in gewetensnood zouden komen door hun mogelijke betrokkenheid bij de plaatsing en het gebruik van de nucleaire kruisraketten. Uitdrukkelijk werd gesteld dat zij zich niet hadden beroepen op gewetensnood (gebaseerd op morele normen die geen algemene gelding hebben), maar op 'rechtsnood' (gebaseerd op rechtsnormen waaraan iedere rechtsgenoot zich dient te houden). Ingevolge de dwingende normen van het humanitair oorlogsrecht waren appellanten bevoegd om te weigeren om op welke manier dan ook te worden betrokken bij de kruisraketten. Daarom hadden zij er belang bij dat de rechter die bevoegdheid vast zou stellen.

Tot slot werd opnieuw een grief tegen het vonnis in zijn geheel aangevoerd, nu in de vorm van een inbreuk op een fundamenteel recht van appellanten dat is neergelegd in het EVRM. Dat verdrag geeft het recht op de beoordeling door de rechter van de burgerlijke rechten van belanghebbenden. In het proces tegen de Staat ging het om burgerlijke rechten van appellanten, zodat de rechtbank zich daarover had moeten uitspreken. Door dat achterwege te laten en zich onbevoegd te verklaren om te oordelen, had de rechtbank inbreuk gemaakt op dat verdragsrecht van appellanten.

De memorie van grieven werd afgesloten met de vorderingen, die waren uitgebreid met de nevenvordering betreffende de verklaring voor recht dat appellanten op geen enkele manier medewerking behoeften te verlenen aan de plaatsing of het gebruik van de kruisraketten, en dat zij evenmin gevolg behoeften te geven aan enig bevel of opdracht daaromtrent.

Van hollen naar bijna stilstaan

Het bestuur kende enige mutaties. Willemijn van der Werf werd secretaris. Hendrik Jan ter Bals legde het penningmeesterschap neer en werd algemeen bestuurslid. Wil Pon werd penningmeester. Bea Irik vertrok.

Cees Commandeur overleed op 20 mei 1987. Later in 1987 zou Gijs von der Fuhr als algemeen bestuurslid toetreden. Hij werd verantwoordelijk voor de publiciteit.

Voorlopig had Wil Pon de zwaarste opgave, het weer op orde krijgen van de financiën van de SVK en voldoende inkomsten vergaren voor een sluitende begroting. Ondanks de hoge inkomsten in 1986 waren er toch weer tekorten ontstaan. De notulen van de bestuursvergadering van 17 februari 1987 vermeldde: 'Het blijft een feit dat we met een meer dan lege kas zitten.' Pon stelde een financieringsplan op voor het komende jaar, waarin hij de betalingen aan de advocaten naar achteren schoof. Er ging een 'bedelbrief' naar vredesorganisaties en rechtspersonen die eerder het proces hadden gesteund. Ondanks dat het KKN het proces alleen in de vorm van lippendienst had gesteund, deed de SVK een beroep op het KKN voor een bijdrage, met als motivatie: 'We zijn toch beide tegen kruisraketten.' Het leverde niets op, evenmin als het verzoek aan het IKV en D66. Meer geld leverden de mede-eisers en Vrienden van het proces op. Eind maart zat er weer voldoende in kas om de advocaten te betalen en een herinneringsbrief aan de mede-eisers later dat jaar was goed voor voldoende financiën. De SVK was hiermee uit de problemen en men kon het tekort dat eind 1986 was ontstaan aanvullen. Ook werd een computer voor het secretariaat aangeschaft.

Cor Hoek twijfelde of hij nog wel langer bestuurslid wilde blijven en schreef het bestuur dat hij wilde stoppen. Hij had het druk met ander vredeswerk en: '(ik) voel me weinig happy als ik de enige ben op een bestuursvergadering, zoals me maandag 1 juni overkwam.' Hij moest ervoor uit de buurt van Maastricht komen. Hoek stapte evenwel niet op. Er heerste onvrede op het secretariaat waar nu drie vaste medewerkers, aangevuld met vrijwilligers, het werk deden. Er was regelmatig maar weinig te doen, zoals de secretariaatsmedewerkers schreven in een onduidelijke brief van 9 juni van dat jaar aan het bestuur: 'Nu de puinhoop van de eerste twee jaar op administratief en financieel terrein is opgeruimd, ontstaat de situatie dat de vrijwilligers geen werk meer hebben.' Ook waren zij ontevreden over het functioneren van het bestuur, dat op hen fantasieloos, inactief en ongeïnteresseerd overkwam en haar eigen vergaderingen slecht bezocht: 'Ons bekruipt de vraag: hoe vrijblijvend is het bestuurslidmaatschap van de Stichting Verbiedt de kruisraketten?' De hoofdvraag van de brief was echter: Wat gaan we doen? Wat zijn onze doelen als de kruisraketten hier niet komen? Wiebenga en Van der Werf gingen met de vrijwilligers in gesprek, waarna Wiebenga de secretariaatsmedewerkers namens het hele bestuur een

dankbrief stuurde voor het 'vele onmisbare werk' dat door hen werd verzet.

De vraag wat de (vervolg)missie zou zijn als er in Nederland geen kruisraketten zouden worden opgesteld, waar het serieus naar begon uit te zien door gesprekken tussen Sovjet-Unie en Verenigde Staten over het terugtrekken van alle middellange afstandsraketten, lag al op tafel bij het bestuur. Moest er dan nog verder worden geprocedeerd? Deze vraag werd aan de lezers van *Procesnieuws* voorgelegd, waarop veel brieven werden ontvangen en benadrukt dat moest worden doorgegaan tot er een principiële uitspraak was. Ook tijdens regionale bijeenkomsten werd dit standpunt geuit. Het bestuur was er blij mee. Van der Werf keek verder dan kruisraketten, zij stelde eind 1987 voor 'de wenselijkheid van doelverbreiding en de juridische mogelijkheden daartoe te bespreken'. Wiebenga had hier twee bezwaren tegen. De achterban was van oorsprong tegen kruisraketten en de landsadvocaat had getracht de zaak van de kruisraketten in het algemene te manoeuvreren. Het zou niet tactisch zijn om met een verbreed proces tegen kernwapens in het algemeen te beginnen.

Verdere ontwikkelingen en het arrest van het hof

Op de memorie van grieven werd door de landsadvocaat op 9 april 1987 gereageerd met de memorie van antwoord, waarin de standpunten werden herhaald zoals die eerder voor de rechtbank waren verwoord. Zoals te verwachten werd het vonnis verdedigd. Het besluit tot plaatsing ging het hele Nederlandse volk aan, zodat appellanten geen bijzonder, geïndividualiseerd belang hadden bij hun vorderingen. De landsadvocaat merkte op dat de plaatsing van kruisvluchtwapens de rechtmatigheid van het gebruik van kruisvluchtwapens impliceerde, waarmee hij zijn onwil het internationaal publiekrecht te respecteren etaleerde. Diezelfde onwil sprak uit zijn opmerking dat er geen volgorde (lees: rangorde) zou bestaan in verdragen. Het Verdrag van Wenen inzake het verdragenrecht (1969), waarbij Nederland partij is, leert heel iets anders. Ingevolge dit verdrag kan de nietigheid van een verdrag worden ingeroepen indien een staat zich achteraf realiseert dat dit verdrag strijdig is met dwingende bepalingen van het internationaal publiekrecht, het zogenaamde *ius cogens*. Hierbij moet worden bedacht dat het Genocideverdrag tot het *ius cogens* wordt gerekend, evenals de met betrekking tot de kernwapens van belang zijnde beginselen en regels van het humanitair oorlogsrecht. Voorts wees de landsadvocaat op de controlerende taak van de Staten-Generaal, die geacht werd zelfstandig te onderzoeken of besluiten van de regering in strijd waren met het internationale recht.

Van den Biesen en Ingelse stelden in hun samenvatting van de memorie van antwoord: 'De Staat vermijdt *alle* argumenten van de eisers te bespreken en van een uitbreiding en verdieping van de discussie is dan ook geen sprake.' Met de memorie van antwoord was aan de schriftelijke fase van het hoger beroep een einde gekomen.

Op 30 september 1987 stonden de SVK en mede-appellanten en de Staat weer tegenover elkaar in de rechtszaal in Den Haag. De hele dag was uitgetrokken voor de pleidooien, die door een honderdtal mede-appellanten werd bijgewoond. Van den Biesen en Ingelse begonnen hun pleidooi door nog eens te wijzen op de vernietigende kracht van kernwapens, om vervolgens het vonnis van de rechtbank aan te vechten. Het stond buiten kijf dat de rechter wat te zeggen had over de rechtmatigheid van plaatsing en gebruik. Op zijn beurt betoogde de landsadvocaat dat de rechter zich uiterst terughoudend moest opstellen in zaken waarin kwesties van buitenlands beleid aan de orde kwamen. Hij wees verder op artikel 120 Grondwet waarin het de rechter verboden is wetten aan de Grondwet te toetsen. Het kon de rechtbank niet worden tegengeworpen dat zij zich van deze gedachtegang bediende. Het belang van de eisers werd nogmaals aangevochten.

Aan het eind van de zittingsdag kwamen bestuur, mede-appellanten en advocaten weer bij elkaar in het Conservatorium. Van den Biesen en Ingelse waren tevreden. Zij hadden de indruk dat de leden van het gerechtshof goed hadden geluisterd. Meer dan eens had de rechter de pleidooien onderbroken voor het stellen van vragen. Er was enige reden voor optimisme. Het arrest zou eind december volgen.

Eind 1987 waren er internationaal belangrijke ontwikkelingen. De Koude Oorlog liep op zijn eind en de gesprekken over wapenvermindering boekten resultaat. Op 8 december dat jaar zetten Michail Gorbatsjov, voorzitter van het Presidium van de Opperste Sovjet van de USSR, en Ronald Reagan, president van de Verenigde Staten, hun handtekeningen onder het Intermediate-Range Nuclear Forces (INF)-verdrag. Dit betekende dat alle in Europa op land geplaatste nucleaire ballistische raketten en kruisvluchtwapens, met een bereik van 500 tot 5.500 kilometer, tezamen met hun lanceerinrichtingen werden vernietigd. Het INF-verdrag verbood bovendien de ontwikkeling en productie van nieuwe typen van die wapens.

Vliegbasis Woensdrecht, waar de kruisvluchtwapens in Nederland gestationeerd zouden worden, was in gereedheid gebracht, met een Amerikaanse eenheid voor het beheer en de inzet van de wapens. Het enige dat nog ontbrak waren de kruisvluchtwapens en hun kernladingen.

Deze zouden nooit worden geplaatst en kort na het afsluiten van het INF-verdrag beëindigde Nederland het plaatsingsverdrag met de Verenigde Staten. Het Komitee Kruisraketten Nee hief zich op. De laatste twee jaar was ze nauwelijks nog actief geweest.

In zijn arrest van 30 december 1987 verwees het gerechtshof naar het INF-verdrag. Het hof oordeelde dat de rechtbank zich ten onrechte onbevoegd had verklaard. Het hof oordeelde echter ook dat de rechter een verdrag niet mag toetsen aan de Grondwet, andere wetten of ongeschreven nationaal recht, noch aan andere verdragen, besluiten van volkenrechtelijke organisaties, of ongeschreven volkenrecht. Deze toetsing gebeurt in eerste instantie door de regering en in tweede en laatste instantie door de Staten-Generaal, aldus het hof. 'Aan het resultaat van die toetsing is de rechter dus gebonden.' Het hof stelde verder: 'Nu het onderhavige verdrag door de Staten-Generaal is goedgekeurd (...) moet de rechter derhalve zonder nader onderzoek ervan uitgaan dat het verdrag niet in strijd is met het in Nederland geldend recht van welke aard dan ook.' Het hof vernietigde het bestreden vonnis met uitzondering van de beslissing aangaande de proceskosten, wees de vorderingen van de appellanten af, en veroordeelde de SVK tot de kosten van het hoger beroep.

Net als na de uitspraak van de rechtbank anderhalf jaar eerder konden Van den Biesen en Ingelse in *Procesnieuws* II opnieuw niet anders constateren dan: 'Een teleurstellende uitspraak! Op de karrevracht van argumenten die wij hebben aangedragen om duidelijk te maken dat de Nederlandse rechter wel bevoegd – zelfs verplicht – is om de rechtmatigheid van plaatsing en gebruik van kruisraketten te beoordelen wordt in het geheel niet ingegaan.' Weer was er geen inhoudelijk oordeel uitgesproken over de rechtmatigheid van de plaatsing van kruisvluchtwapens.

Krimp en verbreding

In de eerste week van 1988 kwamen bestuur en advocaten bijeen om zich over de uitspraak van het gerechtshof te buigen en zich te beraden over vervolgstappen. Volgens Van den Biesen en Ingelse leende de uitspraak zich uitstekend voor cassatie bij de Hoge Raad. De Hoge Raad zou de zaak terug kunnen verwijzen naar het gerechtshof, maar ook zelf een uitspraak kunnen doen, wat in totaal drie jaar zou kunnen duren. In cassatie gaan was een principezaak voor zowel het bestuur als de mede-eisers. Deze laatsten meldden zich dan ook in groten getale aan toen ze een brief kregen met de vraag of ze mee wilden gaan in cassatie. Van de 13.806 mede-eisers die in hoger beroep waren gegaan meldden zich

11.432 aan. Gelet op het natuurlijk verloop en de massale actiemoeheid na jaren van protesten was dit een fantastisch hoog aantal.

Tot dan toe maakten rond de 18.000 donateurs jaarlijks een bijdrage over aan de SVK, maar hun aantal begon langzaam terug te lopen. In september 1988 werd het adressenbestand bijgewerkt tot 17.500 donateurs. De terugloop gold ook voor de oplage van *Procesnieuws*. Penningmeester Pon had voor 1989 geen bedrag voor de jaarlijkse bijdrage genoemd, maar gevraagd om te doneren naar mogelijkheid. Dat gebeurde in zo'n grote mate, dat er een aanzienlijk begrotingsoverschot was, dat op een aparte rekening voor extra (rente)inkomsten werd gezet.

Na de verwerking van de aanmeldingen viel er op het secretariaat niet veel meer te doen. Een brief van enkele vaste medewerkers repte van een doodse sfeer en het gevoel dat de SVK een aflopende zaak was. Er werd op een rijtje gezet wat nog moest gebeuren. Aan het eind van het jaar werd afscheid genomen van Hans Schagen, Frans van Kesteren en Ineke Schouwstra. Daarmee bleef alleen Henk Versteeg over, die het secretariaat een dag per week zou beheren. Bij onverwachte drukte zou een beroep kunnen worden gedaan op vrijwilligers.

De in 1987 gestarte discussie over verbreding – uitbreiding van de juridische strijd naar alle kernwapens – werd naast het lopende proces het hoofdgespreksonderwerp in dat jaar en ook in het volgende. In discussies konden de emoties hoog oplopen. Iedereen was tegen kernwapens, maar niet iedereen was ervoor de strijd tegen kernwapens voort te zetten met de SVK. Wiebenga was daar beslist op tegen, net zo beslist echter als Van der Werf voor was. Ook Van den Biesen was voor, maar Ingelse had meer bedenkingen en vroeg hardop in een vergadering: '(...) voor verbreding zijn mensen nodig die goed, vakkundig enthousiast kunnen samenwerken. Zijn wij dat?' Van der Werf uitte ook haar twijfels of het zittende bestuur de verbreding kon dragen. Er werd gesproken over een nieuwe club mensen die 'willen en kunnen', wat niet goed viel bij Wiebenga, die het zag als een gebrek aan vertrouwen in het bestuur en met name in hem persoonlijk.

Terwijl de voorgestelde verbreding juridisch onderbouwd zou worden door de advocaten, werd de vraag relevant hoe de achterban hierover dacht. Op de vraag 'of het proces moest worden voortgezet' reageerde een derde dat de werkzaamheden van de SVK zich zouden moeten uitbreiden tot andere kernwapensystemen en de daar achterliggende politiek. De vraag bleef wat de vorm moest zijn van de verbreding. Moest de SVK zich inzetten voor die verbreding en haar statuten daarop aanpassen, of kon de organisatie voorbereidend werk doen voor anderen?

De Vereniging Juristen voor de Vrede (VJV) was bezig te onderzoeken of een nieuw proces tegen de Staat mogelijk was. Van der Werf stelde voor op hun initiatief te wachten. Pon uitte twijfel over de mogelijkheden die de SVK nog had om een nieuw proces te starten of anderen te helpen. Van der Werf stak haar licht op bij de VJV en bezocht een vergadering. Daar stond inderdaad een proces tegen de Staat inzake humanitair oorlogsrecht op de agenda. De VJV was echter zowel qua ledental als financiële mogelijkheden beperkt en het aanbod van Van der Werf om waar mogelijk te helpen werd enthousiast ontvangen. De discussie over een nieuwe missie voor de SVK was hiermee feitelijk afgerond.

IALANA

Ingelse en Van den Biesen bezochten in 1987 de conferentie 'Kernwapens en Internationale wetgeving' in New York. De conferentie was een gezamenlijke inspanning van juristen uit de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie en het begin van een nieuwe internationale beweging van juristen tegen kernbewapening. Ingelse reisde een half jaar later naar Stockholm waar op 8 en 9 april 1988 het vervolg van de conferentie in New York plaatsvond, met de oprichting van de International Association of Lawyers Against Nuclear Arms (IALANA).

In Stockholm werd besloten om het jaar daarop het eerste wereldcongres te houden. Twee steden stelden zich hiervoor kandidaat. Den Haag werd gekozen. Van den Biesen werd gevraagd het congres te organiseren. Hij vroeg Ton van Asseldonk, secretaris van het Tribunaal voor de Vrede, en oud-marineofficier Jan van der Griendt om te helpen. De Nederlandse bijdrage in de congreskosten werd vastgesteld en Van den Biesen deed een beroep op de mede-eisers in het proces tegen de Staat hiervoor een financiële bijdrage te storten, waar de mede-eisers ruim aan voldeden.

Op 22, 23 en 24 september 1989 werd in Den Haag het eerste Wereldcongres van IALANA gehouden, bijgewoond door ruim tweehonderd juristen uit alle delen van de wereld en afgesloten met een verklaring waarin zij een beroep deden op regeringen om de 'nu bestaande historische gelegenheid aan te grijpen om de wapenwedloop te keren'. Den Haag was twaalf jaar lang de zetel van het hoofdkantoor van IALANA, aangestuurd door Van Asseldonk, Van der Griendt en Van den Biesen.

Het logo van IALANA.

Ton van Asseldonk (links) en Phon van den Biesen.

In cassatie

De uitspraak van het gerechtshof 'schreeuwt' om een nader oordeel van het hoogste rechtscollege, aldus Van den Biesen en Ingelse in *Trouw* begin 1988. De advocaten wonnen advies in bij cassatieadvocaat mr. R. Duk of een cassatieverzoek kans van slagen had. Duk was van mening dat het zeker verantwoord was om de zaak aan de Hoge Raad voor te leggen. Bij beroep in cassatie beoordeelt de Hoge Raad niet of de lagere rechter de feiten correct heeft vastgesteld, maar gaat hij uitsluitend in op de vraag of deze laatste het recht op juiste wijze op die feiten heeft toegepast.

In de cassatiedagvaarding die Duk in overleg met Van den Biesen en Ingelse had opgesteld, werd dan ook gemotiveerd uiteengezet waarom het gerechtshof het recht niet goed had toegepast. Dit gebeurde in de diverse gronden die voor de vernietiging van het arrest van het hof

werden aangevoerd, de zogenaamde cassatiemiddelen. Hierin werd in de eerste plaats ingegaan op de vraag of de rechter het plaatsingsverdrag tussen de Verenigde Staten en Nederland mocht toetsen aan ander recht. In de tweede plaats richtten de cassatiemiddelen zich tegen de overweging van het gerechtshof dat de regels waarop appellanten zich hadden beroepen geen deel uitmaakten van de dwingende regels van internationaal recht waarvan staten niet mogen afwijken, het zogenaamde *ius cogens*. Ten derde werd het oordeel van het hof bestreden. Tot slot werd ingegaan op de rechtsnood van mede-eisers die te maken zouden kunnen krijgen met opdrachten inzake de plaatsing of het gebruik van de kruisraketten, opdrachten die zij onrechtmatig achtten. Het gerechtshof had geoordeeld dat van rechtsnood geen sprake kon zijn, omdat de Staat met betrekking tot die kernwapens niet onrechtmatig handelde.

Duk, Van den Biesen en Ingelse stelden in de cassatiemiddelen daar gemotiveerd tegenover dat plaatsing of gebruik wel degelijk onrechtmatig waren. De cassatiedagvaarding werd op 29 maart 1988 aan de Staat betekend. De Staat reageerde met de standaard memorie van antwoord dat er geen sprake was van enig vormverzuim of schending van het recht, zodat het cassatieberoep ware te verwerpen.

Op 19 mei 1989 stonden de advocaten van de eisers in cassatie en de landsadvocaat tegenover elkaar bij de Hoge Raad. De pleidooien hielden geen verrassende nieuwe aspecten in. Van den Biesen en Ingelse betoogden tezamen met cassatieadvocaat Duk dat de bestreden opvattingen van het gerechtshof onverenigbaar waren met het recht. Landsadvocaat De Wijkerslooth bepleitte de juistheid van het arrest van het hof.

Cartoon van Sybrand van der Werf.

Na de pleidooien was het wachten op het gebruikelijke rechtskundige advies, de zogenaamde conclusie, van de procureur-generaal bij de Hoge Raad over het cassatieberoep van de SVK en mede-eisers. In de praktijk wordt de conclusie doorgaans namens de procureur-generaal door één van de advocaten-generaal bij de Hoge Raad opgesteld. In de kruisrakettenzaak schreef advocaat-generaal mr. Mok de conclusie, die hij op 23 juni 1989 indiende. In zijn conclusie verwees hij het vraagstuk inzake de rechtmatigheid van het gebruik van de kruisraketten resoluut naar de prullenmand. Zijn argument daarvoor was dat hun plaatsing een defensief doel had en de 'uitgesproken bedoeling' om oorlog te voorkomen. Het betoog van de Staat voor het gerechtshof dat de plaatsing van kruisvluchtwapens de mogelijkheid van hun gebruik inhield, werd door Mok verzwegen. Evenmin ging hij in op het beroep dat het gerechtshof had gedaan op het standpunt van de erkende kernwapenstaten dat gebruik van kernwapens rechtmatig zou kunnen zijn. Een beroep op grond waarvan het hof vervolgens had geoordeeld dat de verdragen waarop eisers zich baseerden, niet behoorden tot het *ius cogens*. Mok sloot zijn ogen daarvoor, hoewel één van de cassatiemiddelen zich expliciet tegen dat oordeel richtte en hij dat had moeten bespreken. In zijn conclusie werd dan ook verder niet gesproken over het gebruik van kruisraketten, maar uitsluitend over hun plaatsing. Daarover stelde hij 'dat er niet van mag worden uitgegaan dat de plaatsing van kruisraketten in strijd met de ingeroepen normen (...) zou zijn geweest'. Hij betoogde verder: 'Dat betekent dat geen conflict tussen het Plaatsingsverdrag en andere verdragen kan worden vastgesteld. Daarop stuiten alle middelen af.' Vervolgens ging Mok nader in op het vraagstuk of er tussen verdragen een rangorde kon bestaan. Bij botsende verdragsverplichtingen zou dan in voorkomend geval voorrang moeten worden gegeven aan het ene verdrag boven het andere. Hij stelde vast dat dit het geval was met betrekking tot onder meer het Handvest van de VN en het *ius cogens*. Maar hij onderschreef het oordeel van het gerechtshof dat de regels van het volkenrecht waarop eisers zich hadden gebaseerd geen deel uitmaakten van het *ius cogens*. Met andere woorden, Mok beweerde dat staten niet gehouden zijn zich onder alle omstandigheden te houden aan de door eisers genoemde verdragsbepalingen. Daaronder vallen bepalingen van het humanitair oorlogsrecht, waarvan in de verdragen zelf en in de internationale rechtsspraak is gezegd dat staten en individuele personen zich daar onder alle omstandigheden aan dienen te houden. De eisers hadden zich met name beroepen op de norm dat het verboden is militair geweld te gebruiken dat geen onderscheid maakt

tussen burgers en militairen. Ook hadden eisers zich beroepen op bepalingen van het Genocideverdrag, waarvan geen enkel weldenkend mens zou willen betogen dat deze geen deel zouden uitmaken van het *ius cogens*. Maar Mok deed dat wel en hij kwam in zijn conclusie dan ook tot de slotsom dat het cassatieberoep zou moeten worden verworpen.

De conclusie van Mok was volgens Van den Biesen en Ingelse wederom een teleurstelling. Niet alleen omdat ze in het ongelijk werden gesteld, maar ook omdat hun standpunten onvolledig waren weergegeven. Eveneens was onvoldoende ingegaan op hun stelling dat zij niet vroegen om toetsing van het ene verdrag aan het andere, maar dat zij de rechter het feitelijk overheidshandelen wilden laten beoordelen.

Op 10 november 1989 deed de Hoge Raad uitspraak. De formele verweren van de Staat tegen rechterlijke toetsing van verdragen werden door de Hoge Raad afgewezen. De Grondwet verhinderde niet dat een rechter zou beoordelen of een door de Staten-Generaal aanvaard verdrag strijdig was met andere verdragen of volkenrechtelijke normen. Ook mocht een rechter beoordelen of gedragingen van de Staat ingevolge een verdragsverplichting inbreuk maakten op een volkenrechtelijke norm waaraan burgers rechtstreeks rechten kunnen ontlelen.

De formele verweren van de Staat tegen rechterlijke toetsing van verdragen werden door de Hoge Raad afgewezen. De Grondwet verhinderde niet dat een rechter zou beoordelen of een door de Staten-Generaal aanvaard verdrag strijdig was met andere verdragen of volkenrechtelijke normen. Ook mocht een rechter beoordelen of gedragingen van de Staat ingevolge een verdragsverplichting inbreuk maakten op een volkenrechtelijke norm waaraan burgers rechtstreeks rechten kunnen ontlelen. Normaal gesproken zou de zaak worden teruggewezen naar het gerechtshof, waar men de zaak dan inhoudelijk opnieuw zou moeten beoordelen. Maar de Hoge Raad nam dit oordeel vanwege proceseconomische redenen in eigen hand. Nu de Hoge Raad niet zelf oordeelt over de feiten, diende hij zich daarbij te kunnen baseren op de door het gerechtshof vastgestelde feiten. Hij vond deze ten eerste in de vaststelling door het hof dat de eisers niet hadden gesteld dat kruisvluchtwapens zouden worden geplaatst buiten het Plaatsingsverdrag om. Ten tweede had het hof geoordeeld dat de eisers niet aan nemelijk hadden gemaakt dat moest worden gevreesd voor gebruik van de kruisvluchtwapens 'anders dan conform en krachtens die overeenkomst'.

Ingevolge art. 3 Plaatsingsverdrag hield dit in dat de kruisraketten uitsluitend voor de bondgenootschappelijke verdediging en in over-

eenstemming met de NAVO-procedures zouden worden ingezet. De eerstgenoemde voorwaarde was in het kader van het kruisrakettenproces niet relevant, behoudens een mogelijk militair optreden van de Verenigde Staten buiten het Plaatsingsverdrag om. De tweede voorwaarde zou relevant kunnen zijn, indien de NAVO-procedures beperkingen zouden stellen aan de doelen waartegen de kruisvluchtwapens zouden mogen worden ingezet. Maar wat die procedures inhielden, was niet bekend omdat zij geheim waren. De Staat had die NAVO-procedures niet als processtuk ingebracht in de rechtszaak. Evenmin had de Staat zich tijdens het kruisrakettenproces uitgelaten over de inhoud van die procedures. De Staat had zich telkens beroepen op zijn geheimhoudingsplicht, ook wat betreft de doelen waartegen kruisvluchtwapens zouden kunnen worden ingezet.

Maar klaarblijkelijk wilde de Hoge Raad definitief een einde maken aan het kruisrakettenproces, dat tornde aan de rechtmatigheid van het Nederlandse defensiebeleid. Hij gaf een totaal ongerijmde 'interpretatie' van het afwijzende feitelijke oordeel van het gerechtshof inzake het gebruik van de kruisvluchtwapens buiten het Plaatsingsverdrag om. De Hoge Raad beweerde namelijk dat het gerechtshof met dat oordeel kennelijk een verdergaande bedoeling had gehad, dat de eisers niet aannemelijk hadden gemaakt dat inzet van kruisvluchtwapens onevenredige schade zou berokkenen aan de burgerbevolking. Met deze 'interpretatie' creëerde de Hoge Raad zélf een geheel nieuw feitelijke oordeel van het gerechtshof, welk oordeel slechts op één manier valt te begrijpen. Het hof zou ervan uit zijn gegaan dat het Plaatsingsverdrag, bij verdediging van NAVO-bondgenoten, de rechtmatigheid waarborgde van het gebruik van de kruisraketten, uitsluitend vanwege de verwijzing naar de NAVO-procedures in art. 3 van het verdrag. Deze verklaring voor het vermeende feitelijke oordeel van het hof vond bevestiging in de uitleg die de Hoge Raad later in zijn arrest zelf gaf van die verdragsbepaling. Hij stelde glashard dat daarin lag besloten dat de kruisvluchtwapens niet zouden worden ingezet op een door het volkenrecht verboden manier. Die uitleg hield in dat het gerechtshof met zijn door de Hoge Raad verzonnen feitelijke oordeel, het recht op juiste wijze had toegepast. Hierdoor stond in rechte vast dat eisers niet aannemelijk hadden gemaakt dat bij inzet van kruisraketten talloze regels van het volkenrecht zouden worden geschonden. En daarmee was de belangrijkste pijler weggeslagen voor het tegen de Staat aangespannen kruisrakettenproces. Want het standpunt van de SVK en mede-eisers dat de plaatsing van de kruisraketten onrechtmatig was berustte mede op de onrechtmatigheid

van de inzet van die massavernietigingsmiddelen. Datzelfde gold voor de gestelde bedreiging van het recht op leven, en voor de rechtsnood die dreigde voor sommige mede-eisers. De Hoge Raad wees deze argumenten dan ook af zonder daar nog veel woorden aan te wijden. Met als eindresultaat dat het cassatieberoep werd afgewezen.

Benadrukt wordt dat de Hoge Raad zich baseerde op geheime NAVO-procedures die hij niet kende. Het oordeel dat die procedures de rechtmatigheid van de inzet van kruisraketten zouden garanderen was dus volkomen uit de lucht gegrepen. De Hoge Raad toonde daarmee slechts zijn onbeteugelde vooringenomenheid, zijn blinde vertrouwen in de NAVO, en zijn onverbloemde onwil de kruisrakettenzaak te behandelen als een eerlijke en onpartijdige rechter. Maar bovenal toonde de Hoge Raad daarmee zijn totale gebrek aan realiteitszin, althans zijn voorgewende gebrek daaraan. De gedachte dat naleving van procedures de rechtmatigheid van inzet van massavernietigingsmiddelen zou bewerkstelligen, tart immers iedere redelijkheid. Geen enkel weldenkend mens kan immers verwachten dat de kenmerkende gevolgen van atoomontploffingen zich dan niet zouden voordoen, dat als bij toverslag de massavernietigende gevolgen niet zouden optreden, en dat er opeens geen sprake meer zou zijn van het volkenrechtelijk verboden nietonderscheidend militair geweld of onevenredige benadeling van burgers.

De slotsom is dan ook dat de Hoge Raad op totaal ongeloofwaardige wijze de kernbewapening beschermde tegen het streven van gewetensvolle burgers om op juridische gronden aan die onrechtmatige bewapening een eind te maken.

Nieuwe wegen

Wat was de opbrengst van vijf jaar procederen en hoe verder te gaan? Wiebenga noemde het winst dat geen Nederlandse rechter in volgende zaken inzake kernwapens de onbevoegdheidsargumentatie kon gebruiken. Evenmin kon de rechter nog stellen dat hij verdragen niet mocht toetsen aan dwingend internationaal recht. Maar was dit echte winst? Bij de start van het proces voor de rechtbank hadden de advocaten er wel rekening mee gehouden dat de landsadvocaat zou proberen op formele gronden een inhoudelijk proces te ontwijken, maar niet dat de rechtbank en vervolgens het gerechtshof hier in mee zouden gaan. De advocaten wilden, evenals de SVK en mede-eisers, een inhoudelijk proces dat in een eventueel hoger beroep verder uitgediept zou kunnen worden.

Voor Ingelse was het genoeg geweest. Hij was teleurgesteld en wilde na de hectiek van het advocatenleven zijn loopbaan voortzetten als rechter.

Van den Biesen benaderde Theo de Roos, met wie hij samen de Vereniging Sociale Advocatuur Nederland had opgericht. De Roos had in zijn praktijk vaker met mensenrechten te maken gehad, wat van belang zou zijn voor het vervolg. Zij legden het bestuur twee mogelijkheden voor om het juridisch verzet tegen kernwapens internationaal voort te zetten: een gang naar Straatsburg bij het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM), of naar Genève bij het Mensenrechtencomité van de Verenigde Naties.

Aangetekend wordt dat het EHRM in het leven is geroepen bij het EVRM (Verdrag van Rome van 1950), en het Mensenrechtencomité bij het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten (IVBPR; VN-verdrag van 1966). Die verdragen hielden in de eerste plaats in dat een systeem van toezicht in het leven werd geroepen dat staten die verdragspartij waren, zich hielden aan hun verplichting de mensenrechten te bevorderen. Daartoe konden die staten een vermeende schending van mensenrechten door een andere verdragspartij, voorleggen aan de in het verdrag aangewezen instantie. In het EVRM was dit de Europese Commissie voor de Rechten van de Mens (ECRM); in het IVBPR, onder de voorwaarde dat de betrokken verdragspartijen daarmee hadden ingestemd, het Mensenrechtencomité. In de tweede plaats konden verdragspartijen bewerkstelligen dat ook klachten van individuele personen over mensenrechtenschendingen werden behandeld. Het EVRM vereiste daarvoor een verklaring van verdragspartijen dat de ECRM bevoegd was dergelijke klachten te behandelen. Die bevoegdheid strekte zich overigens, anders dan in het kader van het IVBPR, tevens uit tot klachten van niet-gouvernementele organisaties. Het Mensenrechtencomité kon klachten van individuele personen in behandeling nemen, indien de betreffende verdragspartij het bij het IVBPR behorend Facultatief Protocol had geratificeerd. Nederland had zowel de in het EVRM bedoelde verklaring afgelegd, als het Facultatief Protocol geratificeerd. Individuele mede-eisers van de SVK konden zodoende een klacht wegens mensenrechtenschendingen voorleggen aan zowel de ECRM als het Mensenrechtencomité. De SVK zelf zou als niet-gouvernementele organisatie uitsluitend een klacht kunnen voorleggen aan de ECRM.

Er waren aanmerkelijke verschillen tussen de twee internationale procedures. De ECRM besliste over de ontvankelijkheid van een klacht, legde een ontvankelijke klacht voor aan de betrokken verdragspartij, en stelde de betreffende feiten vast. De ECRM was ook bevoegd een minnelijke schikking te bewerkstelligen. Ter zake van alle behandelde

klachten diende de ECRM een rapport toe te zenden aan het in het EVRM bedoelde Comité van Ministers. Was een schikking niet mogelijk gebleken, dan zond de ECRM haar rapport ook toe aan de betrokken verdragspartij. Binnen drie maanden na die toezending konden de ECRM en de betrokken verdragspartij de zaak voorleggen aan het EHRM, mits – zoals Nederland had gedaan – de bindende rechtsmacht van het EHRM door die verdragspartij was aanvaard. In dat geval besliste het EHRM of een in het EVRM neergelegd mensenrecht was geschonden. Werde de klacht niet voorgelegd aan het EHRM, dan besliste het Comité van Ministers daarover. Binnen deze procedure kon een individuele klager of een non-gouvernementele organisatie dus niet zelf bewerkstelligen dat de klacht werd voorgelegd aan het EHRM. Ingevolge het bij het IVBPR behorende Facultatief Protocol daarentegen werd de beslissing inzake klachten van individuele personen door het Mensenrechtencomité genomen, nadat die klachten waren onderzocht op een overeenkomstige manier als de ECRM dit deed. Een beslissing van het Mensenrechtencomité was echter niet bindend, zodat de betrokken verdragspartij die naast zich neer zou kunnen leggen.

Voor beide internationale procedures gold dat een klacht van individuele personen niet in behandeling werd genomen, indien dezelfde aangelegenheid reeds was voorgelegd aan een andere internationale instantie. Bovendien gold voor beide procedures dat een klacht van individuele personen pas ontvankelijk kon worden verklaard, indien zij alle binnen het rechtssysteem van de betrokken verdragspartij beschikbare rechtsmiddelen hadden benut. Was in hoogste nationale instantie ter zake beslist, dan gold ingevolge het EVRM voor de indiening van een klacht een termijn van zes maanden na die beslissing. Een later ingediende klacht was niet-ontvankelijk. In het kader van het IVBPR werd een dergelijke termijn niet gehanteerd.

Een en ander hield in dat een procedure op grond van het EVRM, indien een door de SVK of mede-eisers ingediende klacht zou worden voorgelegd aan het EHRM, het voordeel bood van een bindende beslissing. Nadelen waren echter dat die procedure meer tijd zou vergen dan een procedure op grond van het IVBPR, en dat het niet zeker was dat het EHRM de klacht zou beoordelen. Bovendien zouden de SVK en haar advocaten onder tijdsdruk komen te staan om een klacht van een groot aantal mede-eisers binnen de termijn van zes maanden voor te leggen aan de ECRM. De voordelen van de procedure ingevolge het IVBPR waren dat beslissingen van het Mensenrechtencomité een mondiaal in plaats van een regionaal bereik hadden, dat de SVK en haar advocaten

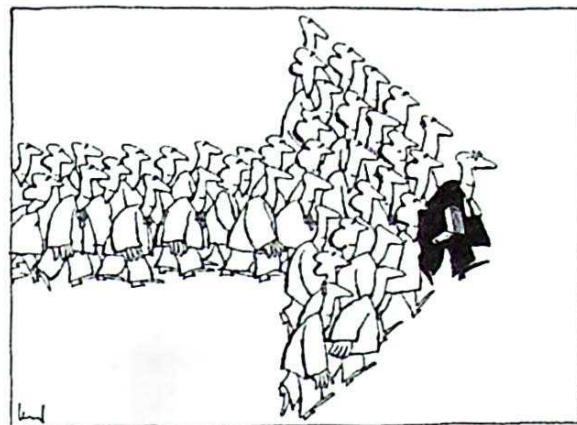
meer tijd zouden hebben voor de indiening van een klacht van mede-eisers bij het Comité, en dat die procedure minder tijd zou vergen dan die ingevolge het EVRM. Het nadeel was evenwel dat geen bindende beslissing zou worden verkregen.

Begin januari 1990 stuurde de SVK de mede-eisers een uitnodiging voor een bijeenkomst op 3 februari in Den Haag om van gedachten te wisselen over de verdere koers. Op de discussiemiddag bleek dat de gehele malaise van de vredesbeweging nu ook de SVK had getroffen. Voor Van der Werf 'een bedroevend lage opkomst. We hadden veel mensen verwacht en je zag er duidelijk hoe de hele boel in elkaar gesodemierd was. Niet alleen bij ons... algemeen'. Verwonderlijk was dit niet. Met de val van de Berlijnse Muur op 9 november 1989 en de hereniging van Oost- en West-Duitsland op 3 oktober 1990, en het aan de kant schuiven in de maanden erop volgend van de communistische regimes elders in Oost-Europa was de Koude Oorlog ten einde. Wel werd tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie overeenstemming bereikt om nagenoeg alle tactische kernwapens uit Europa terug te trekken. Voor Nederland betekende dit dat van de oorspronkelijke zes atoomtaken er een resteerde. Op Vlieg-basis Volkel bleef een aantal B-61 bommen opgeslagen.

Voor veel vredesactivisten leek er geen noodzaak meer nog langer actief te blijven. Toch was de sfeer onder de deelnemers aan de bijeenkomst er een van 'We moeten doorgaan'. Wiebenga legde hen de keuzes voor: stoppen, naar het EHRM in Straatsburg, naar het Mensenrechtencomité in Genève, met een deel van de mede-eisers naar Straatsburg en gelijktijdig met het andere deel naar Genève, en als laatste mogelijkheid een nieuw proces tegen de Staat steunen. De belangrijkste spreker over internationale voortzetting was Theo de Roos, die de verschillen tussen Straatsburg en Genève toelichtte. Een gelijktijdige procedure in beide plaatsen raadde hij af, zo zou de procedure in Genève kunnen wachten met een uitspraak op de procedure in Straatsburg. Inhoudelijk kozen hij en Van den Biesen voor Genève. De procedure daar zou tevens minder jaren vergen. Wil Pon, die de dag afsloot, voegde nog een argument voor Genève toe: de kosten waren lager. De mede-eisers konden zich uitspreken met kaarten, die ze bij de volgende *Procesnieuws*, met het verslag van de bijeenkomst, zouden aantreffen.

Na discussie over internationale voortzetting sprak Meindert Stelling namens de VJV over een nieuw proces tegen de Staat dat de VJV wilde aanspannen. Dit proces zou zich niet beperken tot kruisvluchtwapens, maar de rechterlijke macht willen dwingen tot een uitspraak over de rechtmatigheid van kernwapens in het algemeen. De ontwikkeling van

kernwapens ging immers door en militaire strategieën bleven gebaseerd op de mogelijke inzet ervan. Stelling sprak over de rechtsbasis van een nieuw proces en de opzet ervan. De VJV zou het proces voeren maar was niet in staat de administratie en financiering van een proces met een groot aantal mede-eisers te regelen. Het Tribunaal voor de Vrede kon die taken wel op zich nemen. Er waren al vrijwilligers gevonden die werkzaamheden wilden verrichten. Ook voor dit proces konden mensen zich met een kaart aanmelden.

Cartoon van Len Munnik.

Het SVK-bestuur voelde alles voor een nieuw proces tegen de Staat, maar dit proces zelf te beginnen werd door het bestuur niet uitvoerbaar geacht. Statutair niet, organisatorisch niet en bestuurlijk niet, zoals het bestuur dit zelf formuleerde: 'De bestuursleden zijn, met een enkele uitzondering, oudere mensen. Zij willen graag hun taak afmaken maar vinden dat voor nieuw werk nieuwe teams gevonden moeten worden.' Over de gang naar Straatsburg of Genève was het bestuur minder zeker. In de uitnodiging voor de bijeenkomst uitte het bestuur zijn twijfels over de kans op succes. Ze namen wel de aanbeveling van Van den Biesen en De Roos over omdat 'in elk geval publiciteitswinst te behalen valt'.

Toen de mede-eisers zich per kaart hadden uitgesproken bleek dat er nog voldoende enthousiasme was voor zowel de gang naar Genève conform het advies, als voor het tweede proces tegen de Staat door de VJV. Voor de klacht bij het Mensenrechtencomité meldden zich 6.588 belangstellenden. Het proces tegen de Staat werd gesteund door 4.755 mede-eisers.

Genève

'Op naar Genève!' luidde de kop in *Procesnieuws* 18 boven het verslag van de voordracht die Theo de Roos op de bijeenkomst in Den Haag had gehouden. De kern van de zogenaamde 'kennisgeving' van een mensenrechtenschending die bij het Mensenrechtencomité zou worden neergelegd, was de schending van het recht op leven door de plaatsing van de kruisraketten. Dat die plaatsing niet was doorgedaan vormde geen belemmering voor de indiening van een kennisgeving, omdat niet vereist was dat de gestelde mensenrechtenschending nog gaande was. De kennisgeving van schending van het recht op leven was in menig opzicht beperkter dan de dagvaarding in de kruisrakettenzaak. Dit neemt niet weg dat de gestelde schending van dat mensenrecht de kern van die

zaak bevatte, nu deze schending voortvloeide uit de onrechtmatigheid van gebruik en plaatsing van kruisraketten.

Een uitspraak van het Mensenrechtencomité was weliswaar niet bindend, maar wel buitengewoon gezaghebbend. Een uitspraak waarin zou worden bevestigd dat er sprake was geweest van een schending van het recht op leven zou dan ook een nieuwe impuls voor de kernwapendiscussie kunnen opleveren. Een dergelijke uitspraak zou voor de SVK en mede-eisers alsnog een prachtoverwinning opleveren en daarmee het gelijk in de kruisraketendiscussie, aldus Van den Biesen. Er geldt geen termijn voor de indiening bij het Comité van een kennisgeving van een mensenrechtenschending. Er was dus alle tijd voor het opstellen van een kennisgeving en voor de werving van mede-eisers die wilden meedoen aan de nieuwe procedure, waarin zij als 'steller' van de kennisgeving werden aangemerkt.

Voordat de kennisgeving op 19 november 1990 werd toegezonden aan het Mensenrechtencomité werd de samenvatting daarvan al gepubliceerd in *Procesnieuws* 20. In hun aanbiedingsbrief aan het Comité benadrukten Van den Biesen en De Roos het grote aantal deelnemers in de procedure voor de Nederlandse rechter. Vele duizenden van hen konden evenwel niet worden genoemd als steller van de kennisgeving, omdat zij in de nationale procedure niet individueel, maar als lid van een rechtspersoon hadden geparticipeerd. Ook wezen zij in hun inleiding van de kennisgeving op het massale verzet in Nederland tegen de plaatsing van de kruisraketten. Een verzet dat was gebleken uit massale demonstraties in Amsterdam en in Den Haag tegen de kruisraketten, en uit de 3.700.000 handtekeningen onder een petitie tegen die plaatsing. Dit verzet werd door Van den Biesen en De Roos onder de aandacht gebracht, nadat zij eerst de visie van het Mensenrechtencomité op de kernbewapening hadden aangehaald:

'Het is duidelijk dat het ontwerpen, testen, vervaardigen, bezit en de plaatsing van kernwapens tot de grootste bedreigingen van het recht op leven behoren waarmee de mensheid heden ten dage wordt geconfronteerd.'

Deze visie was in 1984 door het Comité verwoord in zijn algemeen commentaar inzake het recht op leven zoals gewaarborgd in art. 6 IVBPR. Verder werd benadrukt dat de dagvaarding in de kruisrakettenzaak, waarvan de Engelse vertaling als bijlage bij de kennisgeving was gevoegd, ook de juridische basis vormde van de kennisgeving aan het Comité betreffende de schending van het recht op leven.

Na te hebben uiteengezet dat werd voldaan aan het vereiste voor de ontvankelijkheid van de kennisgeving, dat in de nationale procedure over de gestelde mensenrechtenschending in hoogste instantie was beslist, werd de kwestie van de plaatsing van kruisraketten besproken. Daarbij gaven Van den Biesen en De Roos aan de hand van de dagvaarding in de kruisrakettenzaak een samenvatting van de rechtsgang in Nederland. Zij stelden dat de Staat en de eisers het er over eens waren dat een nucleaire basis een doelwit zou vormen van een mogelijke aanval door een andere staat. Een dergelijke aanval zou het leven van burgers in gevaar brengen. De stellers van de kennisgeving hoefden dat gevaar echter niet te aanvaarden, nu het ging om de plaatsing van illegale bewapening. En nu iedere inzet van kruisraketten tot schending van volkenrechtelijke regels zou leiden, wilden de stellers van de kennisgeving ook niet worden geconfronteerd met misdadige opdrachten in verband met die inzet. Hun advocaten wezen er vervolgens op dat in de kruisrakettenzaak door de feitelijke instanties geen uitspraak was gedaan over de rechtmatigheid van plaatsing en gebruik van die vernietigingsmiddelen. Ook uitten zij kritiek op de beslissing van de Hoge Raad om de zaak na cassatie niet terug te wijzen naar het gerechtshof. De Hoge Raad was afgeweken van de regel dat hij niet oordeelt over de feiten, en had verklaringen van eisers in de kruisrakettenzaak zélf kennelijk onjuist geïnterpreteerd. En vervolgens had de Hoge Raad op basis van die onjuiste interpretatie geoordeeld dat plaatsing en mogelijk gebruik van de kruisraketten geen schending vormde van het volkenrecht.

Van den Biesen en De Roos gingen met het oog op het grote aantal stellers van de kennisgeving nader in op de ontvankelijkheid. Benadrukt werd dat ieder van hen stelde dat zijn of haar rechten waren geschonden. Het gegeven dat 6.588 stellers de kennisgeving hadden onderschreven en deze gezamenlijk hadden voorgelegd aan het Mensenrechtencomité, vormde ook blijkens een eerdere beslissing van het Comité geen beletsel voor de ontvankelijkheid van de kennisgeving. Verder werd nader ingegaan op de vraag of de stellers van de kennisgeving konden worden aangemerkt als slachtoffer van de gestelde schending van het recht op leven. In dat verband werd gewezen op de beslissing van het EHRM in de zaak Soering tegen het Verenigd Koninkrijk, waarin diens voorgenomen uitwijzing naar de Verenigde Staten als schending van het recht op leven was aangemerkt. De reden hiervoor was dat Soering het risico liep daar de doodstraf opgelegd te krijgen. Een beslissing die door de Nederlandse Hoge Raad in een overeenkomstige zaak was gevolgd. Omdat de stellers van de kennisgeving door de voorgenomen plaatsing

van de kruisraketten het onaanvaardbare risico hadden gelopen dat hun recht op leven zou worden geschonden, waren zij het slachtoffer geweest van schending van dat recht. Bovendien waren zij nog steeds in die zin slachtoffer, zo stelden Van den Biesen en De Roos, omdat de aanwezigheid van andere kernwapens in Nederland niet ongedaan was gemaakt.

Na deze uiteenzetting bespraken de advocaten de betekenis en de reikwijdte van het in art. 6 IVBPR gewaarborgde recht op leven uitvoeriger. Opnieuw beriepen zij zich op het algemeen commentaar van het Mensenrechtencomité op die verdragsbepaling, waarin ook was gezegd dat vervaardiging, testen, bezit, plaatsing en gebruik van kernwapens verboden zouden moeten worden en erkend als een misdrijf tegen de menselijkheid. In dat verband werd gewezen op art. 2 IVBPR, waarin het niet alleen gaat om de eerbiediging van de in het verdrag neergelegde mensenrechten, maar ook om de verplichting van verdragspartijen om die rechten te verzekeren door middel van wettelijke of andere maatregelen. Dergelijke wettelijke maatregelen konden uiteraard niet inhouden dat het recht op leven zou worden verzekerd door middelen die zelf een bedreiging voor het leven vormden, tenzij het buiten kijf zou staan dat die middelen in overeenstemming waren met het volkenrecht. Dit laatste, zo werd benadrukt, was de kern van de zaak: nucleaire afschrikking, de dreiging met massavernietiging van de vijand, is als zodanig een rechtstreekse bedreiging voor het leven van de eigen burgers. De Nederlandse staat had in de nationale procedure dit verband niet erkend, ondanks de uitgebreide documentatie die daarover was ingebracht in de kruisrakettenzaak. Ook de Hoge Raad had daarvoor weinig aandacht gehad. De kennisgeving van schending van het recht op leven werd afgesloten met de aanduiding van het herstel dat werd verzocht inzake die schending. De Nederlandse staat zou moeten zorgdragen voor de beëindiging daarvan en voor de preventie van toekomstige schendingen.

De permanente vertegenwoordiger van Nederland in Genève presenteerde op 12 maart 1992 de Nederlandse reactie op de kennisgeving van schending van het recht op leven van 6.588 mensen. In zijn reactie ging Nederland uitsluitend in op de ontvankelijkheid van die kennisgeving. Nederland behield zich het recht voor om in een later stadium in te gaan op de kwestie van de strijdigheid met het internationaal recht van de plaatsing van nucleaire wapens in Nederland en van het mogelijk gebruik van die wapens. Nederland stelde dat het in de nationale procedure uitsluitend was gegaan over plaatsing en gebruik van kruisvlucht-

wapens, en niet over een basis waar kruisvluchtwapens zouden worden geplaatst en evenmin over nucleaire wapens als zodanig. Ook werd het beroep bestreden dat in de kennisgeving was gedaan op de uitspraak van het EHRM in de zaak Soering. Daarbij werd erop gewezen dat de verantwoordelijke minister reeds had besloten dat Soering naar de Verenigde Staten diende te worden uitgewezen, welke beslissing niet was ingetrokken en niet werd uitgevoerd zolang de zaak voorlag bij het EHRM. Nederland concludeerde dat er geen sprake kon zijn van schending van enig mensenrecht, wanneer de handelwijze die daartoe zou hebben geleid, niet had plaatsgevonden. Verder werd ontkend dat de stellers van de kennisgeving een persoonlijk belang hadden bij de zaak, omdat de plaatsing en het mogelijke gebruik van kruisvluchtwapens in Nederland alle burgers betrof. De conclusie van Nederland was dat er geen sprake was van slachtofferschap, en dat niet was voldaan aan het vereiste dat in de nationale procedure door de hoogste rechter uitspraak was gedaan. Met als slotsom dat de kennisgeving niet-ontvankelijk diende te worden verklaard.

Met deze conclusies maakte de Staat duidelijk dat hij de inhoudelijke kwestie van de gestelde schending van het recht op leven wilde betrekken bij de beoordeling van de ontvankelijkheid van de kennisgeving inzake die schending. Dit was in strijd met de procedurele bepalingen, die inhielden dat eerst diende te worden beslist over de ontvankelijkheid van een kennisgeving, aan de hand van de daarvoor vastgestelde criteria. De gestelde mensenrechtenschending kon pas inhoudelijk aan de orde komen nadat de betreffende kennisgeving ontvankelijk zou zijn verklaard. Wat betreft het standpunt van de Staat dat de eisers in de kruisrakettenzaak zich in hun vorderingen niet expliciet hadden gericht tegen de basis waar kruisvluchtwapens zouden worden geplaatst, en evenmin tegen de andere nucleaire wapens in Nederland, had de Staat het formele gelijk aan zijn zijde. Maar feitelijk was door de SVK en mede-eisers wel degelijk gesproken over plaatsing van de kruisraketten op de vliegbasis Woensdrecht, terwijl de Staat het had gehad over onder meer de modernisering van kernwapens waartoe in NAVO-verband was besloten en zich had beroepen op uitspraken van de Hoge Raad over kernwapens in het algemeen.

Phon van den Biesen en Theo de Roos werden in de gelegenheid gesteld om te reageren op het standpunt van Nederland. Zij wilden dat op grondige wijze doen en raadpleegden daarvoor enkele hoogleraren mensenrechten, onder wie professor Theo van Boven, hoogleraar te Maastricht. Dit overleg vergde de nodige tijd, zodat het Comité werd

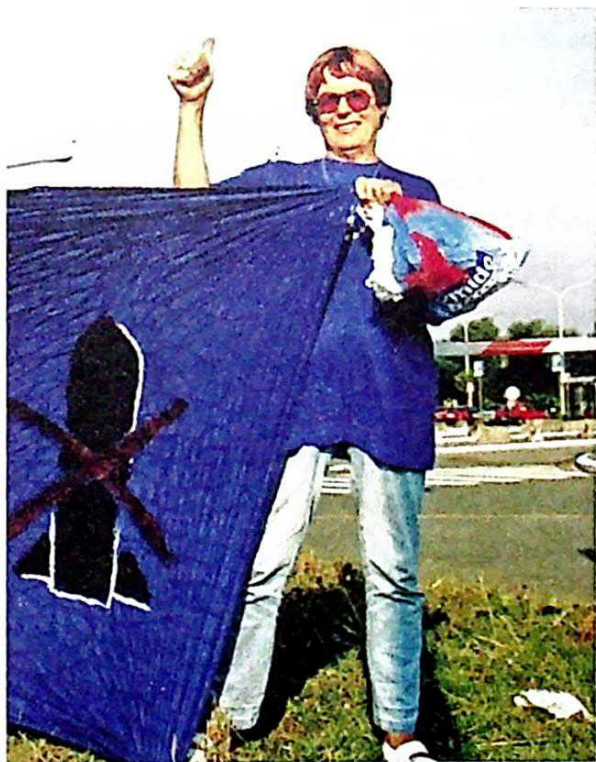
verzocht de termijn voor de indiening van een reactie te verlengen. Ook gingen Van den Biesen en De Roos naar Genève om meer inzicht te verkrijgen in de kwestie van de ontvankelijkheid. Daartoe spraken zij met een medewerker van het Comité, die liet doorschemeren dat er wel serieuze problemen waren met de zaak. Naar aanleiding daarvan werd het bestuur van de SVK schriftelijk bericht dat de ontvankelijkheid van de kennisgeving een groot probleem was, omdat de kruisraketten niet waren geplaatst. Dit laatste hield in dat er een te zwakke basis was voor het slachtofferschap. Beide advocaten drongen aan op uitbreiding van de kennisgeving, door daaraan toe te voegen dat het recht op leven werd geschonden door de aanwezigheid van andere kernwapens in Nederland. Het bestuur wilde hier niet aan; de zaak moest uitsluitend gebaseerd blijven op de plaatsing en het mogelijk gebruik van de kruisraketten.

Deze gang van zaken leidde ertoe dat Van den Biesen en De Roos hun schriftelijke reactie op het standpunt van Nederland pas op 9 september 1992 toezonden aan het Mensenrechtencomité. Zij wezen in die reactie er in de eerste plaats op dat de kwestie of de stellers van de kennisgeving het slachtoffer waren geweest van schending van het recht op leven niet bepalend was voor de ontvankelijkheid. Vervolgens bespraken zij de verschillende criteria voor de ontvankelijkheid van een kennisgeving, in welk kader telkens beargumenteerd werd geconcludeerd dat aan het betreffende criterium was voldaan. Met name ging het hierbij om de vraag of de kennisgeving ook ontvankelijk was voor zover deze de gestelde voortdurende betrouwen betrof van de schending van het recht op leven ten gevolge van de andere kernwapens in Nederland. Daarbij werd gewezen op de constante rechtspraak van de Hoge Raad, waarop de landsadvocaat zich in de kruisrakettenzaak had beroepen, en die inhield dat kernwapens niet strijdig waren met het volkenrecht. Verder was van belang dat volgens de constante rechtspraak van het Mensenrechtencomité het niet nodig was om eerst de nationale procedures te doorlopen, indien van tevoren vaststond wat de uitkomst daarvan zou zijn. In een dergelijk geval kon een kennisgeving van een mensenrechtenschending direct worden voorgelegd aan het Comité. Omdat het Nederlandse standpunt ook gebaseerd was op de ontkenning van het slachtofferschap van de stellers van de kennisgeving, gingen Van den Biesen en De Roos tot slot ook in op die inhoudelijke kwestie. Zij wezen op beslissingen van het EHRM, die weliswaar niet op het IVBPR waren gebaseerd, maar hetzelfde recht op leven betroffen als in dat verdrag.

Veranderingen

Door er vanaf te zien zelf nieuwe processen te starten, was duidelijk geworden dat er binnen niet al te lange tijd een eind zou komen aan het bestaan van de SVK. Wat overbleef was het faciliteren van de gang naar Genève en de ondersteuning van het Tribunaal voor de Vrede. Voor het bestuur viel er niet veel meer te doen. Cor Hoek gaf aan dat hij wilde terugtreden als bestuurslid zodra Genève op de rails stond. Gijs von der Fuhr stopte met zijn bestuurslidmaatschap. Voor Dora van Albada-Jensma stopte het lidmaatschap door haar overlijden. Willemijn van der Werf, die de grootste voorstander was van verruiming van de taakstelling van de SVK tot verzet tegen alle in Nederland geplaatste kernwapens, trad toe tot het bestuur van het Tribunaal voor de Vrede en werd secretaris.

Na een rustige periode voor het secretariaat, waar Henk Versteeg werkzaam was, werd het begin 1990 weer druk. Vanaf die tijd werkte het secretariaat voor zowel de SVK als het Tribunaal. Voor de procedure voor het Mensenrechtencomité dienden mede-eisers van de SVK in de cassatieprocedure te worden aangeschreven met de vraag of zij daaraan wilden deelnemen. Voor het door de VJV aan te spannen proces tegen de Staat, ten behoeve waarvan het Tribunaal de administratie verzorgde,

Willemijn van der Werf, secretaris van het Tribunaal voor de Vrede, 1990.

dienden alle mede-eisers van de SVK te worden gevraagd of zij opnieuw mede-eiser wilden zijn. De reacties op die vragen dienden administratief te worden verwerkt. Er was zodoende versterking van het secretariaat nodig, waartoe in *Procesnieuws* een oproep voor vrijwilligers werd gedaan. Aan de werkzaamheden van Henk Versteeg op het secretariaat kwam niet lang daarna helaas een einde; hij bleek ernstig ziek en overleed op 22 juli 1992.

Procesnieuws onderging een verandering door vanaf nummer 20 aan beide processen dienstbaar te zijn. Nummer 20 vertoonde in de kop een klein grijs Tribunaallogo, dat in het volgende nummer groter en in rood werd uitgevoerd. Het voorwoord, dat tot die tijd meestal van de hand van Hans Wiebenga was, werd voortaan om en om met Meindert Stelling geschreven in zijn hoedanigheid als voorzitter van het Tribunaal voor de Vrede. De inhoud richtte zich op het tweede proces tegen de Staat.

Het is voorbij

Op 8 april 1993, tweeënhalf jaar na het indienen van de kennisgeving van schending van het recht op leven in Genève, deed het Comité uitspraak: de kennisgeving was niet ontvankelijk. Het Comité verwierp de argumentatie van Nederland dat de kennisgeving niet-ontvankelijk diende te worden verklaard, omdat de stellers van de kennisgeving feitelijk opkwamen voor een vermeende mensenrechtenschending die alle burgers in Nederland zou betreffen, zodat het niet een afdoend geïndividualiseerde schending betrof. Verder overwoog het Comité dat, om als slachtoffer van een mensenrechtenschending te kunnen worden aangemerkt, de betrokken staat dat recht reeds had moeten hebben aangetaast, of dat een dergelijke aantasting op handen zou moeten zijn. Het Comité oordeelde daarop dat de voorbereidingen voor de plaatsing van kruisvluchtwapens en de gehandhaafde plaatsing van andere kernwapens in Nederland niet hadden geleid tot aantasting van het recht op leven of tot een op handen zijnde aantasting van dat recht van de stellers van de kennisgeving. Zij waren, aldus het Comité, geen slachtoffer zoals bedoeld in het kader van het IVBPR.

Met zijn beslissing de kennisgeving niet-ontvankelijk te verklaren omdat de stellers daarvan geen slachtoffer waren geweest, zette het Comité een opmerkelijke stap. Anders dan Van den Biesen en De Roos uitvoerig hadden bepleit, werd de ontvankelijkheid bepaald door het oordeel over de inhoud van de zaak. Dat wil zeggen, het oordeel of er sprake was geweest of nog steeds was van schending van het recht op leven. Even opmerkelijk was dat het Comité er geen bezwaar tegen had gemaakt dat

de gehandhaafde plaatsing van andere kernwapens in Nederland ook was aangevoerd voor de gestelde schending van het recht op leven. Zijn oordeel over het slachtofferschap was mede op die plaatsing van andere kernwapens gebaseerd. De betekenis van dit laatste lijkt moeilijk te kunnen worden overschat. Feitelijk heeft het Mensenrechtencomité hiermee immers gezegd dat kernwapens weliswaar een ernstige bedreiging voor het recht op leven vormen, maar dat die dreiging niet van dien aard is dat het recht op leven daardoor wordt geschonden. Hiermee heeft het Comité de nucleaire afschrikking, hoewel die in de woorden van het Comité als misdaad tegen de menselijkheid zou moeten worden erkend, toch als vaststaand gegeven geaccepteerd. En met deze alleszins teleurstellende beslissing van het Mensenrechtencomité werd na achtenhalf jaar definitief een punt gezet achter de juridische strijd van de SVK en de mede-eisers tegen de kruisraketten.

Wiebenga stelde in *Procesnieuws* 30 de vraag naar de zin van het proces en beantwoordde deze ook: 'Betekent dit eindresultaat van ons proces nu dat het moet worden aangemerkt als een zinloze, geldverslindende, mislukte onderneming? Mijn antwoord met stelligheid: neen! Degenen die eeuwen terug de strijd aanbonden tegen het toen algemeen aanvaarde instituut van de slavernij hebben in die strijd vele nederlagen moeten incasseren. Maar die nederlagen vormden een onmisbare voorwaarde voor het uiteindelijk behalen van de overwinning in de vorm van het afschaffen van dat mensonterende en misdadige instituut: de slavernij. Dit "worden van de waarheid" vereiste en vereist op tal van gebieden steeds weer een onvermoeibare strijd, vaak door zeer weinigen begonnen in een volstrekt begriploze omgeving.' Hij wees er verder op dat het proces van de SVK en de mede-eisers in hoge mate had bijgedragen aan positieve ontwikkelingen, te weten het proces tegen de Staat over alle kernwapens van de VJV, de oprichting van IALANA en de bereidheid van de Wereldgezondheidsorganisatie om het Internationaal Gerechtshof te verzoeken zich uit te spreken over de rechtmatigheid van bezit of gebruik van kernwapens.

In dezelfde uitgave van *Procesnieuws* stelden ook Van den Biesen en De Roos de vraag waar alle inspanningen om de juridische strijd tegen de kruisraketten te voeren goed voor waren geweest. Zij noemden in de eerste plaats de rechtsontwikkeling. Het proces had ervoor gezorgd dat de juridische argumenten tegen kernwapens wereldwijd aandacht trokken en in de internationale vredesbeweging als stimulerende voorbeelden werden gezien. 'Met al die andere mensen en groeperingen die zich tegen massavernietigingswapens en genocide blijven keren zeggen ook wij dus volmondig: wij gaan door met de strijd!'

Er restte de SVK nog slechts een zaak: liquidatie. De laatste jaren was een goede financiële positie opgebouwd en de vraag was waar het geld aan moest worden besteed. Deze werd voorgelegd aan de mede-eisers, van wie een derde koos voor aanwending voor juridische doeleinden, tweederde voor aanwending van andere middelen en een klein percentage terugbetaling wilde van een deel van hun bijdrage. Het resterende saldo werd verdeeld over het Tribunaal voor de Vrede en de Stichting Fonds Vredesprojecten. Met beide organisaties werden overeenkomsten gesloten over de aanwending en het beheer van de gelden. Het bedrag in het Fonds Andere Processen werd overgedragen aan het Tribunaal voor de Vrede, dat ook de inventaris van het secretariaat overnam en de huur van de ruimte aan de Minahassastraat, evenals het volledige beheer van *Procesnieuws*. Het SVK-archief werd geschonken aan de bibliotheek van het Vredespaleis in Den Haag. *Procesnieuws* 32 was de laatste uitgave waar op het voorblad *Verbiedt de kruisraketten* stond.

Slotakkoord

Op de licht provocerende vraag 'Als je nu drie keer het deksel op de neus krijgt, voor de rechtbank, het gerechtshof en de Hoge Raad, kun je dan niet zeggen dat dit terechte uitspraken waren?' antwoordde Ingelse: 'Ja! Want de rechter heeft het laatste woord in een rechtsstaat.' Maar voor veel mede-eisers was de uitkomst onbevredigend. Zowel rechtbank als gerechtshof hadden geen inhoudelijke uitspraak gedaan en de Hoge Raad casseerde het arrest van het hof niet, hoewel hij had vastgesteld dat vijf van de zes cassatiemiddelen terecht waren voorgesteld. Hij deed de zaak op uiterst betwistbare gronden zelf af.

Wiebenga in *Procesnieuws* 20: 'Wij mochten dit proces niet winnen.' Maar van wie niet en waarom? Van den Biesen: 'Die rechters wilden aan zoiets hun vingers niet branden. Vanuit de gedachte "Ik ben maar een eenvoudige rechter in de rechtbank van Den Haag of ik ben maar een iets minder eenvoudige raadsheer aan het hof en dan zou ik het hele NAVO-beleid onderuit halen..." Dat was wat er uiteindelijk aan de orde was. Dat hebben ze niet voor hun rekening willen nemen. De Hoge Raad heeft kennelijk een piepklein gaatje gezien en gedacht "Weet je wat? Ik doe de deur dicht voor die hele zaak en dan zijn we er klaar mee."' Ingelse over de uitspraak van de Hoge Raad: 'Er zat een element in van "Het is mooi geweest, jongetjes."'

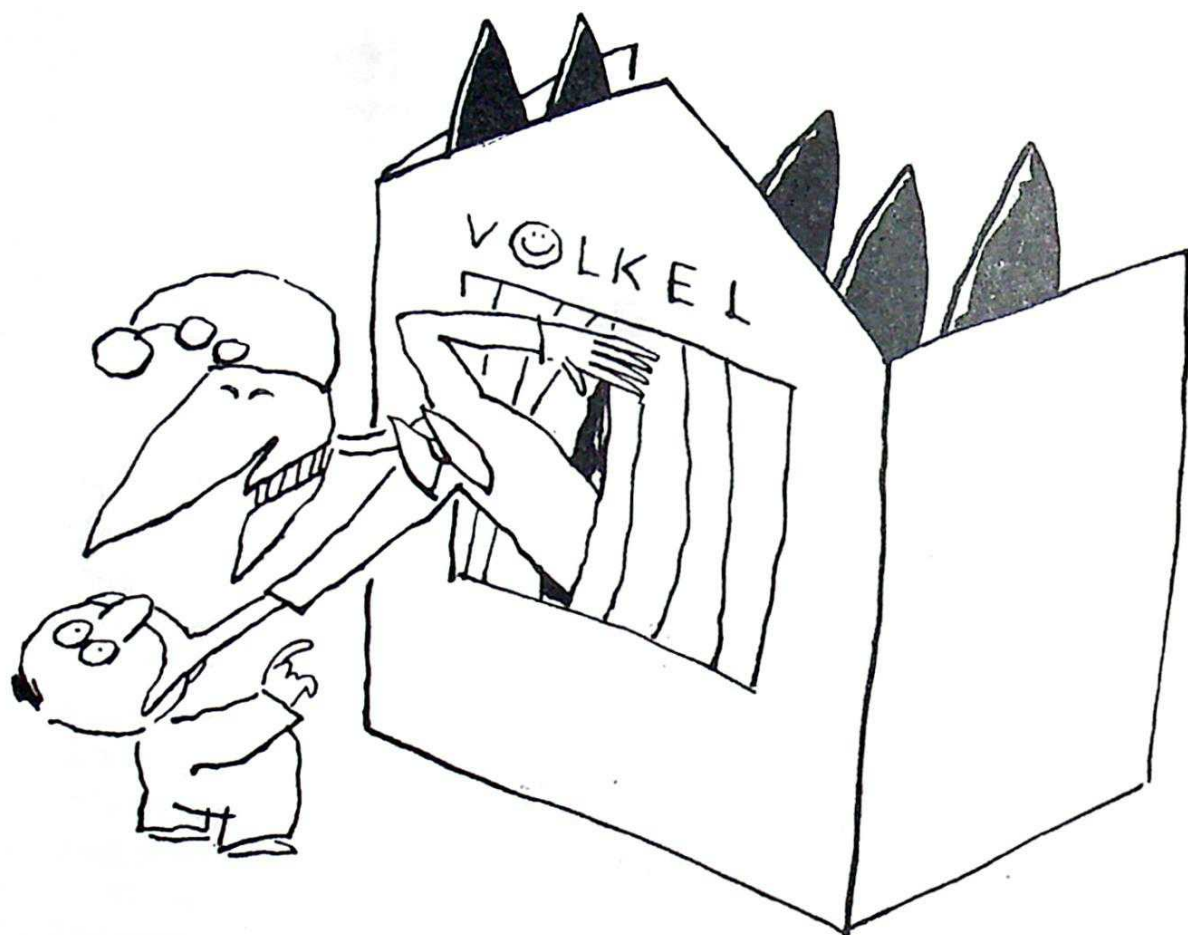
Wat was de kans dat het proces tegen de Staat bij de rechtbank succesvol zou zijn? Van den Biesen: 'Klein.' En op de vervolgvraag 'Op inhoudelijke argumenten?' was het antwoord 'Ja. Niet omdat wij ongelijk zouden hebben, maar omdat het heel groot was wat we vroegen. We vroegen aan

Vrouwen tegen kernwapens, op het Beursplein in Amsterdam.

de rechter om een oordeel over de rechtmatigheid van kruisraketten uit te spreken, terwijl het een wapen was dat een sleutelrol moest vervullen in de strategie van de NAVO. Het kan! Je hebt rechters die dat doen, die Urgenda (de organisatie die een proces tegen de Staat aanspande inzake klimaatdoelstellingen) gelijk geven. Maar de kans dat je bij zo'n zaak, net als bij de zaak van Urgenda waarbij de rechters een aantal argumenten opzij hebben geschoven, rechters treft die dat aandurven met zo'n zaak van de kernwapens, achtten we klein.' De rechter zou mee moeten zitten, dat element noemden ook Ingelse en Stelling, die in de juridische begeleidingsgroep zat. 'Maar,' volgens Ingelse: 'had je het dan *niet* moeten doen?' Voor hem telde als resultaat de bewustwording dat het recht wel degelijk een rol speelt. 'En niet geschoten... altijd mis. Je moet het toch doen. Daar sta ik nog steeds heel erg achter.'

Een kleine kans op succes die gegrepen moest worden. Wiebenga in de notulen van de bestuursvergadering van 22 juni 1993: 'Hans opent de vergadering met een korte terugblik op bijna tien jaar Stichting Verbiedt de kruisraketten en constateert dat we buiten alle fouten die we zonder meer gemaakt zullen hebben, in ieder geval niet de grootste fout hebben gemaakt die we konden maken: er nooit aan begonnen zijn!' De notulen: 'Algehele bijval!'

L E N

4 HET TRIBUNAAL VOOR DE VREDE 1990-2020

Nog voordat de Hoge Raad in 1989 een uitspraak had gedaan in het proces van de SVK en mede-eisers tegen de Staat kwam een nieuw initiatief op gang. De VJV had afgewacht hoe het SVK-proces verliep en meende dat de mogelijkheid bestond voor een nieuw proces tegen de Staat, waarin de rechterlijke macht een uitspraak zou moeten doen over de rechtmatigheid van het gebruik van kernwapens. Tijdens een bijeenkomst in Den Haag van de SVK met haar mede-eisers, kreeg VJV-voorzitter Meindert Stelling de gelegenheid het proces toe te lichten. Het Tribunaal voor de Vrede zou het proces met hulp van het SVK-secretariaat kunnen ondersteunen, waarmee een nieuw proces tegen de Staat met een groot aantal mede-eisers mogelijk werd.

De opzet

Na de uitspraak van het College van het Tribunaal in de Laurenskerk in 1985 moesten nog enkele zaken worden afgehandeld door het Tribunaal. Er kwam een boek uit en het financiële eindverslag werd opgesteld. In de luwte van de organisatie van de zittingsdagen van het Tribunaal werd de VJV opgericht. De twee initiatiefnemers, Manuel Kneepkens en Meindert Stelling, waren beiden bestuurslid van het Tribunaal voor de Vrede. De VJV wachtte af wat het proces tegen de kruisraketten zou brengen en hoewel het proces niet bracht waarop was gehoopt, zaten er elementen in die in een eventueel volgend proces gebruikt konden worden. Bovendien had de regering in Kamerstukken erkend dat de beginselen van het oorlogsrecht van toepassing waren op de inzet van kernwapens. De regering sprak daarbij over het 'absoluut geldende verbod (...) de burgerbevolking als zodanig aan te vallen'.

Het initiatief voor een nieuw proces tegen de Staat kwam van VJV-lid en advocaat Nico Steijnen. Naast Kneepkens en Stelling was ook Tribunaal-secretaris Ton van Asseldonk lid van de VJV, waarmee een flinke overlap ontstond tussen beide organisaties. Een nieuw proces met mede-eisers zou onder de vlag van het Tribunaal kunnen gebeuren, maar er was een probleem. Het Tribunaal leidde een slapend bestaan en had

zijn secretariaat in 1985 opgeheven. Dit probleem werd opgelost toen SVK-secretaris Willemijn van der Werf een VJV-vergadering bezocht. Zij was binnen de SVK de grootste voorstander van nieuwe juridische acties tegen kernwapens en was benieuwd naar de plannen van de VJV. De SVK had een goedlopend secretariaat, dat na de uitspraak van de Hoge Raad in 1989 in het proces tegen de kruisraketten nog maar sporadisch iets te doen had. Het SVK-bestuur, dat sympathiek tegenover een nieuw proces stond, bereikte snel overeenstemming om haar secretariaat ook voor het Tribunaal in te zetten. De organisatorische problemen van de VJV en het Tribunaal waren daarmee opgelost.

In de loop der jaren zou de naam van het Tribunaal nog meer dan eens uitgelegd moeten worden. Stelling in 2019 over de vraag of het niet handiger was geweest een nieuwe stichting onder een andere naam op te richten, zoals bijvoorbeeld Stichting Ondersteuning Processen tegen Kernwapens: 'Wij wilden niet ergens tegen zijn, maar ergens voor. Voor de vrede.' Ook konden onder de naam van het Tribunaal andere, niet juridische activiteiten plaatsvinden, zoals nogmaals een tribunaal zoals oorspronkelijk de bedoeling was geweest van initiator Jan Prins.

Op de bijeenkomst in februari 1990 van de SVK en mede-eisers, waarin het mogelijke vervolg van het proces werd besproken, presenteerde Stelling de plannen voor het nieuwe proces. Ook in *Procesnieuws* werd hier veel aandacht aan besteed. Het nieuwe proces kende daarmee een vliegende start. Het Tribunaal zou niet alleen financieel een forse bijdrage krijgen van de SVK; de feitelijke overname van het secretariaat en *Procesnieuws* waren cadeaus van een niet te onderschatten belang. Juist deze maakten de werving van en het directe contact met de mede-eisers mogelijk.

De aanloop naar het proces

Vrijwel direct na de bijeenkomst in Den Haag werd begonnen met de werving van mede-eisers, met als resultaat dat in mei al 5.000 mensen belangstelling hadden getoond. Niet alleen in Nederland werden mede-eisers gezocht. Als Nederland kernwapens zou inzetten, zouden waarschijnlijk ook Polen en Duitsers hiervan de gevolgen ondervinden. In beide landen werden daarom mensen en organisaties benaderd mede-eiser te worden. Tot eind 1990 kon men zich aanmelden.

Meedoen aan het nieuwe proces zou een stuk goedkoper zijn dan deelname aan dat van de SVK. De juristen van de VJV waren van plan geen betaling te verlangen voor hun werkzaamheden ten behoeve van het nieuwe proces. Omdat het secretariaat voorlopig nog met de SVK werd

gedeeld, waren ook daarvan de kosten laag. Voor de korte termijn voorzag men dat een bijdrage per persoon van 5 à 10 gulden per jaar noodzakelijk zou zijn. Nico Steijnen zou als advocaat de VJV en mede-eisers in rechte vertegenwoordigen en ook de dagvaarding opstellen. Helemaal voor niets zou hij dat niet kunnen doen. De tijd die hij hieraan besteedde, kon hij niet gebruiken voor andere zaken die wel geld opleverden.

Voor de ondersteuning van het proces wilde men een begeleidingscommissie opzetten, zoals eerder was gebeurd voor de organisatie van de Tribunaaldagen en voor het proces tegen de kruisraketten. Niet alleen juristen werden gezocht, ook economen, psychologen en een filosoof werden benaderd. Aanvankelijk waren er toezeggingen en er werd een eerste bijeenkomst gepland. Die werd een deceptie, slechts twee potentiële leden voor de commissie kwamen opdagen. Af en toe kon men een beroep doen op enkele mensen, maar echt van de grond komen deed de commissie niet. De ondersteuning van het proces zou hoofdzakelijk vanuit de VJV en het Tribunaal plaatsvinden. Ook voor publiciteit werden mensen gezocht en gevonden. Maar hun medewerking zou veelal van korte duur zijn en van continuïteit was geen sprake. De algehele bereidheid om zich in te zetten tegen kernwapens was ingezakt, wat zich vertaalde in een moeizame zoektocht naar vrijwilligers, die veelal niet werden gevonden.

Binnen het stichtingsbestuur van het Tribunaal moesten functies anders worden ingevuld. Bestuurslid Jan Prins was opgestapt en voorzitter Piet Akkermans niet meer beschikbaar. Meindert Stelling werd de nieuwe voorzitter, Nico Hogenhuis bleef penningmeester. Ton van Asseldonk, die druk was met IALANA, trad af als secretaris en werd bestuurslid. Willemijn van der Werf werd de nieuwe secretaris. Manuel Kneepkens bleef nog korte tijd lid en Diederik Gosewehr, die penningmeester was van de VJV, trad toe als bestuurslid. Daarmee was het bestuur op de gewenste sterkte.

De VJV wilde voorafgaand aan het nieuwe proces tegen de Staat de regering een sommatie sturen, een schriftelijke aanmaning om binnen een gestelde termijn een wettelijke verplichting na te komen. Aan het proces tegen de kruisraketten was geen sommatie voorafgegaan. Van den Biesen: 'In ons geval lag het niet voor de hand dat een sommatie een oplossing zou bieden en uit de media was meer dan voldoende bekend dat er een zaak aan zat te komen.' Het leek de begeleidingscommissie echter beter om, voordat de sommatie verzonden zou worden, een brief aan de regering te schrijven. Deze opvatting werd door de VJV en het Tribunaal overgenomen, waarna het Tribunaal zich tot minister-president

Lubbers richtte bij brief van 29 juni 1991 inzake de rechtmatigheid van het gebruik van kernwapens. Aanknopingspunt voor die brief vormde de Defensienota-1991, waarin ondanks de gewijzigde omstandigheden in Europa werd vastgehouden aan de kernbewapening. Er werd op gewezen dat de regering had erkend dat de meest fundamentele beginselen van het humanitair oorlogsrecht van toepassing waren op de inzet van kernwapens. In het verlengde daarvan werden vragen gesteld over de opvatting van de regering inzake de rechtmatigheid van die inzet. Verzocht werd die vragen binnen twee maanden te beantwoorden. Na een ontvangstbevestiging werd echter geen antwoordbrief ontvangen. Ook niet na een herinneringsbrief en het antwoord daarop van de minister-president van 9 oktober 1991 dat de minister van Buitenlandse Zaken de brief van 29 juni 'op korte termijn' zou beantwoorden.

Daarop werd de regering, bij brief van de VJV van 29 oktober 1991 aan de minister-president, gesommeerd het standpunt te herzien dat kernwapens konden worden ingezet zonder dat de beginselen van het humanitaire oorlogsrecht zouden worden geschonden. Tevens werd gevorderd dat de regering publiekelijk zou verklaren dat niet alleen massale inzet van kernwapens, maar ook ieder beperkt kernwapengebruik tegen militaire doelen in het gevechtsterrein zou leiden tot onevenredige benadeling van de burgerbevolking. Voorts diende de regering publiekelijk te verklaren dat een NAVO-aanval met kernwapens op bevolkingscentra in strijd was met het humanitair oorlogsrecht en met het verbod op volkerenmoord, en dat Nederland zich in NAVO-verband te allen tijde zou verzetten tegen dergelijke atoomaanvallen.

Minister van Buitenlandse Zaken Hans van den Broek reageerde met een op 14 november 1991 gedagtekende brief. Hij schreef dat de regering van mening was dat bij een eventueel gebruik van kernwapens ten tijde van een gewapend conflict de algemene beginselen van het humanitair oorlogsrecht dienden te worden gerespecteerd. Hiervan moest de vraag onderscheiden worden of het in stand houden van de optie van een mogelijk gebruik van kernwapens volkenrechtelijk geoorloofd was. Zijn conclusie was dat handhaven van deze optie niet in strijd was met enige volkenrechtelijke regel. Van den Broek wees erop dat in het licht van de sterk gewijzigde internationaal-politieke omstandigheden de NAVO-kernwapens meer een rol op de achtergrond speelden als *truly weapons of last resort* en dat het aantal kernwapens in Europa zeer drastisch werd verminderd. Met deze ministeriële reactie werd duidelijk dat een nieuw proces tegen de Staat onvermijdelijk was.

Organisatie en financiën

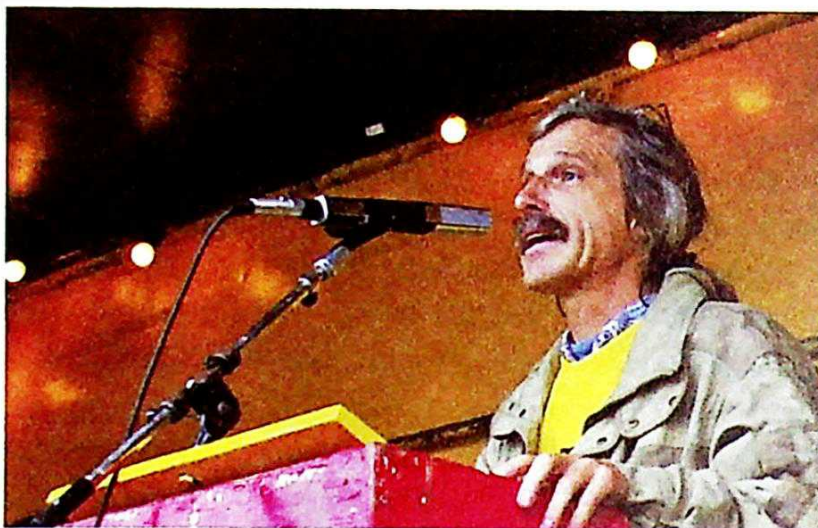
Voor het Tribunaalsecretariaat brak in 1990 een drukke periode aan. Zowel de werving van mede-eisers voor het nieuwe proces moest worden ondersteund, als de werving van mede-eisers in het proces van de SVK, die een klacht zou indienen bij het VN-Mensenrechtencomité in Genève. Ondanks de hectiek verliep die periode zonder veel problemen verliep. Het secretariaat werd uitgebreid met nieuwe vrijwilligers. Een oude bekende keerde op deeltijdbasis terug, Frans van Kesteren. Hij zou opnieuw van grote betekenis zijn.

Met twee organisaties en een gezamenlijk secretariaat moesten er keuzes worden gemaakt: wie doet wat en voor welke organisatie? Er kon korte tijd een scheiding tussen de werkzaamheden worden gehandhaafd, maar dit bleek niet houdbaar. Zo was het onder meer de vraag of de mede-eisers in het nieuwe proces bijvoorbeeld in hetzelfde bestand moesten worden opgenomen als de mede-eisers van de SVK. Zij kregen immers allen *Procesnieuws*. Er was grote overlap tussen beide groepen, hoewel er zich ook ongeveer 250 mede-eisers aanmeldde voor het nieuwe proces, die niet aan het proces tegen de kuisraketten hadden meegedaan. Gekozen werd om de groepen mede-eisers gescheiden te houden.

Het Tribunaal moest besluiten hoe ze de mede-eisersadministratie wilde voeren. Van Kesteren legde twee opties voor: net als de SVK dit bestand onderbrengen bij het ADP, het bedrijf dat de distributie van *Procesnieuws* verzorgde, of zelf een bestand opzetten. Er was een computer, maar die werd tot dan alleen gebruikt om mutaties in het mede-eisersbestand te verwerken en aan het ADP door te geven.

Het anti-kernwapenmonument van Hugo Hol aan het Emmaplein in Groningen.

Advocaat en VJV-secretaris Nico Steijnen.

Het Tribunaal koos aanvankelijk voor het ADP, maar beëindigde die relatie nadat in 1993 was becijferd dat het goedkoper zou zijn om zelf het eisersbestand te beheren. Van Kesteren schreef daarvoor een computerprogramma dat probleemloos functioneerde en tot in 2014 gebruikt zou worden.

Ook *Procesnieuws* ging moeiteloos mee in de overgang van de SVK naar het Tribunaal. De voorzitters van beide organisaties wisselden elkaar af in het voorwoord, gebrek aan kopij was er niet. Was er niets te melden over de klacht in Genève, dan was er wel nieuws over het VJV-proces. *Procesnieuws* was binnen de SVK altijd een bestuursaangelegenheid geweest, voor de praktische uitwerking ondersteund door het secretariaat. In de overgangsfase kwam het tijdschrift verder van het bestuur af te staan. Willemijn van der Werf nam de eindredactie over van SVK-secretariaatsmedewerker Hans Schagen.

In *Procesnieuws* 23 (september 1991) werd advocaat Nico Steijnen voorgesteld aan de lezers. Steijnen was behalve VJV-lid ook lid geweest van de Juridische Werkgroep van het voorbereidingscomité voor het Tribunaal in Rotterdam. Steijnen zou een belangrijke auteur worden voor *Procesnieuws*, zowel met betrekking tot het nieuwe proces als tot andere juridische acties.

In 1990 waren er, voordat de mede-eisers zich definitief aanmeldten, nog geen inkomsten en betaalde SVK-penningmeester Pon de rekeningen voor het Tribunaal, waarvoor de SVK een bedrag beschikbaar stelde. In oktober was ook een aanzienlijk deel van de bijdragen van de mede-eisers binnen. De bijdrage per mede-eiser was gesteld op 10 gulden, maar velen betaalden een ruimer bedrag en de financiën waren daarmee op orde.

De dagvaarding

Het antwoord van de regering op de sommatie was voorzien. De sommatie was niet veel meer dan de inleidende handeling van het proces. In 1991 en begin 1992 werkten Steijnen en de juristen met wie hij samenwerkte aan het opstellen van de dagvaarding en op 14 mei 1992 werd de dagvaarding via een deurwaarder ingediend. Daarmee was het proces formeel begonnen. De indieningsdatum 14 mei was bewust gekozen als herdenking van het 14 mei-bombardement op Rotterdam in 1940.

Steijnen lichtte in *Procesnieuws* 25 de dagvaarding toe: 'Er is alles gedaan om te komen tot een zodanige opzet van de dagvaarding en de in te stellen vorderingen, dat de rechters zo min mogelijk ruimte wordt gelaten om aan de eisen een eigen draai te geven. In dit nieuwe proces wordt de rechter gevraagd de inzet van kernwapens te toetsen aan de beginselen van humanitair oorlogsrecht en de Nederlandse medewerking aan een dergelijke inzet van kernwapens als zijnde in strijd met deze beginselen te verbieden.' Hij benadrukte dat het in dit proces niet ging om de optie van kernwapengebruik, maar om de daadwerkelijke inzet van kernwapens.

De dagvaarding van de Staat door de Vereniging van Juristen voor de Vrede, in boekvorm gepubliceerd.

De dagvaarding was opgebouwd uit tien delen. Negen delen met verwijzingen naar geldend recht, kernwapens, NAVO-strategie en ontvanke-lijkheid, en in het tiende deel de vorderingen. In de dagvaarding werden de door de regering erkende beginselen opgesomd:

- het verbod om de burgerbevolking als zodanig doelwit van een aanval te maken;
- het verbod om militaire doelen aan te vallen indien daarbij onevenredige schade aan de burgerbevolking zou worden toegebracht;
- het beginsel dat strijdende partijen onderscheid dienden te maken tussen combattanten en non-combattanten. Daaraan werden twee algemene beginselen toegevoegd die als zodanig ook tot uitdrukking zijn gebracht in verdragsbepalingen en die in de literatuur inzake het humanitair oorlogsrecht algemeen worden onderschreven:
- het beginsel van het voorkomen van onnodig leed; en
- de onschendbaarheid van het grondgebied van neutrale staten.

In deel II stelde de dagvaarding dat deze beginselen van het humani-tair oorlogsrecht onontkoombaar zouden worden geschonden bij daadwerkelijke inzet van kernwapens volgens de bestaande of toekomstige kernwapenstrategieën. Hierbij werd verwezen naar de uitspraak van het Tribunaal voor de Vrede in 1985. De dagvaarding wees erop dat de NAVO-strategieën inzet tegen militaire doelen op vijandig gebied konden inhouden, ook in de buurt van bevolkingscentra, en dat in 1961 door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (AVVN) de uitspraak was gedaan dat 'Elke staat die nucleaire en thermonucleaire wapens gebruikt, geacht moet worden het Handvest van de VN te schenden, te handelen in strijd met de wetten der menselijkheid en een misdrijf te plegen tegen de mensheid en de beschaving.'

In de delen III tot en met VIII werd dieper ingegaan op kernwapen-strategieën, op de inzet van strategische wapens die hoeksteen en sluitstuk waren van de NAVO-strategie, en op de beschrijving van effecten van kernwapenaanvallen op bevolkingscentra. Kernwapens werden door de regering als inzetbare wapens beschouwd. Ze had altijd het standpunt ingenomen dat van geen enkel beschikbaar wapen het gebruik was uitgesloten. Het regeringsstandpunt dat kernwapens door hun afschrikking een waarborg voor de vrede waren werd bestreden. Dit standpunt was een niet te bewijzen stelling, want er was geen garantie dat kernwapens niet zouden worden gebruikt.

In deel IX, betreffende de ontvankelijkheid, werden de belangen van de (mede-)eisers toegelicht. Het startte met de positie van dienstplichtige

militairen en reservisten, die een bevel zouden kunnen krijgen om in oorlogstijd mee te werken aan de daadwerkelijke inzet van kernwapens. Veel aandacht was er voor de positie van eiser 3761, voormalig luchtmachtkapitein Meindert Stelling. Zijn weigering om mee te werken aan de inzet van kernwapens had geleid tot zijn vertrek uit de krijgsmacht, nadat hij van de minister van Defensie De Ruiters te horen had gekregen dat van hem onvoorwaardelijke gehoorzaamheid werd geëist. De weigering van Stelling mee te werken aan de inzet van kernwapens was de verduidelijking van het belang dat militairen hadden bij een uitspraak.

Ten slotte werd de positie van de Poolse, Duitse en Nederlandse mede-eisers toegelicht. Polen en Duitsers waren bewoners van gebieden die tot de zogenaamde 'nucleaire theaters' gerekend moesten worden. Nederlanders zouden slachtoffer kunnen worden van een vergeldingsaanval volgend op Nederlandse medewerking aan de inzet van kernwapens.

In deel X, waarin de vorderingen werden uiteengezet, werd de rechtbank verzocht omtrent een aantal mogelijke vormen van medewerking van de Staat aan inzet van kernwapens, een verklaring voor recht af te geven dat de desbetreffende vorm van medewerking in strijd zou zijn met de beginselen van het humanitair oorlogsrecht. Iedere vordering dat een verklaring voor recht zou worden gegeven, ging gepaard met het verzoek om een rechterlijk verbod van de betreffende mogelijke medewerking. Ook werden voor iedere vordering subsidiaire vorderingen gesteld, die alle een verbijzondering inhielden van de primaire vorderingen tot het eerste gebruik van kernwapens, de zogenaamde 'first use'. Samengevat betroffen de primaire vorderingen de volgende vormen van medewerking van de Staat aan de inzet van kernwapens:

- iedere medewerking van de Staat aan de daadwerkelijke inzet van kernwapens in NAVO-verband in het algemeen;
- het beschikbaar stellen van Nederlandse overbrengingsmiddelen, zoals F16-vliegtuigen, voor inzet van kernwapens;
- het uitvoeren van nucleaire bombardementen met behulp van Nederlandse F16-vliegtuigen of andere overbrengingsmiddelen;
- instemming van de Staat met de voorbereide inzet van strategische kernwapens;
- instemming van de Staat met inzet van strategische wapens tegen bevolkingscentra;
- iedere inzet van kernwapens met een vernietigend vermogen dat gelijk is aan of groter dan het laagste explosief vermogen, waarvan de effecten in de dagvaarding waren beschreven, tegen militaire doelen in bevolkte gebieden van de tegenstander.

Verder werd een rechterlijk verbod geëist van opdrachten aan vrijwillig dienende militairen of dienstplichtigen, die rechtstreeks dan wel indirect gericht zijn op de inzet van kernwapens. Ook met betrekking tot deze vordering had de subsidiaire eis betrekking op de 'first use' van kernwapens. De overige vorderingen waren zuiver procedureel van aard.

De dagvaarding werd als boekje uitgebracht en verkocht via het secretariaat. Ruim 2.000 exemplaren werden verkocht. Voor de Poolse en Duitse mede-eisers werd een vertaling gemaakt. Van de ongeveer 6.000 personen en organisaties die hun belangstelling voor deelname aan het proces kenbaar hadden gemaakt, meldden 4.755 zich aan als mede-eiser.

Het antwoord van de Staat

Het uitbrengen van de dagvaarding leverde welkome publiciteit op voor het proces, maar het was niet meer de overweldigende aandacht die het SVK-proces had opgeroepen. Voor de VJV en het Tribunaal was, naast de hoop op een gunstige uitspraak in het proces, ook het doel door te procederen en met de publiciteit hierover de belangstelling voor de juridische strijd tegen kernwapens levend te houden. Het feit dat pas tweeënhal jaar na de aankondiging van het proces de dagvaarding was ingediend, paste in deze opzet.

Namens de Staat reageerde op 22 september 1992 de landsadvocaat op de dagvaarding met de conclusie van antwoord. Landsadvocaat De Wijkerslooth was voor de meeste mede-eisers een oude bekende, die ook in het SVK-proces optrad namens de Staat. Terwijl de dagvaarding als boekje op A5-formaat 61 genummerde bladzijden telde, bleef de reactie van De Wijkerslooth beperkt tot 7 bladzijden op A4-formaat. De landsadvocaat ging uiterst beperkt in op het gestelde in de dagvaarding. Dat betekende niet, aldus de conclusie, dat: 'de Staat in dit stadium de uitdrukkelijk besproken stellingen van eisers als juist aanvaardt'. En: 'De Staat ontkent hetgeen eisers hebben gesteld, behoudens hetgeen hierna uitdrukkelijk wordt erkend.'

De Wijkerslooth wees erop dat de door de eisers gevorderde verklaringen waren gebaseerd op art. 6:162 van het Burgerlijk Wetboek, dat handelt over de onrechtmatige daad. De vorderingen zouden slechts dan ontvankelijk zijn '(...) voor zover eisers een processueel genoegzaam belang hebben, dat art. 6:162 beoogt te beschermen'. Een belang dat de Staat niet erkende, voor geen van de eisers. Vervolgens verdedigde De Wijkerslooth de mogelijkheid van het gebruik van kernwapens en werd hun belang toegelicht. Kernwapens zouden door hun bijzondere aard, veel meer dan conventionele wapens, het risico van een gewapend

conflict beperken. Ze waren middelen ter voorkoming van een oorlog en daar was de strategie van de NAVO op gericht. De oorlogsvoorkomende werking stond of viel met de mogelijkheid deze wapens daadwerkelijk te gebruiken. Indien dat vermogen ontbrak zouden kernwapens niemand van agressie afhouden. Een doeltreffende afschrikking moest daarom geloofwaardig zijn. Het door de eisers gemaakte onderscheid tussen het mogelijk gebruik van kernwapens en de daadwerkelijke inzet was dan ook onhoudbaar. De eis inzake een 'no first use'-verklaring werd verworpen. Het mogelijke eerste gebruik van een kernwapen was een wezenlijk onderdeel van de strategie.

De landsadvocaat beoordeelde het proces als overbodig. De door de eisers naar voren gebrachte stellingen waren immers alle, zo beweerde hij, aan de orde geweest in het SVK-proces. Daarna citeerde De Wijkerslooth uitvoerig uit het arrest van de Hoge Raad van 10 november 1989. Ook ging de landsadvocaat in op het belang van eiser 3761, Meindert Stelling. Deze had belang bij een rechterlijke beslissing waaruit onmiskenbaar zou blijken dat de aan hem als luchtmachtkapitein gestelde eis 'alle opdrachten ter zake van het gebruik van kernwapens onvoorwaardelijk uit te voeren' volkomen onrechtmatig was. Dat belang werd afgedaan met de verwijzing naar een uitspraak van het Ambtenarengerecht van 1 juni 1989 over die door de minister van Defensie gestelde eis, waarin Stelling aan het kortste eind had getrokken. De landsadvocaat ging er daarbij overigens aan voorbij dat tegen die uitspraak hoger beroep was ingesteld, zodat die niet definitief was. De Wijkerslooth eindigde: 'Met conclusie: dat het uw Rechtbank moge behagen eisers niet ontvankelijk te verklaren in hun vorderingen dan wel hen deze te ontzeggen; kosten rechtens.'

De Staat had afgezien van een inhoudelijk antwoord. De consequente benadering was dat kernwapens er niet waren om ingezet te worden, maar om inzet te voorkomen. Steijnen concludeerde dat de Staat een discussie 'meed als de pest'. Er zou nog een schriftelijke ronde kunnen volgen met een conclusie van repliek door de eisers en een conclusie van dupliek door de landsadvocaat. Hiervan werd afgezien. Het werd wachten op een datum voor de zitting.

Het World Court Project

Niet alleen in Nederland werd de juridische strijd tegen kernwapens voortgezet, ook internationaal ging deze strijd verder. In 1987 was het International Peace Bureau (IPB) in Genève gestart met het wereldwijd verzamelen van adhesiebetuigingen van juristen voor een oproep aan

Zitting van het Internationaal Gerechtshof in het Vredespaleis te Den Haag,
8 juli 1996.

de Verenigde Naties. De kern van deze oproep was dat gebruik van een kernwapen, ongeacht de reden, schending van internationaal recht en mensenrechten betekende, een misdaad tegen de mensheid was en het verbod vereiste van kernwapens, als een eerste stap in het ultieme doel van totale ontwapening.

Het IPB zette tezamen met de International Physicians for the Prevention of Nuclear War (IPPNW) en IALANA in 1992 een belangrijke stap. De drie organisaties zetten een samenwerkingsproject op, gericht op het verkrijgen van een uitspraak (*Advisory Opinion*) van het Internationaal Gerechtshof over de (il)legaliteit van kernwapens. Dit project, waarvoor veel werk verzet moest worden, werd bekend als het World Court Project (WCP).

Geen van de drie organisaties konden het Internationaal Gerechtshof verzoeken om een *advisory opinion* inzake de rechtmatigheid van kernwapens. Dat konden uitsluitend VN-organen die daartoe bevoegd waren ingevolge het Handvest van de VN. De AVNN en de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) werden hiervoor benaderd. In 1992 deed het IPPNW een vergeefse poging om de WHO over te halen een verzoek te doen aan het Hof om zich uit te spreken over de vraag of gebruik van kernwapens strijdig zou zijn met het volkenrecht. Een tweede poging in 1993 slaagde wel. De WHO-besloot op 14 mei 1993 deze vraag voor te leggen aan het Internationaal Gerechtshof. De betreffende resolutie van de WHO werd op 27 augustus 1993 ingediend bij het Hof, dat de kwestie in behandeling nam. Alle bij de WHO aangesloten landen werden vervolgens uitgenodigd om hun visie op de vraag uiterlijk op 10 juni 1994 aan het Hof kenbaar te maken..

IALANA, IPB en IPPNW benaderden alle drie de AVVN. Aanvankelijk liep de lobby goed, maar enkele kernwapenstaten brachten een tegenlobby op gang, waarmee de leden die de vraag naar (il)legaliteit van kernwapens wilden voorleggen aan het Internationaal Gerechtshof onder druk werden gezet. De resolutie om die kwestie als AVVN voor te leggen aan het Internationaal Gerechtshof werd niet in stemming gebracht. De drie organisaties brachten wereldwijd een publieksactie op gang als ondersteuning van het WCP. In Nederland konden deelnemers een 'Verklaring van Openbaar rechtsbewustzijn' ondertekenen.

Met de term 'openbaar rechtsbewustzijn' werd aangesloten bij de sinds 1899 in diverse verdragen herhaalde rechtsnorm inzake de minimale bescherming van mensen tegen oorlogsgeweld. Burgers en combattanten genieten tijdens gewapend conflict ten minste de bescherming van de volkenrechtelijke beginselen die voortvloeien uit

de gevestigde gebruiken, de beginselen van de menselijkheid en de eisen van het openbaar rechtsbewustzijn. Met het openbaar rechtsbewustzijn worden de maatschappelijke gedeelde opvattingen over oorlogsgeweld bedoeld, zoals deze onder meer tot uitdrukking komen in resoluties van de AVVN, en in verklaringen van religieuze leiders, mensenrechtencommissies en vredesorganisaties. Sinds jaar en dag geeft het openbaar rechtsbewustzijn aan dat nucleair oorlogsgeweld onaanvaardbaar is. Alleen al op die grond kan worden betoogd dat gebruik van kernwapens strijdig is met het volkenrecht. Door hun ondertekening van de Verklaring van Openbaar rechtsbewustzijn gaven de ondertekenaars aan dat ook zij die mening waren toegedaan. Duizenden verklaringen stroomden binnen bij het secretariaat van de VJV, die in Nederland de kaartenactie was gestart. Naast mensen op persoonlijke titel stuurden ook 39 organisaties een verklaring in, waaronder Vrouwen voor Vrede, IKV, Pax Christi en Greenpeace. De internationale publieksactie werd een succes. Op 14 juni 1994 werden drie miljoen kaarten vanuit de hele wereld in Den Haag aangeboden aan het Internationaal Gerechtshof.

In de AVVN werd door de organisatie van niet-gebonden landen een tweede poging gedaan een resolutie aanvaard te krijgen, waarin het Hof werd gevraagd met spoed advies uit te brengen omtrent de volgende vraag: 'Is de bedreiging met of het gebruik van kernwapens in enigerlei omstandigheid toegestaan volgens internationaal recht?' Daarmee ging de AVVN in haar verzoek om advies verder dan de vraag die door de WHO aan het Hof was voorgelegd, omdat die vraag zich immers beperkte tot het daadwerkelijke gebruik van kernwapens. Ook hier slaagde de tweede poging en de resolutie werd op 15 december 1994 aangenomen. Het Hof maakte na ontvangst van het verzoek van de AVVN kenbaar dat staten tot uiterlijk 20 juni 1995 schriftelijke verklaringen over de voorgelegde kwestie konden indienen. Van die mogelijkheid maakten 28 staten gebruik, waaronder de kernwapenstaten Frankrijk, de Russische Federatie, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten. Vervolgens konden de staten die een verklaring hadden ingediend tot uiterlijk 20 september 1995 schriftelijk commentaar leveren op de andere schriftelijke verklaringen. Van die mogelijkheid maakten slechts 3 staten gebruik. Na deze schriftelijke rondes hield het Hof in oktober en november openbare zittingen, waarbij staten desgewenst hun standpunt nader mondeling konden bepleiten en vragen van het hof konden beantwoorden.

Die openbare hoorzittingen leidden onder meer tot een indrukwek-

Keith Mothersson en Japanse NGO's voor het Vredespaleis te Den Haag ter gelegenheid van de aanbidding op 10 juni 1994 van de 52 dozen met Verklaringen van Openbaar rechtsbewustzijn.

kende verklaring van mevrouw Lijon Eknilang, vertegenwoordigster van de Marshall Eilanden. Zij belichtte de afschuwelijke genetische gevolgen op onder meer het atol Rongelap van de radioactieve *fall-out* ten gevolge van atoombomproefnemingen. Hierover stelde rechter Christopher Weeramantry in zijn zogenaamde 'afwijkende mening', die bij het oordeel van het Hof was gevoegd: 'Zij gaf het Hof een ontroerende beschrijving van de veelsoortige geboortefwijkingen die op dat eiland waren geconstateerd nadat de bevolking aan straling was blootgesteld.' Vervolgens citeerde Weeramantry enkele zeer indringende gedeelten van de mondelinge verklaring van mevrouw Eknilang.

Na de hoorzittingen waren de 14 rechters van het Gerechtshof aanzet, voorzien van een enorme hoeveelheid juridisch relevant materiaal. Op 8 juli 1996 gaf het Hof in een *Advisory Opinion* zijn oordeel over

het door de AVVN voorgelegde vraagstuk. Diezelfde dag werd door het Hof geweigerd om te oordelen over het verzoek van de WHO. Het Hof stelde dat de werkzaamheden van de WHO te weinig van doen hadden met kernwapens. Het door het Hof gegeven oordeel over het vraagstuk van dreiging met of gebruik van kernwapens zou vervolgens ook in het proces van de VJV tegen de Staat van grote betekenis zijn.

Zitting en tussenvonnis rechtbank Den Haag

Op 1 april 1993 bepleitten de VJV en de Staat hun zaak voor de rechtbank, waarvoor een volle dag was uitgetrokken. Daarmee leek het erop dat binnen afzienbare tijd een uitspraak van de rechtbank zou worden verkregen. Het tegendeel bleek echter het geval. Het vervolg zou langdurig en moeizaam zijn.

Steijnen werd voor de rechtbank bijgestaan door mede VJV-lid en advocaat Erik Hummels. De pleitnota's waren van beider hand. Het pleidooi van de VJV startte met een reactie op de conclusie van antwoord van de landsadvocaat. 'De Staat heeft bij de conclusie van antwoord afgezien van een inhoudelijk verweer. Aldus vele tientallen pagina's dagvaarding onbesproken en onweersproken latend.' Wat de Staat eveneens werd verweten was het onbesproken laten van de vorderingen. De Staat had zich gericht op het ontkennen van de ontvankelijkheid van de eisers en daar richtte het pleidooi zich uitvoerig op. De door de Staat geponeerde stelling dat het proces niet veel anders was dan een herhaling van het kruisrakettenproces werd uitdrukkelijk tegengesproken. Het arrest van de Hoge Raad in die zaak werd door Steijnen en Hummels besproken en als onjuist betiteld. Uitvoerig gingen zij in op de internationale rechtsregels betreffende kernwapens en de NAVO-strategie die, indien kernwapens werden ingezet, wel moest botsen met deze regels.

De Wijkerslooth toonde zich met een pleitnota van zes bladzijden, net als met zijn conclusie van antwoord, kort van stof. Zijn pleidooi was grotendeels een herhaling van de conclusie. Het bestreed de ontvankelijkheid van de eisers en weersprak dat regels van het humanitair oorlogsrecht, rechtstreeks rechten schiepen voor burgers. Het bevatte uitvoerige verwijzingen naar de kruisrakettenzaak, verdedigde de NAVO-strategie en weersprak dat deze strijdig was met het volkenrecht: 'Er zijn bepaalde vormen van gebruik die volkenrechtelijk ongeoorloofd zijn, maar tot die vormen neemt de NAVO (...) niet haar toevlucht.' De landsadvocaat concludeerde tot 'het niet-ontvankelijk verklaren van de eisers in hun vorderingen, dan wel tot ontzegging daarvan'.

Daarmee was de zitting voorbij. Heel anders dan in het SVK-proces in 1986 verliep de zitting vrijwel geruisloos voor de buitenwereld, belangstelling van de landelijke pers was er niet. Wel was er enige aandacht van de KRO en een viertal regionale kranten. De geringe aandacht was te verwachten, maar niettemin teleurstellend.

De rechtbank kwam op 28 april niet met een einduitspraak maar met een tussenvonnis, dat door de VJV en het Tribunaal als winstpunt werd beschouwd. Daarin had de rechtbank het pleidooi van de Staat om de eisers niet ontvankelijk te verklaren, vooralsnog niet gevolgd. De rechtbank wilde nader geïnformeerd worden omtrent de kern van het geschil tussen partijen, dat wil zeggen het vraagstuk of de beginselen van het humanitair oorlogsrecht van toepassing waren op de daadwerkelijke inzet van kernwapens en of deze rechtstreeks rechten schiepen voor burgers. Daarom gelastte de rechtbank een zogenaamde 'comparitie', 'teneinde te bespreken of deskundigenbericht noodzakelijk en wenselijk is'. Ook dienden de partijen hun gedachten te laten gaan over de deskundigen die zouden kunnen worden geraadpleegd en over de hen voor te leggen vragen. Tevens liet de rechtbank weten ter comparitie met name aan de Staat de vraag voor te zullen leggen of, 'zo het humanitair oorlogsrecht wel mede de inzet van kernwapens beheerst, VJV c.s. in zijn optiek op die regels een beroep kunnen doen.'

Een uiterst onbevredigende comparitie

De comparitie, die pas op 8 september 1993 plaatsvond, bracht niet de gewenste duidelijkheid. Voor rechtbankpresident mr. J.W. Westenberg, die tijdens de comparitie als rechter-commissaris optrad, lichtten beide partijen hun opvattingen toe. Het standpunt van de VJV en mede-eisers was genoegzaam bekend. De vragen of de beginselen van het humanitair oorlogsrecht van toepassing waren op de daadwerkelijke inzet van kernwapens en of deze rechtstreeks rechten schiepen voor burgers werden zonder enig voorbehoud bevestigend beantwoord. Daarbij werd door Steijnen veelvuldig verwezen naar de zienswijze van de Nederlandse regering zoals deze was vastgelegd in Kamerstukken en Handelingen van de Tweede Kamer. Hoewel dit impliciet inhield dat er geen behoefte was aan deskundigenberichten, werden door Steijnen toch enkele mogelijke aan deskundigen te stellen vragen aan Westenberg voorgelegd.

De Wijkerslooth was echter verre van duidelijk, tot ongenoegen van Steijnen. Die kon ten aanzien van de vraag of het humanitair oorlogsrecht van toepassing was op kernwapens met moeite in de pleitnota van

de landsadvocaat ontwaren dat de Staat dit bevestigde. De tweede vraag, of burgers zich op de bescherming van het humanitair oorlogsrecht konden beroepen, werd door de landsadvocaat ontkennend beantwoord. Verder maakte hij bezwaar tegen de door Steijnen voorgelegde vragen, die zijns inziens verder gingen dan in het tussenvonnis was voorzien. Westenberg besloot daarop de comparitie aan te houden en partijen tot zaterdag 30 oktober 1993 de gelegenheid te geven voor overleg over de vraag die aan deskundigen zou moeten worden voorgelegd en welke deskundigen daarover zouden moeten berichten.

In *Procesnieuws* wees Steijnen erop dat het antwoord van de Staat op de tweede vraag 'werd onderbouwd met juridische onzin', waarbij bovendien bepaalde uitgangspunten van eisers nog eens flink werden verdraaid. Ook merkte hij op dat de Staat ter comparitie geen vragen voor een eventueel deskundigenbericht had voorgesteld.

Steijnen nam geen genoegen met de processuele opstelling van de Staat. Hij stuurde op 11 oktober een brief naar Westenberg waarin hij constateerde dat de comparitie alleen maar onduidelijkheid had opgeleverd over de positie van de Staat. Hij stelde voor de comparitie voort te zetten om die duidelijkheid alsnog te verkrijgen, of om aan te sturen op de indiening door partijen van een conclusie na comparitie. De Staat zou in zijn conclusie dan op de resterende onduidelijkheden moeten ingaan. De Wijkerslooth reageerde op 3 november met eveneens een brief aan Westenberg. Hierin stond, direct na verwijzing naar de brief van Steijnen, de dubbelzinnig geformuleerde zin: 'Van deze zijde wordt geen heil gezien in een voortzetting van de comparitie van partijen.' Een zin die ook gelezen kon worden alsof Steijnen die opvatting zou zijn toegedaan. Daarnaast ging de landsadvocaat in op de opvattingen van de eisers, die door hem werden weersproken. Verder deed hij enkele suggesties voor deskundigen die voor het uitbrengen van een deskundigenbericht zouden kunnen worden benaderd.

In reactie hierop stuurde Steijnen, hoewel de door Westendorp gestelde termijn reeds was verstreken, op 12 november nogmaals een brief aan Westendorp. Hij was erop gebrand de indruk weg te nemen dat de VJV voortzetting van de comparitie niet zag zitten. Steijnen wilde per se uitsluiten dat de Staat hem de schuld voor het mislukken van de comparitie in de schoenen zou kunnen schuiven. Ook wees hij erop dat de Staat klaarblijkelijk de strekking wilde veranderen van de aan de deskundigen voor te leggen vraagstelling. In plaats van de vraag of de beginselen van het humanitair oorlogsrecht van toepassing waren en of burgers daaraan rechten zouden ontleen, zou het moeten gaan

om 'de vraag naar de exacte strekking van dwingende beginselen van het humanitair oorlogsrecht waar het de inzet van kernwapens betreft'. Verder uitte hij zijn ongenoegen dat de Staat bleef weigeren om in te gaan op de Wet Oorlogsstrafrecht. Die wet hield voor eenieder de verplichting in 'de wetten en gebruiken van de oorlog', dat wil zeggen het humanitair oorlogsrecht te respecteren en geen opdrachten uit te voeren die zouden leiden tot schending van dat recht.

Westenberg reageerde op het voorstel dat door Steijnen in zijn brief van 11 oktober was gedaan en dat door de landadvocaat in diens brief van 3 november niet was afgewezen. Met het oog op een door partijen in te dienen conclusie na comparitie besloot hij de zaak terug te verwijzen naar de rol. Dit betekende dat de procedure voor de voltallige rechtbank zou worden voortgezet in plaats van voor uitsluitend Westenberg als rechter-commissaris.

Steijnen was echter nog niet klaar met de schuldvraag voor het mislukken van de comparitie. Bij akte van 14 december 1993 bracht Steijnen zijn brieven en die van de landsadvocaat aan Westenberg in als gedingstukken in de procedure, zodat hij zich tijdens het vervolg van het proces kon beroepen op de standpunten die daarin waren verwoord. Bij die gelegenheid uitte Steijnen ook zijn ongenoegen over de processuele opstelling van de Staat: 'Eisers zijn niet te spreken over het feit dat de Staat in deze correspondentie, zoals ook in het proces, bij voortdurend aan stellingen van eiser voorbij gaat, maar bovendien ook meent waar het hem uitkomt deze te kunnen verdraaien.' Een verwijt dat de landsadvocaat overigens ook al tijdens het kruisrakettenproces werd gemaakt. Tot slot kwam Steijnen in zijn akte nogmaals op de schuldvraag terug en drong hij erop aan dat de Staat zijn dubbelzinnige uitlating in de brief van 3 november bij antwoordakte zou herroepen.

De Staat zou echter geen antwoordakte indienen, maar diende op 1 maart 1994 direct zijn tot drie bladzijden beperkte conclusie na comparitie in. Daarbij bracht de Staat hoofdzakelijk een aantal stukken in geding, waaronder een aantal processtukken betreffende het proces van de SVK tegen de Staat. In zijn conclusie stelde de Staat wel uitdrukkelijk dat met de voor tweeërlei uitleg vatbare zin in de brief van 3 november 1993, was bedoeld te zeggen dat de Staat geen heil zag in de voortzetting van de comparitie. Verder beweerde de Staat onder meer dat 'rechtstreekse inzet van kernwapens tegen de burgerbevolking van een potentiële tegenstander (...) geen onderdeel uitmaakt van de NAVO-strategie.' Deze bewering ging lijnrecht in tegen de uiteenzetting over de NAVO-strategie die de Nederlandse regering al in de defensiebegroting

voor het jaar 1979 had gegeven. Toen werd gezegd: 'Inzet van alle nucleaire middelen, waarbij zowel militaire als stedelijke en industriële doelen kunnen worden aangewezen, vormt de uiterste, meest extreme mogelijkheid. Deze mogelijkheid vormt zowel het fundament als het sluitstuk van de afschrikking.' Op deze uiteenzetting is de regering niet teruggekomen.

Door de onverwachte procedurele manoeuvre van de Staat om direct een conclusie na comparitie in te dienen, kwam Steijnen in tijdnood en zag hij zich genoodzaakt de rechtbank om uitstel te vragen voor de indiening van de conclusie na comparitie door de VJV. Dat uitstel werd verleend en op 30 augustus 1994 werd een uitgebreide, 122 bladzijden tellende conclusie bij de rechtbank ingediend. Daarin werd ook ingegaan op de door de Staat bij diens conclusie na comparitie ingediende stukken.

Op het punt van de vraag of de beginselen van het humanitair oorlogsrecht ook op kernwapens van toepassing waren, concludeerde de VJV dat een deskundigenbericht overbodig was. Hierna volgde een uiteenzetting waarom er sprake was van rechtstreekse werking van die beginselen. In dat verband werd verwezen naar een preambulaire overweging in de Verdragen van Den Haag van 1899 en 1907 betreffende de wetten en gebruiken van de oorlog. In deze 'Martens-clausule', zo genoemd naar de Russische volkenrechtsdeskundig gedelegeerde die deze overweging had voorgesteld, was een minimale bescherming van de burgerbevolking en combattanten neergelegd. Die clausule hield in dat zij altijd de bescherming genoten van 'de beginselen van het volkenrecht, zoals deze voortvloeien uit de tussen beschaafde volkeren gevestigde gebruiken, uit de wetten van de menselijkheid, en de eisen van het publieke geweten'.

De Martens-clausule

De bevolkingen en de strijdenden verblijven onder de bescherming en heerschappij van de beginselen van het volkenrecht, zoals die voortvloeien uit de tussen beschaafde volkeren gevestigde gebruiken uit de wetten der menselijkheid en de eisen van het publieke geweten.

Tegelijkertijd stelde de VJV dat de vraag naar de rechtstreekse werking feitelijk zelfs helemaal niet aan de orde kon zijn, omdat 'de beginselen van humanitair oorlogsrecht in de Wet Oorlogsstrafrecht zijn geïncorporeerd en daarmee onmiskenbaar deel uitmaken van de nationale rechtsorde'. Met andere woorden, die beginselen vormden Nederlands recht, zodat burgers en militairen zich daarop tegenover